

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Центр сучасних наукових досліджень
Освітній портал "Академія"
Громадська організація "Інститут модернізації суспільства"

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**Матеріали І Всеукраїнської наукової
конференції**

3 грудня 2018 року

**Тернопіль
2018**

Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. – 157 с.

Друкується за поданням Центру сучасних наукових досліджень Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Редакційна колегія:

Богдан Буяк	– головний редактор, доктор філософських наук, професор, ТНПУ ім.В.Гнатюка
Микола Бармак	– доктор історичних наук, професор, ТНПУ ім.В.Гнатюка
Володимир Брославський	– кандидат історичних наук, доцент ТНПУ ім.В.Гнатюка
Андрій Кліш	– кандидат історичних наук, доцент ТНПУ ім.В.Гнатюка
Валерій Панченко	– кандидат філологічних наук, викладач ТНПУ ім.В.Гнатюка

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Яна Біла

*ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ТВОРІВ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА УРОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У
СУЧАСНІЙ ШКОЛІ*.....6

Vira Vetoshchuk

*LINGUISTIC PECULIARITIES OF NEOLOGISMS AND WAYS OF
THEIR TRANSLATION*10

Oksana Kachala

*LINGUISTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF ADVERTISING
TEXTS*16

Oksana Yarema, Natalia Kliushta

LEXICO-STYLISTIC MEANS OF THE EXPRESSION OF IRONY..23

Галина Любінська

*МЕТОДОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ
ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИКО – ГРАМАТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ*.....29

Anhelina Fedak

*INTERACTIVE METHODS OF TEACHING IN THE PROCESS OF
STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION AT
THE ENGLISH LESSONS*.....33

Катерина Пазюк

*ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШИХ
КЛАСІВ*.....39

Anastasiia Yuriv

*INTERCULTURAL COMMUNICATION AND BILINGUALISM AS
KEY QUESTIONS IN PSYCHOLINGUISTICS OF THE 21ST
CENTURY*43

Оксана Свірська

*КЛАСИФІКАЦІЯ ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ ДЛЯ
УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ*.....49

ПЕДАГОГІКА

Надія Безпалько

*ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ* 53

Yuliia Herasymchuk

INCLUSIVE EDUCATION IN SCHOOLS OF UKRAINE 60

Kateryna Maika

MEDIA EDUCATION IN THE MODERN WORLD 65

Ірина Белянт

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 69

Оксана Галешук

*РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В РОБОТІ З
ДІТЬМИ НА УРОКАХ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ
МОВИ* 74

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Мар'яна Пінчук

АНТИУТОПІЯ У РОМАНІ “ДИВЕРГЕНТ” ВЕРОНІКИ РОТ.... 81

Олеся Уляк

*ПОНЯТТЯ “АМЕРИКАНСЬКОЇ МРІЇ” ЯК СТВОРЕННЯ
ПРОТИСТАВЛЕНЬ У РОМАНІ “ВЕЛИКИЙ ГЕТСБІ” Ф. С.
ФІЦДЖЕРАЛЬДА*..... 86

Олена Шлюсар

*ХУДОЖНЯ ТОПОНІМІКА РОМАНУ ДЖ. МАРТИНА “ГРА
ПРЕСТОЛІВ”* 91

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО

Віталій Гавур

*ЗВОДИ ЗАКОНІВ “БУКЕ СЪОХАТТО” ЯК ІНСТРУМЕНТ
КОНТРОЛЮ ЗА ВИЩОЮ ВОЄННОЮ АРИСТОКРАТІЄЮ У
ЯПОНІЇ ДОБИ СЪОГУНАТУ ТОКУГАВА* 96

Валентин Терещенко

*ВПЛИВ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ ГАЛИЧИНИ (1919–1939)* 103

Андрій Кліш

ХРИСТИЯНСЬКІ СУСПІЛЬНИКИ ТА ВИБОРЧА РЕФОРМА

1907 Р.. 112

Андрій Киданюк

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА КРІЗЬ ПРИЗМУ

МЕНТАЛІТЕТУ ЖИТЕЛІВ КРАЮ (1944–1950 РР.) 118

Михайло Ревуцький

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.. 124

Микола Бармак

ПОДАТКОВІ ПЛАТЕЖІ ДО БЮДЖЕТІВ МІСТ ВОЛИНСЬКОЇ

ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.) 128

Володимир Брославський, Тетяна Брославська

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СРСР НА ДОНБАСІ..... 137

Степан Прийдун

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНЗИТУ УРСР В НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ 149

МОВОЗНАВСТВО

УДК 373.5.016:811.111]: 37.091.32:821

Яна Біла

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТЕНТИЧНИХ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА УРОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена особливостям застосування та введення творів художньої літератури як засобу навчання іноземної мови у школі, а також їх переваги та недоліки.

Ключові слова: література, художній твір, лексична компетентність, комунікативна компетентність, науково-популярна література.

З розвитком мови все більше актуальності набуває проблема вивчення соціальних, культурних особливостей народу, мова якого вивчається. Ця проблема передбачає чітке формування та організацію навчання, де іноземна мова вивчається як модель бачення світу та сприйняття гуманістичних цінностей. В таких умовах соціокультурної освіти процес гуманізації, гуманітаризації та антропоцентризму зумовлюється тісним знайомством учнів із літературою країни, мова якої вивчається. Вважається, що саме художні тексти мають значний вплив на вмотивованість та заохочування учнів, а також залучення учнів до культури країни, мова якої вивчається, включаючи їх у світ загальнолюдських і морально-естетичних цінностей. Читання художніх текстів у оригіналі несе у собі розвиток виховного, загальноосвітнього та розвиваючого потенціалу, дозволяє учителеві більш комплексно та ефективно вирішувати завдання та долати труднощі. На сьогоднішній день проблема введення іншомовної художньої літератури у процес навчання обговорюється багатьма мовознавцями та дослідниками чим зумовлена **актуальність** нашої статті.

Метою нашої статті є дослідження переваг та недоліків використання художньої літератури як засобу навчання іноземної мови на уроках англійської мови.

Літературний текст займає важливе місце у вивченні англійської мови. Під час читання художньої літератури читач поринає у певний літературний простір, де відчуває себе вільно і комфортно. Читання літературних текстів дозволяє набувати різні лексичні й граматичні

навички та знання. Серед досліджень вітчизняних мовознавців, велика увага приділяється проблемі читання художніх текстів у процесі навчання іноземної мови учнів старшої школи (Д. Кашнельсон, В. Кузовлев, І. Халєєва, Л. Хорєв, Н. Фоломкіна, Н. Соколов, Б. Корман, Л. Смелякова, Ю. Борисов, Н. Топтигіна, Т. Бабенко, Л. Журавльова, М. Зінов'єва, Н. Крупинін, М. Кудашова та ін.).

Вітчизняні мовознавці вбачають у художніх текстах наступні переваги:

1. Читання автентичних художніх текстів дасть змогу учням відійти від стандартизованих навчальних текстів і дати можливість “доторкнутись” до сучасної “живої” мови [1, с. 231].

2. Робота з літературним твором сприяє розвитку лексичних та граматичних навичок. Більше того, читання художньої літератури допоможе учневі подолати мовний бар'єр адже виконуючи завдання до прочитаного тексту школярі здебільшого виконують завдання комунікативного характеру, висловлюючи власну думку про прочитане, оцінюючи ситуацію, героїв, події. Отже читання англomовних текстів стимулює мовну діяльність [1, с. 3].

3. Читання художніх творів охоплює лінгвокультурогічний аспект – інформує про соціальні, культурні особливості країни, народу, мова якого вивчається; дозволяє розширити кругозір учнів і прищепити естетичний смак [1, с. 231].

4. Читання художнього формує в учнів навички самостійної роботи, вони вчаться переробляти смислове наповнення тексту, систематизувати і аналізувати прочитане, а також працювати зі словником [4, с. 5].

Художня література є засобом формування вторинної мовної особистості, яка “має на увазі здатність людини спілкуватися іноземною мовою, активно взаємодіяти з представниками інших культур, представляти свою культуру на міжнародному рівні” [1, с. 232]

О. Й. Цвирко виокремлює наступні переваги художнього твору по відношенню до науково-популярної літератури і навчальних підручників при навчанні аналітичного читання:

➤ Художній текст спрямований на загальне розширення кругозору людини, пізнання читачем тої дійсності, яка закладена у тексті, а, отже, відповідає прагненням та інтересам молоді.

➤ Художній текст має широкую тематику, тому не передбачає наявності спеціальних знань, на відміну від науково-популярної та іншої нехудожньої літератури, де фонові знання забезпечують повне розуміння прочитаного.

➤ Композиційна побудова художнього тексту відіграє важливу роль. Відсутність фрагментарності, фабульності спрямовує всі композиційні елементи на вирішення конфлікту, тому тримає читача у напрузі протягом всього процесу читання [6, с. 224–225].

Проте, у такого підходу також є опоненти, які ставлять під сумнів використання художніх текстів як засобу навчання іноземної лексики. Так автор глави “Література на мовних заняттях” в “Кембриджському довіднику з навчання англійської мови для іноземців” А. Мейлі висловлює свою точку зору щодо даної ситуації. Історично, література виступала основним джерелом навчання, проте, з розвитком інформаційних технологій та технічних засобів її вплив на навчання почав слабшати. Зростаюча популярність англійської мови вимагала готувати “функціонально компетентних користувачів”. В такому випадку використання літературних творів та художнього твору постає недоречним у сучасному світі. Дебати між прихильниками “старого” і “нового” підходів тривають і досі, проте “останнім часом відбувається поступова реабілітація літератури і її цінності в процесі навчання” [8, с. 180]. Починаючи з 1980-х років ХХ століття літературний текст став поступово повертатися в практику викладання англійської мови як іноземної.

Таким чином, зарубіжні методисти та практикуючі педагоги, які застосовують літературу в процесі навчання іноземної мови, зустрічаються з такими запереченнями: літературне читання не відповідає критеріям академічності і, відповідно, не вкладається в рамки навчального процесу [7]; літературний текст складний свій граматичною структурою і незрозумілий з культурологічної точки зору [7], може містити непотрібні лексичні одиниці, що ускладнюють розуміння. Однак для деяких практикуючих педагогів граматична і культурологічна складність тексту є мотивацією до поглибленого вивчення тексту.

Підсумовуюче все вищесказане, можемо зробити висновок, що використання художньої літератури на сучасному етапі навчання іноземної мови має своїх прихильників та опонентів. На нашу думку, використання літератури є важливим фактором формування лексичної, граматичної та комунікативної компетентностей іноземної мови. Проте, для того щоб таке навчання було максимально ефективним потрібно “йти в ногу з часом”, а саме вибирати художні твори сучасників, використовувати новітні технології тощо.

Список використаних джерел

1. Морозова И. Г. Использование художественных текстов для формирования социокультурной компетенции в процессе обучения иностранному языку в вузах. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/57077725>.
2. Одинова Ю. В. Методическая характеристика понятия иноязычного самостоятельного профессионально ориентированного чтения // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2007. – Вып. 36, том 13. – С. 220–223.
3. Перлова И. В. Мотивация самостоятельной работы в процессе иноязычного чтения // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 1 (31) Ч. II. – С. 153–156.
4. Пирогова О. Е. Чтение художественной литературы как средство формирования языковой личности // Вестник ТвГУ. Серия “Филология”. – 2014. – №1. – С. 231–235.
5. Цвирко Е. И. Художественный текст как предмет аналитического чтения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/95196>.
6. Tatsuki, D. H. Repositioning Literary Texts in Language Teaching: The State of the Art. // Kobe City University of Foreign Studies Vol. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.academia.edu/20078842/Repositioning_Literary_Texts_in_Language_Teaching_The_State_of_the_Art.
7. *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages*. Cambridge: Cambridge University Press. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511667206>.

Yana Bila

THE USE AND MAIN PECULIARITIES OF AUTHENTIC FICTION LITERATURE IN ENGLISH LESSONS AT SCHOOL

The article is dedicated to the peculiarities of usage of fiction literature as a mean of teaching foreign language at school, its advantages and disadvantages.

Keywords: literature, story in fiction, lexical competence, communicative competence, popular scientific literature.

УДК 811.111'373.43'25

Vira Vetoshchuk**LINGUISTIC PECULIARITIES OF NEOLOGISMS AND
WAYS OF THEIR TRANSLATION**

Neologisms are analyzed as lexical innovations of the English language. The article deals with the ways of replenishing the lexical stock of the language, their main ways of word formation. The key ways of translating English-language neologisms into Ukrainian are determined.

Keywords: neologisms, lexical units, ways of formation.

The problem of neologisms in the English language is studied by a number of linguists, such as L. Bondar [4], E. Kusch [6], Y. Zatsnyi A. Yankov [5], whose contribution cannot be overestimated. Here we have to mention such classics of this field of research as I. Arnold, R. Fischer, I. Galperin, O. Jespersen, A. Koonin, V. Zabolotkina and others. The aim of the article is to analyze the phenomenon of neologism in modern English.

Analyzing the etymology of the word „neologism” we have to turn its Greek roots, where „néo” meant as „new”, and „logos” meant „speech, utterance”. Neologisms are words that have appeared in the language in connection with new phenomena, new concepts, but which have not yet entered into the active vocabularies of a significant portion of the native speakers of the language. The term itself appeared at the end of the 18th century.

The *aim* of the article is to determine the ways of formation and translation of the English neologisms.

David Crystals suggests the following definition of a neologism „A neologism stays new until people start to use it without thinking, or alternatively until it falls out of fashion, and they stop using it altogether. But there is never any way of telling which neologisms will stay and which will go” [1, p. 132].

According to A. Rey, neologism is a „unit of the lexicon, a word, a word element or a phrase whose meaning, or whose signifier – signified relationship, presupposing an effective function in a specific model of communication, was not previously materialized as a linguistic form in the immediately preceding tag of the lexicon of the language. According to the model of the lexicon chosen, the neologism will be perceived as belonging to the language in general or only to one of its special usages; or as belonging to a subject – specific usage which may be specialized or general” [3, p. 77].

Among neologisms can be distinguished:

1. Neologisms proper (the novelty of the form is combined with the novelty of the content): *playlistism* – плеєлистизм, дискримінація за ознакою музичних вподобань, *netiquette* – нетікет, правила поведінки в мережі Інтернет.

2. Transnominal neologisms, which combine the novelty of the form of the word with the meaning already transmitted earlier in another form: *umbrella* – політичне прикриття, *big C* – пак.

3. Semantic innovations, or rethinking (new meaning is denoted by the form that was already in the language): *bread* – гроші, *drag* – нудьга.

Neologism passes several stages of socialization (adoption in society) and lexicalization (consolidation in the language).

Having studied previous experience in published articles, I. Prysiazhniuk [2] concludes that neologisms fall into several categories:

- according to word formation method there are lexical, semantic neologisms and new collocations;

- according to origin there are new coinages and nonce words;

- according to purpose there are nominative and stylistic neologisms.

The author also proposes to classify new words according to thematic groups.

Another point of view is that new lexical units can be created by expanding its vocabulary and semantic meaning.

Dictionary extension is the emergence of new lexical units as a result of:

- productive (regular) ways of forming vocabulary units;

- non-productive (irregular) methods of word formation;

- borrowing from other languages.

The semantic extension is the emergence of new lexical meanings of already existing words.

Neologisms are usually formed from elements that already exist in modern English. The deliberate creation of neologisms is a product of someone's creativity, ingenuity, and imitation. It is necessary to distinguish between productive and unproductive methods of word formation. The most widely used methods of productive word-formation are as follows:

- affixation (suffixation and prefixation);

- conversion;

- compounding.

Neologisms created according to these methods consist of elements already available in the language. Their novelty is a special combination of these elements.

In English, the following affixes are considered to be the most productive:

- *-ness, -er, -ing, mini-, over-,* etc. for the formation of nouns, for example, *well-to-do-ness, brain-washer, cracking*;
- *Un-* for the formation of verbs, for example, *unhook, undo, unbreak*;
- *Verb + able, un + Participle I / II, and + adverb* to create adjectives, for example, *attachable, unguarded, unsouled*.

Conversion is a special non-affixing type of word conversion to another part of the speech. The most common examples of conversion are:

- Noun-verb (*a boss-to boss*);
- Native verb (*to catch -the catch*);
- The adjective-noun (*intellectual - the intellectual*);
- Noun adjective (*a maiden - maiden*).

Compounding is the compilation of a new word from smaller words, which are often created by analogy to existing words (*space-sick, birthquake*).

New words can be generated in a non-productive way:

- *lexicalization* is a process where, through semantic or syntactic causes, the grammatical form of the word becomes the basis for the new lexical meaning (*arms, customs*);

- *shortening*, which consists in replacing the whole part. This phenomenon most often manifests itself in the written language (*St. - street*), although the development of the language leads to the penetration of graphical abbreviations into the sphere of oral communication (*a.m., p.m., SOS*). Transformation of word groups into words includes different types of lexical abbreviations:

- ellipsis is cutting off the final element of frequently used phrases (*a documentary - documentary film*);

- abbreviation (acronyms) is a lexical sentence reduction by pronouncing initial letters as words (or parts of a word) (*BBC – British Broadcasting Corporation*);

- blending (mixing) is the result of deliberately creating words by combining the wrong pieces of several words (*brunch – breakfast and lunch*).

- borrowings – these are neologisms, taken from other languages. They may exist in their original form, be subjected to direct translation or changed according to the rules of the language.

Semantic distribution is the emergence of new meanings of already existing words in a particular language. This process is caused by the following factors:

- changes in the social life of society;
- terminological use of words by people of various professional groups, where words are modified, gaining new meaning;

- adaptation with a special purpose.

Many scholars are investigating changes in the meaning of words. There are various logical and psychological types of change types. The traditional classification is as follows:

- Generalization or extending of meaning (*hard drive - slow computer work*);

- Specialization or narrowing of meaning (*garage - primary meaning: any safe place; new - building for cars*);

- transference of meaning (metaphor, metonymy) - (*He is such a bear.*)

- elevation of meaning (*minister - primary meaning: servant; new - important public position*);

- degeneration of meaning (*vulgar - primary meaning: happy*).

Semantic extension is one of the most important ways to enrich the vocabulary of any language [7].

The peculiarity of neologisms is that they are lately fixed, or not recorded in dictionaries at all. In translation practice, in the many cases where there is no translation equivalent, in the transfer of neologisms from English to Ukrainian, a number of techniques are used: transliteration; transcription; calque; descriptive translation, or explication; direct inclusion.

Transliteration is a mechanical transmission of the text of individual words that are recorded by a single graphic system, by means of another graphic system with a secondary role of sound form, that is, the transmission of one written letter by another. For example: *hackerazzi* – хакеராццї, a person who hacks the celebrity's e-mail, their accounts to get certain data from a computer; *lostaphile* – лостофіл, fan of the Lost series ("To stay alive"); *blonder* – блондер, is a blond, young boy who is in charge of dealing with blondes only.

Transcription – the mechanical transmission of individual words recorded by one graphic system by means of another graphic system with the main role of sound form, that is, the transference with the reference to the phonetic sound of the word. For example: *brandalism* – брендалізм, fencing of facades of urban buildings by the generic posters of advertising.

Calque translation is the copying of a foreign word with the help of the own language material or morphological translation of a foreign word, translation by the corresponding elements of the language of the translation: *the word of mouse* – слово миші, information disseminated through chats and blogs; *garage-mahal* – гараж-махал, multi-storey garage or parking.

Descriptive translation – translation, which consists in the description of a certain concept by means of a different language. For example: *outernet* – традиційні засоби масової інформації (which are opposed to the Internet),

or real life; *Arab Spring* – Арабська весна – a phrase that began to denote revolutionary events in Libya, Syria, Egypt, and other Arab countries.

Recently, the usage of direct inclusion, which is the use of the original spelling of the English word in foreign language, became quite common and popular. The use of the direct inclusion method may be justified in cases where it is not possible to convey one of the methods of translation due to its specific sound or writing: *iPad*, *iPod*, *Apple*.

The main criteria that must be taken into consideration by the translator when searching for the correspondence of English neologism in the Ukrainian language is the conciseness and unambiguous interpretation.

Thus, neologisms are new words or phrases that appeared in the language in connection with new phenomena or they can be existing words with a new sense that are constantly being introduced by the language. Neologisms are often created by combining existing words or by giving words new and unique suffixes or prefixes. They can also be created through abbreviation or simply through playing with sounds. They can be also borrowed from other languages and popular literature. There is no single way to track all neologisms because they are created every day, every moment of our life.

References

1. *Crystal D.* Language and Internet / D. Crystal. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2001. – 319 p.
2. *Prysiashniuk I.* Descriptive translation and word formation methods of neologisms in thematic groups [Electronic resource] / I. Prysiashniuk. – Access mode: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/prysiazhniuk_descriptive.pdf
3. *Rey A.* Essays on Terminology / A. Rey. – F.: John Benjamins, 1995. – 223 p.
4. *Бондар Л. А.* Механізми перекладу англійських термінів-новоутворень українською мовою / Л. А. Бондар // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету. – Кривий ріг: КНУ, 2011. – №6. – С. 81–87.
5. *Зацний Ю. А., Янков А. В.* Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Словник / Ю. . Зацний, А. В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
6. *Куц Е.* Способи та прийоми перекладу англійських неологізмів / Е. Куц // Вісник Маріупольського державного університету. Серія “Філологія”. Маріуполь: Вид-во МДУ, 2010. – №2 (4). С. 139–145.

7. Луцик Ю. М., Пікулицька Л. В. Неологізми як лінгвістичне явище в сучасній англійській мові [Electronic resource] / Ю. М. Луцик, Л. В. Пікулицька. — Access mode: http://www.rusnauka.com/32_PWMN_2009/Philologia/54538.doc.htm

Віра Ветощук

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛОГІЗМІВ ТА СПОСОБИ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ

Проаналізовано неологізми як лексичні інновації англійської мови. В статті розглянуто способи поповнення лексичного складу мови, їх основні способи словотворення. Визначено ключові способи відтворення англomовних неологізмів українською мовою.

Ключові слова: неологізми, лексичні одиниці, способи творення.

УДК 81'42'367: 659

Oksana Kachala**LINGUISTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF
ADVERTISING TEXTS**

Approaches to the analysis of advertising texts from the point of view of linguopragmatics are considered in the article. The theories of scholars concerning the interpretation of the concept of "advertising text" are generalized. The peculiarities of the syntactic structure of advertising texts are defined, which are illustrated by the relevant examples.

Keywords: advertising texts, syntax, linguopragmatics of advertising.

The ambiguity of the ontology of advertising determines the possibility of its multi-dimensional interpretation. However, a large number of definitions seems possible to unite in two directions: "advertising as a message" and "advertising as communication".

In the first case, the scholars (A. Dayan, F. Kotler, etc.) proceed from the assumption that advertising is not just information about the product, but also the formation and functioning of certain values, standards of thinking, worldview, norms, produced and implemented in the communicative space.

According to another approach, advertising is viewed not statically but dynamically as a process (J. Burnett, S. Moriarty, W. D. Wells, G. E. Hills, R. B. Woodruff, etc.). As a result of this form of communication, information about products, services and ideas is translated into the language of consumer needs and inquiries.

By studying the discourse of advertising in the pragmatic linguistic aspect, one must pay attention to the fact that the parallel study of the pragmatic and linguistic aspects of advertising enables to identify the language means that function in advertising texts and find out their pragmatic orientation. The pragmatic aspect of the analysis of the language of advertising appears in similar studies (T. M. Livshits, I.V. Griliches, O. A. Ksenzenko) in that language means are described in their comparisons with the pragmatic orientation of the advertising text, that is, the influence of advertising on the choice of a potential consumer.

Pragmatics examines all the conditions in which a person uses language signs [3, p. 127], while the terms of use are understood as the conditions for adequate choice and use of linguistic units in order to achieve the ultimate goal of communication – the impact on partners in the process of their linguistic activity. N.D. Arutyunova considers pragmatics in the field of

“research in semiotics and linguistics, in which the study of the functioning of speech signs, including a complex of issues related to the speaker of the subject, the addressee, their interaction in communication and the situation of communication” [1, p. 389–390].

Advertising discourse is a “pragmatic discourse” on the grounds that certain communicative strategies are updated in it. The theory of speech acts (one of the main sections of linguistic pragmatics) relates, first of all, to the name of J. Austin, who has drawn attention to the fact that a statement can be not only a message of information, but also other actions (for example, request, advice, warning). Within the framework of the theory of linguistic philosophy, J. Austin and J. Searle proposed a delineation of a loci (act of speaking), illocution (the implementation of an act in the course of speaking) and perlocution (influencing the feelings, thoughts and actions of others and obtaining the result – intentional / unintended effects of influence) [1, p. 108].

In the course of the implementation of the linguistic act, two actions are carried out simultaneously: the actual proclamation of the statement (the locutive act) and the illocutionary act, for example, the expression of the request, etc. In other words, in addition to the transmission of a message, the communicative intention of the speaker is realized. According to J. Austin, the statement may be designed, in addition, to make influence on the listener, that is, to have a perlocutive effect.

A number of issues that pragmatics studies is relevant for advertising, in particular, the impact of the expression on the addressee. Each ad text is designed for a certain perlocutive effect. The pragmatic orientation of any advertising text is the need to urge the addressee to take appropriate action. The effectiveness of communication through advertising is precisely the range of this impact.

N.D. Arutyunova, discussing the problem of the addressee's factor in the speech act, puts the pragmatic meaning of the linguistic act in the dependence not only on the speaker of the subject, but also on the linguistic situation, and also to a significant degree on the recipient [1]. It is the consistency of communicators' parameters that ensures the correct communication. Any act is designed for a particular model of the addressee. In this case, the role of the recipient is such that makes the speaker think about the organization of his speech. Thus, a broad understanding of pragmatics encompasses a complex of issues related to the speaker of the subject, the addressee, their interaction in communication and the situation of communication. “The combination of conditions that determine the formation of a particular language product by the subject and the corresponding perception of the recipient, including the condition of the

adequacy of the linguistic influence on the communicant, is inseparable integrity and the essence of the communication itself” [3, p. 139].

Understanding under pragmatics the theory of linguistic influence, we note that the positive pragmatic orientation of advertising discourse is a factor that largely determines its specificity and is crucial for the formation of other distinctive features of printed advertising.

The pragmatic orientation of the texts of this type determines the logical and / or emotional core of the statement, the general tone of discourse, dictates the selection of linguistic and non-linguistic means and the way of their filing and organization.

In addition, as already noted, the ad text is an example of the most effective use of linguistic means. “An important requirement for promotional texts is a maximum of information with a minimum of words” [6, p. 27]. The pragmatic aspect of the ad text is directly manifested in its peculiar organization – the choice of grammatical and lexical units, stylistic techniques, special syntax, the organization of printed material, the use of elements of various sign systems.

There are two tendencies of creating promotional texts: the shortness, conciseness of expression and expressiveness, the capacity of information. In trivial advertising, the design of the text is to simplify the grammatical structures and the presence of clichés within the general repetition and limited vocabulary. However, the most effective promotional texts are built on more sophisticated principles. The creators of texts in this case avoid direct description of the subject of advertising, its properties and advantages. However, the most effective promotional texts are built on more sophisticated principles. Creators of texts in this case avoid direct description of the subject of advertising, its properties, characteristics and benefits. The style of advertising is multilayered, combining the features of journalistic, scientific, popular science, partly spoken and business styles. Such a combination stems from the very nature of advertising, its main functions – communication and influence [6, p. 30].

Often, advertising not only informs the reader, but also forms a vivid advertising image through a system of figurative and expressive means of speech. With intentional concentrated influence, the language of advertising constantly requires an update, as the expressive means are worn out and, quickly spreading, begin to reproduce mechanically. As a result, the imagery is erased, and hence, the credibility of the advertisement decreases.

Advertising uses a wide range of expressive means at all language levels.

Often, advertisements use tracks. The most common types of tropes are: allegory, hyperbole, irony, metaphor, metonymy, personification,

periphrasis, synecdoche, comparison, epithets. No less distinct and phraseological turns [4]. Journalists often use the phraseology not only in the form in which it exists in the language, but also in the altered. By updating the semantics, the structure of phraseological translations, they create new semantic shades.

The ad also uses various stylistic shapes. The most common forms of language: anaphora, antithesis, unconstrained design, gradation, inversion, parallelism, rhetorical question, ellipse, epiphora. The figurative means of the language revive, update the advertising text.

In the literature on advertising, it is emphasized that in advertising simple sentences prevail. The use of simple sentences is related to the dynamism, expressiveness of the ad text, which should be readily perceived by a reader, as well as the influence of the spoken language. Effective is the use of exclamatory sentences, which play the role of peculiar signals in the text, call to action. Effective are also incentive structures that express offer, invitation, conviction, etc. They provide liveliness and emotional expression.

The effectiveness of the advertising text depends on the successful combination of all its components: image, sound, verbal side. However, researchers point out the paramount importance of the verbal component of advertising – verbal text. Problems of the ratio of verbal and non-verbal (figurative) signs in the system of printed texts were found in the thesis of Yu.E. Levi “Verbal and Non-Verbal Means of Influence of Advertising Texts” [5].

Consequently, the very positive pragmatic orientation of advertising discourse is a factor that largely determines its specificity and is decisive for the formation of other distinctive features of advertising. In addition, as already noted, the ad text is an example of the most effective use of linguistic means.

Analyzing the syntactic structure of the sentence of the English advertisement, the following peculiarities can be single out:

- Ellipsis

Ellipsis refers to the omission of the unnecessary elements of a sentence or of those that have already occurred in the context. It can be used to avoid redundancy, to give prominence to a message, to narrow the intervals of communication, to simplify the procedure of expression, and to intensify the linguistic effect, etc. When used in advertisements, ellipsis results in conciseness and vividness. Elliptical sentences are actually incomplete in structure but complete in meaning. The adoption of elliptical sentences also can spare more print space, and take less time for readers to finish reading.

In addition, a group of sentence fragments may gain special advertising effectiveness. Let us compare the following two advertisements.

A. *Baked. Drenched. Tested to the extreme. A Motorola cellular phone*

...

B. *The Motorola cellular phone are baked and drenched to extreme.*

Obviously, through use of an elliptical structure, sentence A is far more brief, eye-catching and forceful than sentence B. What's more, it conveys attitudes that sentence A lacks. Sentence A implies a kind of appreciation for the phone, by splitting the sentence into several fragments and rearranging its word order. Therefore skillful arrangement of elliptical sentences may add color to a sentence.

In advertising English, ellipsis can be the omission of subject, predicate, object or others, and even one-word or one-phrase sentence can be used. Omitting verbs is one way of ellipsis as mentioned above, while omitting subject is another way. Subject, which is omitted often, refers to the products or services advertised. Here is an example:

made of 100% pure enjoyment

will not fade until long after

your family returns home (Universal Studios)

This is an advertisement about an amusement park. Here, Universal Studios as subject is left out twice, which makes the advertisement shorter but more concise and effective.

Certainly, not all the subjects omitted refer to the products or services. It can also refer to the consumers. In general, the subject omitted is YOU.

In summary, ellipsis is a deliberate omission of words that would normally be required by grammatical construction, but which are obvious from the context. Advertising English is a style of immediate impact and rapid persuasion. In general, whether the medium is print, radio or television, the advertiser can rely on your attention for only a very short time, and therefore the sales message must be short, clear, distinctive and memorable. Using ellipsis can make sentences short, concise, can emphasize the key words, and avoid redundancy. Ellipsis in advertising English is employed for vividness and aesthetic appreciation of the audience.

- *Sentence fragments.*

In advertisement, we can find language that is clearly written to be read. At the same time, its sentences structures are also found that are typical of spoken language and are intended to represent spoken language, like the use of sentence fragments. "The language used in the advertisements involves a mixture of spoken and written patterns of languages" [2, p. 468].

Sentence fragment, also called “disjunctive syntax” by G. Leech, is considered to have the unique value of association. Here’s an example:

The Land’s End cashmere sweater. Soft and silky as the beard of a Mongolian goat. (Land End)

Two sentence fragments give readers the chance to associate. It allows readers to understand it differently. It weasels something which won’t let the consumers doubt about the products. If this advertisement is written in this way:

The Land’s End cashmere sweater is soft and silky as the beard of a Mongolian goat.

It’s a Standard English sentence, but one question will be raised by the readers: is the Land’s End cashmere sweater soft and silky as the beard of a Mongolian goat? Then the function of the advertisement will be affected and can’t be fully realized.

Thus, we may conclude that the most frequently used sentence patterns in English commercial are statements, commands, interrogative sentences and exclamations. As for the sentence structures, elliptical structures, sentence fragments and comparative constructions are most widely used in English advertising.

References

1. Арутюнова Н. Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
3. Колианский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. М.: Наука, 1984. – 176 с.
4. Куликова Е. В. // Лингвистические парадигмы и лингводидактика: Материалы XII Междунар. научно-практич. конф. Иркутск, 13–15 июня 2007 г. С. 83–88.
5. Леви Ю. Э. Вербальные и невербальные средства ответственности рекламных текстов. Автореферат дис. ... канд. филол. наук. М.: МГЛУ, 2003. – 21 с.
6. Розенталь Д. Э., Кохтев Н. Н. Язык рекламных текстов. М.: Высш. школа, 1981. – 127 с.

Оксана Качала

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто підходи до аналізу рекламних текстів з точки зору лінгвопрагматики. Узагальнено теорії науковців щодо трактування поняття “реklamний текст”. Висвітлено особливості синтаксичної структури рекламних текстів, які проілюстровані релевантними прикладами.

Ключові слова: рекламний текст, синтаксис, лінгвопрагматика реклами.

УДК 821.111.09'38'373:82 – 7

Yarema Oksana, Kliushta Natalia

LEXICO-STYLISTIC MEANS OF THE EXPRESSION OF IRONY

The article deals with irony as a means of creating humorous effect in the English fiction. It has been determined that the main means of creating an ironic effect are lexical means, including terms, slang, vulgarism, colloquial vocabulary or bookish words, puns, etc., which are supported by relevant examples. The prospects for further research are indicated.

Keywords: irony, lexical means, fiction.

Irony is a popular means of expressing the subjective attitude of the speaker to the subject of discussion, which is widely used in domestic and foreign literature. Irony serves as a means of expressing author's personal appreciation through its expressiveness and emotional value. Irony in fiction serves the embodiment of the general purpose of the message – the effect on the consciousness of the reader in the formation of his/her thought about certain events or phenomena, as well as the belief in the correctness of the author's thoughts.

Linguistic means of expressing humor and irony on the material of fiction were studied by A. Kalyta [1], Y. Patsaraniuk [2], R. Semkiv [3], O. Shon [5], I. Tkalic [4].

The communicative purpose of creating a comic effect through the use of irony is realized due to the asymmetry between non-emotional form and emotional content. In general, irony in fiction serves as a means of ridicule and possesses implicit meaning. At the linguistic level, this is expressed in the use of a stylistically neutral expression, filled with expressive meaning.

The main means of creating irony in fiction are the means of lexical level. Often, an ironic effect is created by the use of lexemes in unusual context. This includes: the use of colloquial vocabulary amidst the bookish and neutral one, or vice versa – high vocabulary against the colloquial or slang; excessive use of terms in the non-terminological context, or occasionalisms. Another means of creating irony is the transformation of phraselological units according to the context, the use of language clichés. The use of foreign language also creates ironical coloring, which is unusual for the reader. Among the stylistic means of creating irony the most common are comparison, hyperbole and metaphor.

The use of stylistically marked vocabulary is one of the productive means as well, because it allows the author to create occasional collocations of lexemes, which, due to the effect of unreasonable hope, violation of the rules of the text produce a bright stylistic effect. Among such lexemes in the English prose actively function:

- medical, legal and diplomatic terms, archaisms:

*I remember going to the British Museum one day to read up the treatment for some slight **ailment** of which I had a touch—**hay fever**, I fancy it was.*

*I came to **typhoid fever**—read the symptoms—discovered that I had typhoid fever, must have had it for months without knowing it—wondered what else I had got; turned up **St. Vitus's Dance**—found, as I expected, that I had that too.*

*I forget which was the first **distemper** I plunged into—some fearful, devastating scourge, I know—and, before I had glanced half down the list of “**premonitory symptoms**,” it was borne in upon me that I had fairly got it.*

- Slang:

*He said he knew the sort of place I meant; where everybody went to bed at eight o'clock, and you couldn't get a Referee for love or money, and had to walk ten miles to get your **baccy**. (Baccy – colloquial lexeme for tobacco).*

*It is the town of showy hotels, patronised chiefly by **dudes** and ballet girls. (Dude means *товаруши, дьуз*, in Ukrainian such lexemes as *кент, нацан* are close in their meanings).*

*He killed three of them before Harris could **land** him with the frying-pan.*

In this sentence the word *land* is used in the transferred meaning and as a slang means *узпиту когось чимось*: *land him with the frying-pan.*

*This seemed to **sort of** lighten the boat.*

Slang phrase *sort of* in this sentence has the meaning of *muny*.

*Harris said it would be **humpy**. (humpy – Australian slang used in the meaning of hut. This lexeme is mainly used by aborigines for naming such primitive shelters).*

*My **missis** never sees you till just this minute. (my missis = my wife).*

- Vulgarisms:

*And I polished up the floor—no, **dash it**—I beg your pardon—funny thing, I can't think of that line. (dash it – *от дідько!, от чорт!*)*

***Blow me** tight if 'ere ain't a gentleman been looking for Wallingford lock, Bill! (blow me – *щоб я провалився, щоб мені не луснути*).*

*“Ah, the **bally** idiot!” you hear him mutter to himself; and then comes a savage haul, and away goes your side.*

*"If we hadn't made up our minds to contract our certain deaths in this **bally** old coffin," observed George.*

*If you ask me, I call the whole thing **bally** foolishness.*

Bally (cursed) in Ukrainian has such equivalents as проклятий, чортів.

*I do not blame the dog (contenting myself with merely **clouting** his head or] throwing stones at him).*

Lexeme clout = to strike is a dialect word, and is also used as a vulgarity.

*"Why, **bless** us, where's your eyes?" was the man's comment, as he twisted George round and pointed up and down the stream.*

*What's the difference **blessed** if I can see.*

The word blessed is a synonym to the word damn, damned (проклятий).

*"Oh, **drat** this!" they would have said.*

*"Oh, **drat** the man!" she would exclaim, when some unfortunate sculler would get in her way; "why don't he look where he's going?"*

Lexeme drat is synonymous to such vulgarisms as gosh and darn (чорт, прокляття; будь ти проклятий! Провались ти!)

*And Harris never sees what an **ass** he is making of himself, and how he is annoying a lot of people who never did him any harm. (ass - дурник)*

• Semanticism of the "blame-by-praise" scheme. In this case, the author used irony to give ridicule to the opposite meaning. For example:

George said that was the advantage of Irish stew: you got rid of such a lot of things..."

The peas and potatoes might have been a bit softer, but we all had good teeth, so that did not matter much: and as for the gravy, it was a poem - a little too rich, perhaps, for a weak stomach, but nutritious.

The act of Montmorency, who brought dead water-rat, makes us think whether he was sarcastic or he wanted to help.

It shows you what could be done with economy and care.

The effect of misleading expectations.

"Oh, you leave that to ME. Don't you, any of you, worry yourselves about that. I'LL do all that". "...And then he would lift up the picture, and drop it, and it would come out of the frame, and he would try to save the glass, and cut himself; and then he would spring round the room, looking for his handkerchief. He could not find his handkerchief, because it was in the pocket of the coat he had taken off, and he did not know where he had put the coat".

*The use of vocabulary belonging to different functional styles. In some cases, in order to create a comic effect, the author uses **bookish words**, in the other – the **vocabulary of the colloquial style**:*

*I should never have thought that peeling potatoes was such an **undertaking**.*

*Then, on the breaking-up day, we caught colds, and whooping cough, and all kinds of disorders, which lasted till the term **recommenced**.*

*It must have been worth while having a mere ordinary plague now and then in London to **get rid of** both the lawyers and the Parliament.*

Quite often, the author can switch from linguistic vocabulary to more elaborate, poetic one, as in the description of the following passage:

And the red sunset threw a mystic light upon the waters, and tinged with fire the towering woods, and made a golden glory of the piled-up clouds. It was an hour of deep enchantment, of ecstatic hope and longing. The little sail stood out against the purple sky, the gloaming lay around us, wrapping the world in rainbow shadows; and, behind us, crept the night.

We seemed like knights of some old legend, sailing across some mystic lake into the unknown realm of twilight, unto the great land of the sunset.

In the first excerpt, J. K. Jerome uses poetic means: bright descriptive epithets: *mystic light, deep enchantment, ecstatic hope, rainbow shadows*; comparisons: *like knights of some old legend* i personification *the gloaming . . . wrapping the world, crept the night*. In the next paragraph, the author switches sharply to the spoken language, describing the collision that occurred with the boat. Thus, it produces a comic effect that hints at the absurdity and illogicality of the thinking of characters.

In some cases, the irony is felt by certain words, from the first sight, used in the inept context:

*The debate was by common assent, **adjourned** to the following night; and the **assembly** put on its hats and went out.*

*In the present instance, going back to the liver-pill circular, I had the symptoms, beyond all mistake, the chief among them being "a general **disinclination** to work of any kind."*

Pun is an important component also:

– *What can I get you, sir? / Get me out of this.*

Herr Slossenn Boschen accompanied himself. The prelude did not suggest a comic song exactly. It was a weird, soulful air. It quite made one's flesh creep; but we murmured to one another that it was the German method, and prepared to enjoy it.

In addition, there are not only isolated words that transmit the ironic effect, but also the whole comic description of situations in the text:

So we scraped them, and that was harder work than peeling. They are such an extraordinary shape, potatoes—all bumps and warts and hollows. We worked steadily for five-and-twenty minutes, and did four potatoes.

Then we struck. We said we should require the rest of the evening for scraping ourselves.

In the example given, the author depicts the situation when scraping four small potatoes took twenty five minutes for three people. But such hard work brought them a delicious lunch, because, as you know, hard work is rewarded with the long-awaited result and adds special value to it:

It was a great success, that Irish stew. I don't think I ever enjoyed a meal more. There was something so fresh and piquant about it. One's palate gets so tired of the old hackneyed things: here was a dish with a new flavour, with a taste like nothing else on earth.

Short essays before the chapter are also filled with irony, which manifest the development of events in the next plot:

Wargrave. - Waxworks. - Sonning. - Our stew. - Montmorency is sarcastic. - Fight between Montmorency and the tea-kettle. - George's banjo studies. - Meet with discouragement. - Difficulties in the way of the musical amateur. - Learning to play the bagpipes. - Harris feels sad after supper. - George and I go for a walk. - Return hungry and wet. - There is a strangeness about Harris. - Harris and the swans, a remarkable story. - Harris has a troubled night.

Another example is the humorous performance of the known quotations or their more complex variations, hints (allusions):

They told, that to help boy, who was born on Wednesday, is the same thing, when you carry coal to Newcastle.

The proverb, used by the author in this expression, ridicules the senseless action, because Newcastle is a center for coal mining.

As we can see, humorous-ironic means of the image of reality in the examples given contribute to a brighter reproduction of artistic images, more complete disclosure of vital positions, the national spirit of the original.

References

1. *Калита О. М.* Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу / О. М. Калита // *Українська мова.* – 2006. – No2. – С.67–74
2. *Пацаранюк Ю. М.* Способи реалізації іронії у структурі речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. – Чернівці, 2006. – 20 с.
3. *Семків Р.* Іронічна структура: Типи іронії в художній літературі. /Р. Семків // К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2004. – 135 с.

4. Ткаліч І. Художній дискурс іронії в естетично-літературознавчій рецепції / Ткаліч І. // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – №10. 2010. – С. 19–22
5. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американському короткому оповіданні. Автореф. дис... канд. філол. наук / О. Б. Шонь. – Львів, 2003. – 20 с.

Ярема Оксана, Ключиша Наталія

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ

У статті розглянуто іронію як засіб створення гумористичного ефекту в англomовній художній літературі. Визначено, що головними засобами створення іронічного ефекту є засоби лексичного рівня, серед яких терміни, сленги, вульгаризми, розмовна лексика або книжні слова, гра слів та ін., що підтверджуються релевантними прикладами та вказано перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: іронія, лексичні засоби, художня література.

УДК 811.111'36'37:373.091.313

Любінська Галина

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИКО – ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Стаття присвячена проблемі висвітлення основних методологічних моделей використання технології змішаного навчання в процесі формування англomовної лексики – граматичної компетентності.

Ключові слова: технологія, модель, комбіноване навчання, он-лайн навчання, електронне навчання, навчальні електронні ресурси.

Правильна організація навчального процесу є одним з головних факторів успішного формування лексико-граматичної компетентності учнів старших класів. Тому, важливо побудувати педагогічно обґрунтовану модель навчання беручи до уваги специфіку та зміст поставлених цілей.

Мета статті полягає у висвітленні основних методологічних моделей використання технології змішаного навчання в процесі формування англomовної лексики – граматичної компетентності.

Поняття “модель” вивчалось багатьма психологами, лінгвістами та психолінгвістами (М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Лурія ін.). У наукових працях термін “модель” тлумачиться як штучно створений об’єкт, що має вигляд схеми і характеризується відображенням якості, структури, взаємозв’язків та відношень між елементами досліджуваного об’єкта, вивчення яких пов’язане з різноманітними труднощами, і водночас спрощує процес одержання інформації [2, с. 360–361]; Методична література трактує модель навчання як своєрідну інтерпретацію вчителем методу навчання з врахуванням чітких цілей і умов роботи [1, с. 145–146].

Велика увагу слід приділити он-лайн-курсу. Структура он-лайн курсу включає організацію його змісту і структури. Структура курсу є дуже важливою складовою, особливо для учня, оскільки часто причиною невдач в он-лайн навчанні є непослідовність у виконанні завдань.

Для навчання в он-лайн середовищі учень повинен бути само-мотивованим, само-організованим, само-дисциплінованим та само-

направляючим. Це означає, що учні повинні приймати активну участь під час навчання в он-лайн середовищі, проте, якщо їм не знайома структура, зміст, та методика виконання вправ, то вони можуть швидко втрати інтерес до навчання.

З огляду на те, що, в студентів виникає дуже багато питань до роботи в он-лайн курсі, велику увагу слід приділяти підтриманню взаємозв'язку між учнем та вчителем протягом усього курсу.

Щодо структури курсу, то пріоритетними ознаками повинні бути логічність та послідовність, тобто вона має відтворювати логічний порядок його змісту.

Завдання курсу мають бути об'єднані в такі групи завдань: дискусії, проекти, завдання для читання або відео.

Важливо провести для учнів детальний опис структури курсу та показати, що розташоване на його сайті.

Он-лайн курс може поділятися на секції, при тому, що кожна секція включає теми, що йдуть в ієрархічні послідовності.

Щодо подання матеріалу, виділяють такі моделі змішаного навчання:

➤ Модель 1. – “Unit by Unit”. За цією моделлю матеріал поділений на Units, вони відповідно поділені на Chapters, а ті в свою чергу – на Topics.

➤ Модель 2. – “Module by Module” (“Chapter by Chapter”). Ця модель характеризується поділом матеріалу на модулі. Кожен модуль включає матеріальний матеріал, вправи і тестові завдання. Теоретичний матеріал може містити різноманітні відеоматеріали та PowerPoint презентації.

➤ Модель 3. – “Week by Week”. Ця модель передбачає певні обмеження в часі, що виділені на ознайомлення з новим матеріалом та виконання завдань. Кожного тижня подається новий матеріал та завдання, що повинні бути виконані протягом тижня, та тестові завдання вкінці кожного тижня.

➤ Модель 4. – “Project by Project”. За цією моделлю, зміст курсу поділений на тижні. На кожен тиждень, поставлені певні цілі, які повинні бути досягнені [5].

Також моделі комбінованого навчання класифікують враховуючи акценти, потреби та об'єми витрат.

Face-to-Face Driver (“Драйвер – очне навчання”). За цією моделлю більша частина навчальної програми вивчається на заняттях в класі, а он-лайн навчання виконує допоміжну роль. Класична та лабораторна робота на комп'ютерах є основними видами робіт, що включені в цю модель навчання.

Rotation Model (“Ротаційна модель”). Ця модель передбачає ротацію графіку традиційного класного навчання в школі та он-лайн навчання в індивідуальному режимі (наприклад в blended програмі, на навчальних платформах, по плану посилення і тд.).

Flex Model (“Гнучка модель”). За цією моделлю більша частина навчального матеріалу засвоюється в он-лайн режимі. Учні працюють на певній он-лайн платформі, вчитель при потребі допомагає їм, час від часу залучає учнів до роботи в групах, або працює з окремими учнями індивідуально

Online lab (“Он-лайн лабораторія”). Ця модель навчання дозволяє засвоїти навчальну програму в умовах он-лайн навчання, на сайті спеціального навчального закладу. Така он-лайн платформа може використовувати і на заняттях в класах, тобто ця програма легко поєднується із звичайним розкладом, проте навчання повинно проводитися під постійним наглядом вчителя.

Self-Blend Model (Модель “Змішай сам”). Ця модель навчання дозволяє учневі самостійно вибрати додаткові курси до основного навчання. Учень може вирішити, які курси йому слід доповнити додатковими он-лайн заняттями. На ефективність цієї моделі змішаного навчання великою мірою впливає ступінь мотивації учня.

Online Driver Model (Драйвер – он-лайн навчання). Ця модель навчання є зручнішою для студентів, оскільки передбачає повне он-лайн навчання, що здійснюється через платформу та віддалений контакт з викладачем. Хоча при потребі, викладач може зробити кілька очних занять для перевірки опрацьованого матеріалу [4].

Важливо зазначити той факт, що вищезгадані моделі дуже рідко застосовуються в чистому вигляді, на це впливає ситуація і умови навчання, цільова група, рівень знань та цілі. Тому на кожную модель, можна розробити деякий прикладний сценарій, щодо дидактичних цілей, ресурсів, розподілу ролей і тд.

Традиційно склалося чотири таких сценарії:

- Об’єднання моделей “Face-to face” та “Rotation”. Наприклад, якщо учні маю два заняття англійської в тиждень, то одне заняття проходитиме в класі з вчителем, а інше – дистанційно, в навчальному електронному середовищі.
- Об’єднання моделей “Face-to-face” і “Flex Model”. Таку модель навчання доцільно використовувати, при регулярних 2-3 заняттях на тиждень, враховуючи, що на роботу в мережі відводиться лише 20%.
- Модель “Online Driver” доцільно використовувати, коли курс, розрахований не більше як на рік. При цьому студенти

зустрічаються з вчителем лише раз в місяць, а решту часу працюють дистанційно.

- Модель “Face-to-Face” ефективно використовувати під час інтенсивного навчання [3].

Висновок. Таким чином, перехід на електронні навчальні ресурси, є важливим фактором, що продуктивно впливає не тільки на досягнення цілей навчання, але й на формування в студентів мотивації до навчання, само-організованості та самодисципліни. Слід врахувати той факт, що перехід від традиційної освіти в межі електронного навчального простору є нелегким процесом, який вимагає впровадження нових методів та механізмів управління.

Список використаних джерел

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Словарь методических терминов. СПб.: Златоуст, 1999. 472 с.
2. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник; отв. ред. Д. П. Горский. М.: Наука, 1975. 720 с.
3. Краснова Т. И. Смешанное обучение как новая форма организации языкового образования в неязыковом вузе / Т. И. Краснова, Т. В. Сидоренко // Образовательные технологии и общество [Електронний курс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/smeshannoe-obuchenie-kak-novaya-forma-organizatsii-yazykovogo-obrazovaniya-v-neyazykovom-vuze>
4. Модель. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C>.
5. Designing the Online Coarse Structure. Institute of teaching and Learning Excellence. [Електронний курс]. – Режим доступу: http://itle.okstate.edu/fd/online_teaching/coursestructure.html

Halyna Liubinska

METHODOLOGICAL MODELS OF USING THE BLENDED LEARNING TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF DEVELOPING OF ENGLISH LEXICAL AND GRAMMATICAL COMPETENCE

The article is devoted to the problem of the coverage of the main methodological models of using the blended learning technology in the process of developing English lexical and grammatical competence.

Keywords: technology, model, blended learning, on-line learning, e-learning, educational electronic resources.

УДК 373.5.016: 811.11

Anhelina Fedak

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING IN THE PROCESS OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION AT THE ENGLISH LESSONS

The article discusses the essence of interactive learning, its relevance and practical value, which are characterized by constant, active interaction of all participants in the educational process, where students, and teachers are equal subjects of learning, modeling of life situations, using role games, common solution of the problem on the basis of the analysis of the situation and the situation; In particular, the question of the effectiveness of the use of interactive methods in the process of forming the communicative competence of students in English lessons – in the beginning, in the main part and in reflection; the basic principles of interactive learning of written speech – activity, personality development, integrative interconnection; The focus is on issues that may arise when using interactive technologies.

In the process of writing the article there are clearly drawn conclusions about the skillful use of international methods of teaching, their leading role in the personality-oriented approach in the educational process.

Keywords: foreign language, English language, interactive learning, interactive methods, reception, technology, forms, interaction of students and teachers, educational process, communicative competence, interactive learning of written speech, stages of learning, partnership, mutual trust.

The current stage of development of our state demands from the younger generation the flexibility, sociability, rapid adaptation to various life situations, critical thinking, ability to overcome conflicts and be prepared for intercultural and interpersonal communication and cooperation, and significantly changed the status of a foreign language in Ukrainian society. The rapid entry of Ukraine into the international community provided a huge demand for knowledge of foreign languages. Possession of skills of foreign language competence has been considered as a means of socialization, a tool that unites states and peoples. That is why today it is necessary to pay serious attention to the efficiency and quality of the learning process of foreign languages. The primary task of the teacher is to create such conditions for learning where the students without harm to

themselves, could “train”, “try” themselves in adult life situations. This fact stipulates the **topicality** of the presented work.

The objective of the article is to explore the possibility of efficient use of interactive teaching methods in the process of forming the communicative competence of students in English lessons.

The problem of the analysis of innovative teaching methods of foreign languages is reflected in scientific works of many scholars. Communicative competence formation was investigated by O. Romanova, O. Chemeryska; innovative approaches in the foreign language teaching were analysed by O. Andrushchenko, I. Bashmakova, O. Plotnikova; project method of teaching was described by I. Zymnia, M. Papahutina, O. Pluhatariova, I. Serpovska, etc.

The choice of the latest teaching methods is conditioned by knowledge of innovative technologies. The effectiveness of their application depends on whether they are selected in accordance with the tasks that can successfully be solved with their help. Since pupils need to learn a foreign language as a means of communication, be able to use it in oral and written form, to support the conversation, to offer their subject, to express their wishes, to share thoughts, to exchange views, in English lessons it is important to create situations in which the teacher, and the student will become full subjects of the education system, and the basis of education will be an equal dialogue between those who teach and those who study [7, p.28].

The essence of interactive learning is that the learning process takes place under conditions of constant, active interaction of all students; it is co-education, mutual learning (collective, group learning in cooperation) [8, p. 5], where both the disciple and the teacher are equal, equal subjects of learning, understand what they are doing, reflect on what they know, know how and exercise. Interactive learning involves modeling life situations, using role games, solving a problem on a case-by-case basis. It effectively promotes the formation of skills and abilities, the development of values, the creation of an atmosphere of cooperation, interaction, allows the teacher to become a leader in the team [1, c. 31].

According to O. Pometun, L. Pyrozhenko, the benefits of interactive learning before the traditional are the following:

- all students in the class are involved in the work;
- students learn to work in a team;
- a benevolent attitude towards the opponent is formed;
- every child has the opportunity to offer his opinion;
- creates a “situation of success”;

- In a short time, a large amount of material is absorbed;
- skills of tolerant communication are formed;
- the ability to argue your opinion, find an alternative solution to the problem [6, c. 192].

In English lessons, it is worthwhile to use methods that stimulate students to create creative, productive work, and cause a desire for active action, communication and expression of their own thoughts in English. Well-known interactive teaching methods, which can be considered as creative activities that allow creating situations of speech interaction, contribute to the improvement of the communicative experience of students. Creative communication tasks can be performed in various forms, in particular individually and collectively (pair, group work). The most complete of this is manifested during role-playing thematic games, design work, in the process of solving educational speech situations, the content of which provides monologue, dialogue and polylogical communication of participants in the educational process. Types of activity actively implemented in the process of teaching foreign languages of modern high school, convincingly indicate the presence of trends in the use of educational training, reorientation of its types from the subject to procedural and motivational aspects [7, p. 31].

The main purpose of teaching a foreign language is to form students in communicative competence, which involves the ability to use a foreign language as a means of communication in various spheres of life, and during the course of writing, interactive forms of work are used in rare cases. Interactive speech writing in high school should form and develop skills for discussion, analysis, cross-checking and mutual evaluation [4, p. 4]. The analysis of works shows that students usually build connected statements based on linguistic experience, and not on knowledge of the construction of the text, and therefore do not know how to streamline the text in accordance with structural and semantic and communicative features, do not make an entry, a peculiar background component of the text, or write too long an introduction, the limb of the coherent statement does not correlate with its beginning [3, c. 27].

The methodology of organizing interactive learning of written speech is guided by the basic principles of teaching English described by S. Nikolaieva:

a) activity - all students are involved in each stage of writing and are responsible for developing their abilities. The use of interactive learning methods involves active interaction between pupils, mutual assistance and participation in group work, which reduces the number of errors when writing text;

b) personal development - students have all the conditions for personal development, cognitive activity and creative autonomy, acquire the most important social skills;

c) the integrative interrelation of the development of written speech with other types of speech activity: listening, reading and oral speech [5, p. 48–52].

From the foregoing, it follows that the introduction of interactive methods and techniques of learning should be gradual, starting with simpler, using in parallel both frontal and group methods, taking into account age-related features of students. In order to engage students in active linguistic interaction, they should always explain that every thought is important that they are all partners in communication.

The skillful use of interactive methods in learning contributes to the formation of critical thinking skills and cognitive interests of students. Students begin to feel confident, freely express their thoughts and calmly perceive remarks, consider themselves to be active participants in the educational process.

Interactive methods contribute to the effectiveness and quality of the learning process. In interactive lessons, students have the opportunity to:

- to expand their cognitive abilities;
- absorb a large amount of material over a short period of time;
- to interact with the teacher as an equal participant in the situation;
- work in a team;
- express their own opinion;
- create a “situation of success”.

To sum up, we can say that the use of interactive learning technologies at different stages of the foreign language lesson is not only a way to increase the motivation of students to learn a language, but also to improve the atmosphere in the classroom, which will encourage collaboration and understanding between students and teachers. Mutual trust, equality, partnership in communication causes students the satisfaction of the educational process, the desire to participate in it. However, it is necessary to constantly monitor the process of achieving the goals set, and in the event of failure to change the tactics of work, to seek and correct shortcomings.

Interactive methods should not be an end in themselves – they must be a means to create a comfortable atmosphere that will enable a person-centered approach to be realized.

References

1. *Інноваційні технології навчання від А до Я* / упор. В. Волкова. – К. : Шкільний світ, 2011. – 96 с.

2. Коваленко О. Концептуальні зміни у викладанні іноземних мов у контексті трансформації іншомовної освіти / О. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – Педагогічна преса, 2003. – С. 4–10.
3. *Комунікативні методи та матеріал для викладання англійської мови*; перекл. з англ. мови та адаптація Л. В. Биркун. – Oxford University Press, 1998. – С. 20–48.
4. Литвин С. В. Система вправ для навчання писемного спілкування учнів старших класів середньої загальноосвітньої школи / С. В. Литвин // Іноземні мови. – 2001. – № 1. – С. 4–9.
5. *Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах* / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – Вид. 2-ге, випр. і перероб. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
6. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.С.К., 2005. – С. 192.
7. Редько В. Інтерактивні технології навчання іноземної мови / В. Редько // Рідна школа. – 2011. – № 8–9. – С. 28–36.
8. Шевченко С. Використання інтерактивних технологій для розвитку пізнавального інтересу на уроках англійської мови / С. Шевченко // Англійська мова та література. – 2005. – № 24. – С. 4–6.

Ангеліна Федак

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті обговорюється сутність інтерактивного навчання, її актуальність та практична цінність, які характеризуються постійним, активним взаємодією всіх учасників навчального процесу, де студенти та викладачі рівні предмети навчання, моделювання життєвих ситуацій, використання ролевих ігор, загальне вирішення проблеми на основі аналізу ситуації та ситуації. Зокрема, питання ефективності використання інтерактивних методів у процесі формування комунікативної компетенції учнів на уроках англійської мови – на початку, в основній частині і в рефлексії; основні принципи інтерактивного вивчення письмової мови – активність, розвиток особистості, інтегративне взаємозв'язок; Основна увага приділяється питанням, які

можуть виникнути при використанні інтерактивних технологій.

У процесі написання статті є чітко висловлені висновки про майстерне використання міжнародних методів навчання, про їх провідну роль в особистісно-орієнтованому підході у навчальному процесі.

Ключові слова: іноземна мова, англійська мова, інтерактивне навчання, інтерактивні методи, прийом, технологія, форми, взаємодія студентів та викладачів, навчальний процес, комунікативна компетенція, інтерактивне навчання письмової мови, етапи навчання, партнерство, взаємна довіра.

УДК: 373.091.322.7:81'373

Катерина Пазюк

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Стаття присвячена проблемі формування іншомовної лексичної компетентності учнів старших класів та шляхам її вирішення. Розглянуто психолого – педагогічні особливості розвитку учнів старшої школи та їх вплив на навчальний процес.

Ключові слова: лексична компетентність, пам'ять, активний та пасивний словник, етапи формування лексичної компетентності.

Споконвіку слово відіграло надзвичайно важливу роль у мовленнєвій діяльності. Навіть у Євангелії від Івана написано “Спочатку було слово”. Ця фраза якнайточніше визначає роль лексики не лише у мовленнєвій діяльності, а й у житті людини загалом. Слова допомагають відображати реальну та уявну дійсність. Володіння лексикою визначає рівень розвитку мовленнєвих умінь, саме тому формуванню лексичних навичок варто приділяти особливу увагу. Та не потрібно забувати, що й сам процес навчання лексики повинен відбуватися не відокремлено, а інтегровано разом із формуванням граматичних та комунікативних навичок, а також умінь читання, письма та аудіювання.

Багато лінгвістів відзначають, що навчання лексики є одним із найважчих завдань, адже слово саме по собі є багатограним явищем. Кожне слово має певний набір значень, форму та особливості вживання. Під формою слова варто розуміти його орфографічну та фонетичну сторони, його морфологічні особливості та граматичні форми. Серед труднощів з якими зіштовхуються учні при запам'ятовуванні іноземної лексики є її полісемія. Більшість слів є багатозначними, і в різних контекстах можуть мати різне значення, що утруднює запам'ятовування. Тому, саме для учнів старшої школи які переживають період підліткового віку, потрібно знайти якнайефективніші засоби та методи навчання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей формування іншомовної лексичної компетентності учнів старших класів.

Серед науковців, що активно займалися розглядом даної проблеми, можна виокремити наступних: І. Л. Бім, С. Ф. Шатілов, В. А. Бухбіндер та багато інших. Лексичні навички оперують словами,

словосполученнями, фразами. Лексичну одиницю можна визначити, – як “мовну одиницю, що володіє самостійним лексичним значенням і може виконувати функції одиниці мовлення” [3, с. 25]. Р. К. Міньяр-Білоручаєв визначив лексичну навичку як “вміння автоматизовано викликати із довготривалої пам’яті слово, словосполучення і готову фразу, які відповідають комунікативному завданню” [2, с. 138]. Досить важливим компонентом вивчення іноземної лексики є не лише вміння самому застосовувати слово у мовленні, а й розуміти його у мовленні інших людей.

Необхідно зазначити, що для успішного формування і розширення словникового запасу необхідно дотримуватись принципів оволодіння іноземної лексики, які узагальнюють і формують основні закономірності процесу навчання іноземної мови:

- 1) принцип раціонального обмеження словникового мінімуму учнів середньої та старшої школи, який включає найбільш вживані слова, стійкі словосполучення та мовні кліше;
- 2) принцип направленої подачі лексичних одиниць у навчальному процесі;
- 3) принцип урахування мовних особливостей лексичних одиниць;
- 4) принцип врахування дидактико-психологічних особливостей навчання іноземної мови;
- 5) принцип комплексного вирішення дидактико-методичних задач;
- 6) принцип опори на лексичні правила;
- 7) принцип єдності навчання лексики і мовленнєвої діяльності [1, с. 50–55].

Старший етап вивчення іноземної мови починається у 10 класі. До цього моменту в учнів вже склалися певні уміння з усіх видів мовленнєвої діяльності, які надалі поглиблюються та вдосконалюються. Глибина та якість засвоєння основних мовленнєвих навичок на середньому етапі навчання закладають фундамент для вивчення іноземної мови у старшій школі.

Відповідно до особливостей нашої пам’яті людям властиво забувати приблизно 50% отриманої інформації після першої її подачі. Саме тому вчителів важливо побудувати процес навчання таким чином, щоб після пред’явлення нової лексичної одиниці, учні зробили якомога більше вправ на її закріплення, а також вживали її в усній та письмовій діяльності.

Щоб досягти ефективного засвоєння лексичного матеріалу учнями старших класів, потрібно ретельно продумати роботу над такими

лексичними одиницями, які необхідні для розвитку мовленнєвої діяльності і часто повторюються в межах програми середньої та старшої школи.

Тут важливо врахувати низку значущих моментів.

Перш за все це особистість вчителя, його професійні якості. Бажання учня збагачувати свій словниковий запас залежатиме від того наскільки цікаво буде спланована навчальна діяльність. Об'єм словникового запасу учнів, коефіцієнт його корисної дії під час засвоєння матеріалу прямо пропорційні творчій віддачі педагога, його професійній компетентності.

По друге, це проблема активного і пасивного володіння мовою. Загальновідомо, що навіть у рідній мові люди володіють активним та пасивним словником. Активний вони вміло використовують у спілкуванні, а пасивний лише розуміють. Існує статистика, що активний мінімум має бути в 2,5–3 рази меншим ніж активний [3, с. 120–125]. Таке не співвідношення активного та пасивного словників пояснюється тим, що активне і пасивне володіння мовою формується протягом різних психічних процесів:

1) Процесів самостійного вибору мовних засобів, що зберігаються у довготривалій пам'яті і побудова необхідних для мовлення словоформ, словосполучень і фраз – при активному володінні;

2) Процесів сприйняття вже оформленого чужого мовлення, його аналізу, впізнавання у ній знайомих елементів і розуміння на цій основі чужого мовлення - при пасивному володінні. [4, с. 75]

Існують наступні етапи подачі лексичних одиниць у старшій школі: орієнтовно-підготовчий етап, на якому слово пасивного словника вводиться в контексті; та етап пасивного засвоєння відповідних лексичних одиниць під час якого відбувається тренування та закріплення мовних одиниць у усних вправах із заданими рамками мовних ситуацій. [3, с. 15]

Отже, навчання іншомовної лексики в старшій школі – це багатогранне явище та процес, який охоплює декілька етапів. На першому етапі відбувається подача нових лексичних одиниць, а на другому – ефективне їх засвоєння. Варто пам'ятати, що ефективність засвоєння лексики в старшій школі прямопропорційно залежить від навичок та умінь здобутих на попередніх етапах навчання, а також від креативності та бажання вчителя шукати нові методи.

Список використаних джерел

1. Щерба Л. В. Преподавание иностранного языка в школе. – М. – 2007 – С. 44–50.
2. Соловьева Е. Н. Методика обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2008. – 373 с.
3. Шатілов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе// Учебное пособие для студентов педагогических институтов. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1986. – 223 с.
4. Касаткина Н. Є., Брыкисна Е. С. Возрастные особенности подростков и методы организации образовательного процесса // Вестник КемГУ. – 2014. – №3(59). – С.75–78.

Kateryna Paziuk**HIGH SCHOOL STUDENTS' LEXICAL SKILLS FORMING PECULIARITIES**

This article is dedicated to the problem of the high school students' lexical skills forming peculiarities and to the ways of solving it. Also some psycho-pedagogical peculiarities of high school students are mentioned and the ways they influence the studying process.

Keywords: Lexical competence, memory, active and passive vocabulary, stages of the lexical competence forming process.

УДК 81'23'246.2

Anastasiia Yuriv

INTERCULTURAL COMMUNICATION AND BILINGUALISM AS KEY QUESTIONS IN PSYCHOLINGUISTICS OF THE 21ST CENTURY

The purpose of this article is to explain the main aspects, problems and controversial issues of intercultural communication and bilingualism, providing a general overview of the methods, approaches and hidden meaning of these terms. The article also aims to reveal the importance of knowledge of two or more languages, living in different countries. It finds close connections between intercultural communication and bilingualism. Used literature helps to clearly identify all perspectives in developing intercultural contacts and understanding.

Keywords: intercultural communication, bilingualism, perspectives, intercultural contacts, languages and understanding.

This text presents the most significant problems of intercultural communication, answering the questions, why traditions differ in many ways and if it is possible to overcome the language barrier in the process of accepting other cultures traditions. A global progress allows people to travel and discover new “worlds”, countries, languages, traditions and life, at all. The role of culture has changed and caused so-called revolution in understanding between people from different cultures. The Internet and websites play not the last role in it. The result of enlarged intercultural communication is that the problems appear on linguistic, cultural level.

Foreigners have to be familiar with other cultural aspects in order to be accepted. Viewing cultures in this way would improve people's acceptance of different languages and its manifestation in cultural communication.

Many people are convinced that their mother tongue is the only one and unique. It is observed that many countries maintain the system, when there are two official languages. It is acceptable to choose one, which is better for every citizen. As a consequence, this approach leads to setting up strong relationships between people.

Examining the phenomenon of bilingualism and its role in intercultural communication, we can state that international communication and bilingualism were always connected, but experiments and researchers can prove this cohesion from a scientific point of view.

Various authors have studied these issues [Gudykust, W. B., Linde, V. D., Hall.E.T., Leonardi P.M.]. The article combines their views and represents the main idea, based on opposite thoughts and theories. Communication plays a leading role in exchanging information and understanding between nations and countries. Further discussions prove the facts.

All spheres of life are affected by intercultural communication and interaction. Intercultural communication is a situated communication between individuals or groups of different linguistic and cultural origins [1]. The basic topics include: concepts of intercultural communication, change agency, orientation and personal leadership, culture in organizational context, leadership and adult learning and the process of change. Intercultural communication is unavoidable. It is impossible and unnecessary to live aloof. No one can name the field of life, which can function without the help of intercultural specialists: political system, medicine, education, sport, celebrity life and others. All psychologists recommend making contacts with people from different places. What is means is, that a perfect way to expand person's horizon. Studies prove the necessity of being spiritually ready to accept other countries' traditions and peculiarities [2]. The articles describe terrifying situations, based on rejection of another country's traditions and cultural values.

The question of bilingualism is becoming more discussed and essential. It can be explained as the regular use of two languages, and bilinguals are those people who use two or more languages. Bilingualism is the coexistence of more than one language system within an individual [3]. Modern Psycholinguistics determines strong connections between these two notions. Advances in social media and technology have rendered new tools to study bilingualism in a more naturalistic setting. At the same time, these developments have posed new practical challenges in such areas as language acquisition, language identities, language attitudes, language education, language endangerment and loss, and language rights. From the first sight many people do not notice any problems. Despite the difficulty involved in formulating the nations with rational thinking, every third knows at least two languages. It is not a problem or something unusual in the time of total development.

Bilingualism helps to keep up with the modern world. People are obliged to speak two or three languages because of various factors: international business, marriages between people from different ethno linguistic backgrounds, urbanization, hectic style of life and immensely high demands from an ordinary person. Majority support it and try to not fall behind. In the meantime, a lot people are proud of being -bi,-multi

lingual. In light of the current situation, every country offers wider range of opportunities and changes to ambitious personalities. Cultural power relations play an important role in the globalization. Those, who are in power, eager to maintain close contacts between countries and in order to do this successfully, wise and smart specialists, in different spheres of life, are required everywhere. Thus, the knowledge of two or more languages is obligatory.

Nevertheless, many foreigners face difficulties after moving to another country. The question is to be a patriot and still think in your mother tongue or accept all cultural aspects, from language to the everyday habits, of other nation. There is no one right answer. On the other hand, bilingualists, who are made to move to other places of residence, almost always deal with problems on personal and business backgrounds. People argue on the topic why things, which have to join us on the spiritual level, just cause troubles.

The importance and advantages of knowing more than one language is well-known and obvious. Executives, youth and scientists realize this necessity more than other people. However, what about the kind of bilingualism, which is artificially created due to the reason of living in the other country?

Foreigners have to adapt and learn the mother tongue of local population. People face enormous quantity of problems, beginning from the difficulty of correct pronunciation and ending with establishment of all kinds of relationship. It is a lengthy process of mastering the art of communicating with people, using another language. Some people yet cannot cope with it.

Knowing more than one language means to help people with different views on ways of living, to speak freely without limitation. In the meantime, there are more struggles, in finding common ground, than getting better communication on cultural level. What about highlighting the main hardship, it is essential to mention the aspect of forgetting native language and some peculiarities in making families abroad. The process of gradual erasure of a native language is unavoidable, while living in a foreign country. This factor makes an impact on the cohesion between family members. Their relations become weaker every year.

One more serious problem concerns children, who are born from two foreigners (or when one parent is foreigner). The child learns only one language from the childhood. It is unnecessary to talk about relationships between baby and grandparents. Some families have to live in a country, which is alien to both of them. In this case, language barrier is always obvious and causes misunderstanding.

Being bilingual does not obligatory solve all cultural issues. When people could speak freely, without any limits, there the following problems arise. For example, in 2002 scientists decided to explore perceptions of intercultural interaction. 15 American students had to talk with other young people from some countries. The result was striking and shocking in the same time. Both sides could not find the mutual topics and express their attitude. Communication has to be effective, despite external factors. Traditions, cultures and historical background do not allow us to be aware of all intercultural aspects in different countries. However, living in a modern society people need to know the basic themes, which can be understandable and spoken everywhere (always smiling and sincere Americans can talk with closed and alienated Chinese)[Buttery, A., & Leung, T. K. (1998). The difference between Chinese and Western negotiations. *European Journal of Marketing*, 32, 379–389. Sebenius, J. K. (2002). The Hidden Challenge of Cross-Border Negotiations. *Harvard Business Review*, 80, 76–85.].

There exist three main obstacles, which are in hindrance to communicate effectively with pleasure. To have a balanced view of the issue, it is necessary to regard obstacles in intercultural communication either being bilingual or just coming into contact with another culture.

The authorities maintain the distance between their country and others. For this reason, some political systems just slow down the progress and development. In countries with high power distance people cannot express their opinions concerning the issues of cultural processes; immigrants have no rights and sometimes are obliged to use only national language. Regarding low-distance countries, they show respect to other nations. According to numerous surveys, there is an evident tendency, that powerful politicians, who allow all people to make the contribution to the country's development, make better life conditions for immigrants and, generally, get cultural progress.

Nowadays our society is still divided into two worlds. The first one is where people are disturbed just by the problems of the whole group. They try to solve group's problems and achieve the common goal. They place considerable emphasis on the importance of team spirit, which helps to keep ancient traditions but keep from something new and innovative. This kind of perception also does not allow generation to perceive other languages, which are even a little bit different. All their values have to be the same (physical condition, habits, system of education, priorities in life etc).

Individualistic countries support every person. The role of humans is regarded as individuality with unique views and cultural level. It is done in order to understand equivalence between the languages and importance of

cultures. They appreciate time, freedom, originality and uniqueness. It is much easier to become “the native”, living in such environment. The bilingualism and eagerness to discover new cultures are necessary and acceptable.

Bilingualism is supposed to make people closer, bring cultures together, but it does not solve cultural problems. This also applies to the possibility of learning the meanings of cultural interaction on the basis of transactions between different cultural worlds, symbolic systems, individual and collective cultures with the help of languages. People should familiarize themselves with cultural issues, type of culture, general traditions and values before coming into contact.

References

1. Adamopolous, John & Lonner, Walter (2001). Culture and psychology at a crossroad: Historical perspective and theoretical analysis. In David Matsumoto (Ed.), *The handbook of culture and psychology* (pp. 11–34). New York: Oxford University Press.
2. Chen, L. (2002). Perceptions of intercultural interaction communication satisfaction: A study on initial encounters. *Communication Reports*, 15(2), 133–148. Retrieved February 27, 2004, from EBSCO database.
3. Bialystok, E. (2015). Bilingualism and the development of executive function: The role of attention. *Child Development Perspectives*, 9(2), 117–121.
4. Dodd, Charles Harold (1991). *Dynamics of intercultural communication*. Dubuque, A: Wm.C. Brown Publishers.
5. Keesing, Roger (1974). Theories of culture. *Annual Review of Anthropology*, 3, 73–97.
6. Bhatia, T., & Ritchie, W. (1995). The bilingual child: Some issues and perspectives. In W. Ritchie & T. Bhatia (Eds.), *Handbook of child language acquisition* (pp. 569–643). San Diego, CA: Academic Press.
7. Schweidler, Ulrike (2009). The challenge of researching trust in intercultural cooperation. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10(1), Art. 48
8. Ting-Toomey, Stella (1999). *Communicating across cultures*. New York: Guilford Press.
9. Orbe, M. , & Harris, T. M. (2015). *Interracial communication: Theory to practice* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
10. De Bot, K., Lowie, W., & Verspoor, M. (2007). A Dynamic Systems Theory approach to second language acquisition. *Bilingualism: Language and Cognition*, 10(1), 7–21.

11. Blubaugh, J. A. , & Pennington, D. L. (1976). Crossing difference... Interracial communication . Columbus, OH: Charles E. Merrill.
12. Gass, S. (1996). Second language acquisition: The role of language transfer. In W. Ritchie & T. Bhatia (Eds.), Handbook of second language acquisition (pp. 317–345). San Diego, CA: Academic Press.

Анастасія Юрів

МІЖКУЛЬТУРНЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ДВОМОВНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ В ПСИХОЛІНГВІСТИЦІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Мета цієї статті - пояснити основні аспекти, проблеми та суперечливі питання, які стосуються міжкультурної комунікації та двомовності, надаючи загальний огляд методів, підходів та невідомого раніше значення цих термінів. Стаття також спрямована на виявлення значимості володіння двома або більше мовами для людей, які живуть у різних країнах. Особливу увагу було звернуто на тісний зв'язок між міжкультурною комунікацією та двомовністю. Використана література допомагає чітко визначити всі перспективи розвитку міжкультурних контактів та взаєморозуміння.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, двомовність, перспективи, міжкультурні контакти, мови та розуміння.

УДК 373.091.322.7: 81'342.3

Оксана Свірська

КЛАСИФІКАЦІЯ ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЯ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто одні з найефективніших вправ, які використовуються для учнів старших класів, які сприятимуть прогресивному формуванню аудитивної компетентності учнів. Проаналізовано мовні вправи, які сприяють виробленню умінь сприймати мовні повідомлення в умовах, що наближаються до природного мовного спілкування.

Ключові слова: аудіювання, класифікація, підготовчі вправи, навчальна діяльність.

Постановка проблеми. Відомим є той факт, що усне спілкування складається з говоріння та слухання, які в методиці мають назву аудіювання. Метою навчання аудіювання в школі - це здатність учнів здійснювати спілкування з носіями мови на теми, які є найбільш поширені в ситуаціях повсякденного спілкування. Але практика показує, що саме аудіювання в учнів є найбільшою проблемою. Найчастіше вона виникає під час живого спілкування, оскільки ми не можемо повернутися до розмови та перемотати плівку назад [3, с. 238].

Метою статті є визначення ролі класифікації вправ та їхній вплив у процесі формування англомовної аудитивної компетентності в учнів.

Аналіз актуальних досліджень. Уміння слухати є запорукою успіху у вивченні іноземної мови. Виходячи з досліджень таких науковців як Гальськова Н. Д, Зимняя І. А., можна зробити єдиний висновок: формування розуміння мови на слух має проходити в природних умовах усного спілкування.

Аудіювання, що використовується як засіб навчання, стимулює навчальну та комунікативну діяльність, забезпечує управління процесом навчання. Потрібно пам'ятати, що в процесі навчання аудіювання важливим займає місце зворотний зв'язок і саме через це створюються сприятливі умови для оволодіння англійською мовою.

Система навчання аудіювання включає три основних рівня:

- 1) елементарний – присвячується формуванню перцептивної бази аудіювання;
- 2) розширений – присвячується розвитку аудіювання як виду мовленнєвої діяльності;
- 3) завершальний – присвячується оволодінням усним спілкуванням, в ході якого учень старших класів виступає в ролі слухача. Цілком

можливо, що учень який навчається, може взагалі “не почути” абсолютно чужий йому звук.

Послідовність формування умінь і навичок сприйняття мови на слух реалізується побудовою вправ, які діляться на дві підсистеми: підготовчі та мовні. Мовні в свою чергу, діляться на групи:

1. вправи для зменшення лінгвістичних труднощів аудіювання;
2. вправи для усунення психологічних складнощів аудіювання.

Під час проведення підготовчих вправ наша мета полягає в тому, щоб попередньо (до слухання тексту) усунути труднощі лінгвістичного або психологічного характеру, що дозволить учневі зосередити свою увагу на сприйнятті змісту. З огляду на чинники, що впливають на сприйняття мовних повідомлень, в підготовчих вправах необхідно виділити дві групи:

1. вправи, спрямовані на зняття труднощів лінгвістичного характеру;
2. вправи, спрямовані на подолання труднощів психологічного характеру [1].

Мовні вправи сприяють виробленню умінь сприймати мовні повідомлення в умовах, що наближаються до природного мовного спілкуванню.

Мовні вправи навчають:

1. визначати найбільш інформативні частини повідомлення;
2. зменшити проблеми у розумінні за рахунок прогнозування на;
3. співвідносити текст з ситуацією спілкування;
4. розділити аудіотекст на смислові частини і визначати основну думку в кожному з них;
5. письмово фіксувати основну частину інформації.

На уроках в 10–11 класах можна використовувати такі підготовчі вправи.

I. Вправи для навчання мовному слуху:

1. Учні пропонуються прослухати і повторити кілька пар слів:

foe – four;

connection – attraction;

lamp – camp;

technology – cosmetology.

II. Вправи для навчання прогнозуванню.

1. У даній вправі пропонуємо учням прослухати ряд прикметників (дієслів), назвати іменники, які з ними частіше вживаються;

2. Учні перекладають слова, утворені з відомих їм елементів. Наприклад: writer, writing (write);

3. Діти прослуховують ряд мовних слів, називають (на своїй або англійській мові) ситуації, в яких вони можуть вживатися;

4. Учням пропонується прослухати з диска текст, після цього заповнити пропуски в графічному варіанті того ж тексту.

III. Вправи для розвитку короткочасної і словесно-логічної пам'яті.

1. Пропонуємо учням прослухати ряд слів, запам'ятати і відтворити з них ті, які відносяться до однієї теми.

2. Учні прослуховують дві-три короткі фрази, потім з'єднують їх в одне речення.

3. Пропонується учням прослухати фразу, потім додати до неї ще одну, пов'язану за змістом [2, с. 125].

Останнім часом широкого поширення набули британські підручники, багаті на матеріал з аудіюванням. Вони широко використовуються на уроках. Значними їхніми перевагами є більш жива мова з хорошою вимовою і різноманітність завдань, які активізують увагу учнів. Вправи з аудіювання в британських підручниках, як правило, вже повністю методично розроблені: дані ключові слова, дані питання, що передують тексту, завдання, що виключають повністю пасивне слухання. Часто пропонується вставити пропущені слова.

Отже, можна відзначити, що аудіювання як одна зі сторін усного мовлення розглядається як:

1. вид мовної діяльності;
2. засіб формування вміння спілкування;
3. засіб отримання інформації;
4. засіб розширення комунікативної компетенції;
5. засіб формування позитивної мотивації до іноземного
6. мови.

Класифікація вправ для навчання аудіювання учнів старших класів є надзвичайно широкою, оскільки воно є потужним засобом навчання іноземної мови. Через аудіювання засвоюється лексичний склад мови і його граматичної структури. У той же час аудіювання сприяє формуванню навичок говоріння, читання і письма.

Список використаних джерел

1. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранному языку. Лингводидактика и методика, 2007. – 125 с.
2. Теоретичні основи навчання аудіювання. [Електронний курс]. – Режим доступу: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00172781_0.html

3. Филатов В.М. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе, 2004. – 238, 241 с.

Oksana Svirska

THE CLASSIFICATION OF EXERCISES FOR TEACHING LISTENING HIGH SCHOOL STUDENTS

The article deals with one of the most effective exercises used for senior students, which will contribute to the progressive formation of audiences' competence of students. The language exercises that promote the development of abilities to perceive linguistic messages in conditions that are approaching natural linguistic communication are analyzed.

Keywords: listening, classification, preparatory exercises, educational activity.

ПЕДАГОГІКА

УДК 373.5: 376(477)

Надія Безпалько

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті представлений аналіз існуючих концептуальних підходів до визначення сутності інклюзивної освіти, охарактеризовані основні механізми впровадження інклюзивної освітньої моделі в Україні, сформульовані рекомендації щодо оптимізації процесу становлення української інклюзивної школи.

Ключові слова: інклюзивна освіта, вивчення інклюзії, медико-освітня модель, модель інтеграції освіти, модель соціальної освіти.

Інноваційна модель розвитку освіти, необхідність введення якої задекларована положеннями Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України (1999), Законів України, “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” (2001), “Про інноваційну діяльність” (2002), “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (2003), проекту “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах викликів глобалізації” (2008) та ін., зумовлює необхідність розробки ефективних механізмів задоволення освітніх потреб і отримання якісної базової освіти всім категоріям населення країни, що передбачає посилення уваги до проблем освітніх інтересів дітей і молоді з особливими потребами.

Питання становлення і розвитку інклюзивної освіти в міжнародному науковому просторі висвітлені в контексті ідей суспільного блага і соціальної рівності (П. Бурдье), теорії систем (В. Бронфенбреннер), ідей “культури бідності” (О. Льюїс), структуризації школи (М. Рейнольдз), соціальної депривації (М. Браун, Н. Менджі). В роботах Д. Гарнера, А. Дайсона, М. Кінг-Сірса, П. Мітлера, Д. Леско, М. Уїлла представлена характеристика інклюзивної освітньої моделі.

В Україні спостерігається зростання дослідницького інтересу до феномену інклюзивної освіти, про що свідчить збільшення кількості праць, присвячених даному питанню (Е. Антонова, В. Бондар,

С. Гончаренко, Л. Даниленко, В. Засенко, С. Зваричук, І. Зверєва, І. Іванова, С. Іноземцева, А. Карська, Н. Клименюк, О. Колошко, А. Колупаєва, К. Кольченко, В. Ляшенко Ю. Найда, Г. Нікуліна, та ін.).

У роботах згаданих авторів докладно висвітлено окремі аспекти розвитку інклюзивної освіти в міжнародному та вітчизняному контекстах. Однак цілісний аналіз процесу впровадження інклюзивної освітньої моделі в Україні залишається за межами вітчизняного дослідницького пошуку, що викликає необхідність зосередження на проблемах розробки механізмів популяризації та впровадження інклюзивної освіти в широку шкільну практику.

У статті представлений аналіз існуючих концептуальних підходів до визначення сутності інклюзивної освіти, охарактеризовані основні механізми впровадження інклюзивної освітньої моделі в Україні, сформульовані рекомендації щодо оптимізації процесу становлення української інклюзивної школи.

Термін “інклюзія”, введений в науковий обіг М. Уїллом (США), позиціонується зі структурним реформуванням школи, спрямованим на задоволення освітніх потреб усіх дітей. На кожному історичному етапі розвитку освіти дітей з особливими потребами існувала відповідна освітня модель, ядром якої виступали пріоритетні підходи до подолання освітніх проблем осіб даної категорії.

Медична модель забезпечувала задоволення особливих освітніх потреб дітей і молоді шляхом створення спеціалізованих освітніх установ. Фактична ізоляція в умовах цих установ і подальше виключення дітей даної категорії з життя суспільства довели неспроможність даної моделі.

Ідея “нормалізації” як альтернатива медичної моделі передбачає формування патернів культурно-нормативного життя тих, кого було виключено з суспільства, засобами інтеграції (комбінованої, часткової, тимчасової, повної) або асиміляції через прийняття норм домінуючої культури і дотримання їх у своїй поведінці. Основними недоліками цієї моделі визнана фізична складова інтеграції шляхом тиску на суспільство з метою примусового стимулювання до навчання і розвитку.

В основу моделі “включення” (інклюзії) покладено ідею соціального прийняття через модифікацію стилю поведінки і ціннісних норм домінуючої групи в плюралізм звичаїв і поглядів з одночасним збереженням кожної автономної групи. Інклюзивна освіта являє собою гнучку індивідуалізовану систему навчання дітей з особливими потребами в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем

проживання. Мета інклюзивної освіти - формування інклюзивного суспільства, яке дозволяє кожному, незалежно від віку і статі, етнічної приналежності, здібностей, наявності або відсутності особливостей у розвитку, брати участь в житті суспільства.

Активне впровадження інклюзивної освітньої системи пов'язано з популяризацією міжнародного руху “Освіта для всіх”, ініційованого ЮНЕСКО і спрямованого на надання можливості всім дітям, молоді та дорослим реалізувати своє право на освіту. Розуміння інклюзивної освіти збулося до процесу задоволення освітніх запитів осіб з особливими потребами (особливостями розумового і фізичного розвитку) в загальноосвітніх навчально-виховних закладах в межах єдиної вікової групи [1, с. 2].

Аналіз нормативно-правових актів розвинених країн довів, що міжнародна стратегія інклюзивної освіти спрямована на реалізацію права людини на освіту, формування інклюзивного суспільства, трансформацію освітніх систем, модернізацію професійно-педагогічної підготовки учителя,. Програмні дії ЮНЕСКО передбачають формування цілісної концепції інклюзивної освіти, міжнародної політики її розвитку, системи управління, підтримки національних стратегій та популяризацію ідей щодо інклюзивної освіти [2, с. 2–4].

В Україні інклюзивна освіта активно розвивається протягом останнього десятиліття. Вважаємо, що цей процес умовно поділяється на такі періоди: стихійний, або перехідний (1991–2003), інтеграційний (2003–2010), період “включення”, або інклюзії (2010–2018). Ратифікація Україною Конвенції ООН “Про права дитини” врегулювала права на освіту дітей та молоді з особливими потребами. Відповідно до положень Саламанської декларації, почався процес формування державної законодавчої бази, популяризації міжнародних стандартів у цій сфері. Діяльність міжнародних і всеукраїнських фондів забезпечило інтеграцію дітей з особливими потребами в освітній процес загальноосвітньої школи в Україні [6, с. 2–4].

Інклюзивна освіта отримала правове визнання і поширення протягом третього періоду. Основними стратегічними орієнтирами державної освітньої політики визнана діагностика і аналіз проблем освіти дітей та молоді з особливими потребами; формування законодавчої бази врегулювання права на освіту осіб з особливими потребами; популяризація ідей інклюзивної освіти, стимулювання і активізація громадських ініціатив; впровадження проектів і програм розвитку інклюзивної освіти та надання їм підтримки на місцях;

підготовка педагогічних кадрів до діяльності в умовах інклюзивної освітньої моделі; модернізація системи управління освітою [3, с. 5-7]

В рамках чинного законодавства інклюзивна освіта розуміється як система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі реалізації основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу [5, с. 1–3].

Основним документом, який регламентує процес впровадження інклюзивної освітньої моделі в Україні, є Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні (2010), яка визначає мету впровадження нової освітньої моделі формування нової філософії суспільства, спрямованої на позитивне ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю; створення умов для реалізації державної політики в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з ООП в сфері освіти; удосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі з інвалідністю, шляхом впровадження інноваційних технологій, зокрема, інклюзивного навчання, з використанням адаптованого міжнародного досвіду.

Вирішальною умовою реалізації концепції визнано комплексне вирішення питань, пов'язаних з кадровим, навчально-методичним, нормативно-правовим і організаційним забезпеченням інклюзивної освіти. Істотними досягненнями України у сфері розвитку інклюзивної освіти є державна підтримка і врегулювання досліджуваного процесу засобами удосконалення законодавчої бази, перш за все, ратифікацією Конвенції про права інвалідів (2009), затвердженням Міністерством освіти і науки, Концепції розвитку інклюзивної освіти в Україні (2010), прийняттям Кабінетом Міністрів України розпорядження “про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року” (2010), внесенням протягом 2010-2011 рр. змін до Закону України “Про середню загальну освіту”.

Істотний внесок в досліджуваний процес внесли громадські організації (громадська організація ERA (Європейська дослідницька асоціація), Асоціація батьків “особливих дітей” (Центр раннього розвитку для дітей з синдромом Дауна) та ін.), Спеціальні установи та організації (Український інститут корекційної та реабілітаційної валеології і т. п.). Саме за підтримки існуючих в країні фондів і організацій здійснюється впровадження програм і проєктів інклюзивної освіти. Так, науково-педагогічний експеримент 2001–

2007 рр., проведений з ініціативи ВФ “Крок за кроком” за участі та підтримки Міністерства освіти і науки України, був спрямований на впровадження інтегрованого навчання, в рамках якого діти з ООП здобувають освіту в загальноосвітніх школах, проте, на відміну від інклюзивного навчання, додаткові умови для навчання таких дітей не створюються [2].

Програма “Інклюзивне навчання” спрямована на розробку ефективної моделі інклюзивної освіти. В рамках програми було охоплено 49 експериментальних класів (групи) в 20 експериментальних навчальних закладах, в яких здобували освіту 178 дітей з особливими освітніми потребами. У програмі взяли участь 4 інститути післядипломної педагогічної освіти, в яких 393 педагогічних працівника підвищили свій професійний рівень [3].

Канадсько-український проект “Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні”, спрямований на формування інклюзивного суспільства, в якому немає упередженого ставлення до осіб з особливими потребами. Основні завдання проекту полягають в зміцненні можливостей навчально-виховних закладів і громадських організацій в розвитку інклюзивної освіти; розробці необхідної законодавчої бази і механізмів впровадження моделі інклюзивної освіти; формуванні позитивного ставлення до людей з порушеннями психофізичного розвитку в суспільстві [4].

Впроваджені в країні програми і проекти зумовили необхідність модернізації управління освітою. Перш за все, активізація громадського руху і розвиток партнерства в рамках впровадження нової освітньої моделі сприяють децентралізації управління, удосконаленні законодавчої бази і задоволенні освітніх потреб. Використані механізми залучення якомога більшої кількості шкіл до участі в програмах і проектах розвитку інклюзивної освіти підтвердили необхідність співпраці між навчальними закладами в застосуванні інноваційних підходів забезпечення інклюзивної освіти.

Таким чином, за роки незалежності в Україні відбулася зміна освітніх моделей. Процес трансформації зумовив зміни законодавчої бази; активізацію громадського руху, спрямованого на впровадження інклюзивної освіти; оновлення змісту професійно-педагогічної підготовки учителя; модернізацію управління освітою. Встановлено, що пріоритетними формами освітніх трансформацій стали експериментальні програми і соціально-освітні проекти. Аналіз позитивних змін в досліджуваній сфері дозволив конкретизувати проблеми, подолання яких сприятиме оптимізації подальшого розвитку інклюзивної освіти. Вважаємо основними перешкодами

відсутність ефективних механізмів фінансування системи інклюзивного навчання, недостатнє матеріально-технічне і кадрове забезпечення педагогічного процесу, низький рівень пристосування будівель загальноосвітніх закладів, низький рівень психологічної готовності суб'єктів педагогічного процесу до інклюзивного навчання. Представлений аналіз обмежується дослідженням реалізації в Україні права на освіту осіб з особливостями фізичного та психофізіологічного розвитку. За рамками представленої роботи залишається вивчення реального стану і перспектив розвитку в Україні в контексті впровадження інклюзивної освітньої моделі для дітей та молоді інших категорій.

Список використаних джерел

1. Booth T. Overcoming Exclusion through Inclusive Approaches in Education [Електронний ресурс] / Tony Booth // UNESCO – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001347/134785e.pdf>
2. Всеукраїнський фонд “Крок за кроком”. Програма “Інклюзивна освіта”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ussf.kiev.ua/inclusive_education.
3. Інклюзивна освіта: як зустрічає дітей з особливими освітніми потребами українська школа? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eura.org.ua
4. Канадсько-український проект “Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні”. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.education-inclusive.com/uk/index.php
5. Концепція розвитку інклюзивної освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/inclusion.vzaimodeystvie.ru>
6. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // ЮНЕСКО. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94.

Nadiia Bezpalko

THE PROCESS OF FORMATION AND STRATEGIES OF THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE

The article represents an analysis of existing conceptual approaches to the definition of the essence of inclusive education, it describes the main mechanisms of the introduction of an inclusive educational model in Ukraine, formulates recommendations for

optimizing the process of the formation of Ukrainian inclusive schools.

Keywords: inclusion education, studies on inclusion, medical educational model, model of educational integration, social educational model.

УДК 373.5

Yuliia Herasymchuk

INCLUSIVE EDUCATION IN SCHOOLS OF UKRAINE

The inclusive education in Ukrainian schools is analyzed in the article. It has been established that inclusion is a leading trend in the development of the education system throughout the world community. The complex of interrelated factors is formulated and it is aimed at activating the development of inclusive education in Ukraine.

Keywords: inclusive education, inclusive studying, socialization, quality of education.

The process of inclusive education in different countries of the world takes place in different ways, taking into accounts the specific socio-cultural conditions and political priorities of the state. Inclusive education is a long-term strategy that requires patience and tolerance, systematic character and consistency, continuity, and an integrated approach to its implementation. Inclusion envisages involving each educational program in the process through an educational program that meets its abilities, as well as meeting individual educational needs, providing special conditions. At the present stage, inclusiveness is a leading trend in the development of the education system throughout the world community.

During the last decade, foreign (J. Dandy, A. Hodgkinson, B. Norwich, K. Taylor) and Ukrainian scientists, in particular, V. Bodnar, A. Kolupaieva, N. Sophii, A. Shevtsov, O. Stoliarenko, V. Syniova, I. Yarmoshchuk devote their work to researching the problem of attracting people with special needs to study in educational institutions, their rehabilitation and socialization to social norms.

The topicality of this article is stipulated by the importance of the development of inclusive education in Ukraine as the cornerstone of national educational system.

The **objective** of the paper is to reveal the features of inclusive education at school.

Socializing and rehabilitating opportunities for inclusive education of children with special needs that have physical constraints in school are beyond doubt. Inclusive education implies education for all in terms of adaptation to different needs and physical disturbances, and can only be realized in the context of real relationships, when students with disabilities develop various kinds of activities, communicate, regulate self-esteem, gain support and friendship of peers, self-confidence, the outlook and spiritual

content of a person with a disability are formed, a willingness to live and work in a rapidly changing world. I

Inclusive education implies both the technical equipment of the architectural environment of educational institutions, as well as special technologies and pedagogical programs aimed at the implementation of inclusions [1, p. 11].

The quality of education is primarily related to the satisfaction of the needs of everyone in effective socialization, that is, the acquisition of means of building personal, professional and civic activities in public life [6, p.12].

Socialization is carried out in three main areas: activity, communication and self-awareness. In inclusive education, a full and effective filling of these spheres of socialization of pupils with special needs takes place. A child with special needs is not a passive member of society, but a person who has the right to meet their own social needs. The level of support, humanism and tolerance in relation to children with special needs, the ability to provide them with affordable and high-quality education, indicators of the degree of development of the society in which they live. In Ukraine, the practice of introducing inclusive forms of education into the system of general educational institutions is rather complicated, due to the presence of barriers to general education that hinder the successful implementation of inclusive processes. These barriers include: the lack of training of the pedagogical corps of general education (didactic, psychological, and personal) for participation in inclusive processes; the lack of a systemic vision of the problem of inclusion and ways of solving it in different educational structures [5, p. 29].

What do Ukrainian citizens with disabilities expect? And they expect that at last they will confirm their right to inclusive education, the inalienable right of everyone according to European norms. So, let's try to figure out what a real inclusive education is and whether its citizens with special needs will wait.

There are divergences between domestic and foreign educational systems. First of all, what does a strange phrase “persons with special educational needs” mean? What special educational needs do they have? There are children, from nature endowed with super powers, they are now called “children of indigo”, and there are children with disabilities for mental development for certain reasons [2, p. 10].

Both the first and the second really have special educational needs, since in the first case they are able to absorb significantly more information in quantity and quality, and in the second – because of illness, they cannot master the program volume of the material, therefore, they study according to a special, lightened program.

Perhaps the blind or the wheelchair does not need a qualitative education or their need (to read, write, and to know their history and culture, physics and mathematics) is less than that of a healthy person? An invalid does not want, cannot or does not have the right to be a teacher, a scientist, to reach the peaks in science, culture, sports, since he has a limited education need? In that case, what would Homer, Beethoven, Roosevelt achieve (according to the logic of the document – “persons with limited educational needs”), if their needs and opportunities were limited?

Educational and social inclusion can act as an instrument that can overcome (marginalize) the alienation of children with peculiarities of psychophysical development and contributes to the formation of the viability of the individual. One of the goals of creating an inclusive environment is to promote understanding and tolerance through the daily interaction of children with and without developmental disorders.

Since children need to learn together, they should help to realize a significant covet of them, learn to appreciate the talents and abilities of each classmate with or without violations, to accept and even emphasize the unique diversity that makes each individual [7, p. 20].

It should be emphasized that all of the above positive features of inclusive education are determined at the level of the theoretical model, and practically implemented not always at the desired level.

The system of inclusive education includes institutions of secondary education, professional and higher education. Its goal is to create a barrier-free environment training and training of people with disabilities. This one is the complex of measures and implies both the technical equipment of educational institutions, and so on the development of special training courses for teachers and other students aimed at development of their interaction with the disabled. Special programs are also aimed at facilitating adaptation of children with disabilities in general educational institution. So, in recent years a new inclusive model of learning has emerged provides for the joint training and stay of children with various violations psychophysical development with their healthy peers.

In 2009, Ukraine ratified the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Her Article 24 states that States that have acceded to it recognize the right of people with disability to education and for the purpose of realization of this right without discrimination and on the basis of equality of opportunity ensures inclusive education at all levels and lifelong learning [3, p. 100].

The Convention is a document of direct action, and this means that a violation of its provisions will be sufficient grounds for citizens to appeal to the judicial authorities in case of violation of their rights.

Recently, a number of new legal acts have been adopted, concerning the promotion of the model of inclusive education in Ukraine. I will only name several, most important. October 1, 2010 by the order number 912 of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine approved the Concept of Development of the Inclusive training. The next important document was “The order of the organization of the inclusive training in general educational institutions” approved by the resolution Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 15, 2011 On the basis of changed educational approaches is also adopted a new “Regulations on psychological and medical-pedagogical consultations” [4].

The construction of an effective system of inclusive education in Ukraine is possible on the basis of the interaction of various factors, first of all, strengthening the financing of education, improving its legal and regulatory framework, improving methodological and personnel provision of inclusive education [8, p. 33].

It is also necessary to create the necessary conditions for the full-fledged education of children with special educational needs in educational institutions, including the training of pedagogues, the provision of individual support in the course of education, taking into account the needs of the child, the nosology of the disease, receiving and processing information for mastering the curriculum, providing them with state support. It is important to create positive public opinion about inclusive education by involving mass media in this business, organizing information campaigns that would contribute to the implementation of laws aimed at educating children with disabilities. The lack of proper financing of education in general and inclusive in particular is a significant obstacle to its development, therefore, it is necessary to increase funding for the development of the material base of educational institutions in order to transform them into an accessible learning environment.

The construction of an effective system of inclusive education in Ukraine is possible on the basis of the interaction of various factors, first of all, strengthening the financing of education, improving its legal and regulatory framework, improving methodological and personnel provision of inclusive education. It is also necessary to create the necessary conditions for full-time education of children with special educational needs in educational institutions, including the training of pedagogues, the provision of individual support in the course of education, taking into account.

References

1. Bodnar V. Inkliuzyvne navchannia yak sotsialno-pedahohichnyi fenomen / V. Bodnar // Ridna shkola. – 2011. – №3. – S. 10 – 14.
2. Kolupaieva A. Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy: Monohrafiia / A. Kolupaieva. – K.: “Sammit-Knyha”, 2009. – 272 s.
3. Nazarova N. M. Spetsyalnaia pedahohyka: v 3 t.: [ucheb. posobyie] / pod red. N. M. Nazarovoi. – T. 3: Pedahohycheskye systemy spetsyalnogo obrazovaniia / N. M. Nazarova, L. Y. Aksenova, L. V. Andreeva y dr. – M.: Yzd. Tsentr “Akademyia”, 2008. – 400 s.
4. Normatyvno-pravova baza inkliuzyvnoi osvity: materialy z ofitsiinoho сайту Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: www.mon.gov.ua/education/average 2009-2010-2011
5. Symonenko T. V. Stan ta perspektyvy vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v Ukraini / T. V. Symonenko // Idei humannoi pedahohiky ta suchasna systema inkliuzyvnogo navchannia : zb. mater. Vseukr. naukovykh metod. konferentsii, prysviachenoї 97-richchiu vid dnia narodzhennia V.Sukhomlynskoho, 29-30.09.2015 / uklad. O.E.Zhosan. – Kirovohrad : Ekskliuzyv-system, 2015. – S. 13-16.
6. Sofii N. Z. Kontseptualni aspekty inkliuzyvnoi osvity / Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia: [navch.-metod. posib.] / [A. A. Kolupaieva, Yu. M. Naida, N. Z. Sofii ta in.]; za zah. red. L. I. Danylenko. – K., 2007. – 128 s.
7. Shevtsov A. H. Suchasni problemy osvity i profesiinoї reabilitatsii liudei z vadamy zdorovia / A. H. Shevtsov. – K., 2004. – 200 s.
8. Yarmoshchuk I. Inkliuzyvne navchannia v systemi osvity / I. Yarmoshchuk // Shliakh osvity. – 2009. – № 2. – S. 24–28.

Юлія Герасимчук

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано питання інклюзивної освіти в українських школах. Встановлено, що інклюзія є провідною тенденцією у розвитку системи освіти в усьому світі. Сформульовано комплекс взаємопов'язаних факторів, які сприяють на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, соціалізація, якість освіти

УДК 37: 07

Kateryna Maika

MEDIA EDUCATION IN THE MODERN WORLD

The article outlines the concept of media education and considers its features as modern educational technology. As a result of the analyzed material, the author demonstrates the importance of the implementation of media education in the educational process.

Keywords: media education, media, educational process, mass media.

It is difficult to imagine the modern world without the media – mass media (traditionally includes periodicals, television, movies, radio, audio and the Internet). Media has gained particular significance in the life of mankind over the past half century. Media today plays an essential role in all spheres of human's live in the whole world. Sociologists estimate that on average “civilized man”, who has reached the age of 75, has about 50 years of active, sleep deprived. And exactly nine years she spends on watching television [6, p.67]. For example, at the turn of the XXI century, 99 % of American families in children and teenagers under 18 years old had at least one television, 97 % – at least one video recorder and radio, 74 % of families used cable or satellite TV, 69 % – personal computers (of which 45 % are connected to the Internet). On average, a modern schoolboy spends more than six hours a day on media communication (42 % of the time goes on watching television and movies, and only 12 % – on reading the printed texts) [4, p. 9495].

Starting from the beginning of the 19th century, we see the social and cultural development of any country in the variety of spheres of people's lives, including education. This development would be impossible without media. UNESCO published a number of resolutions and recommendations that emphasize the importance of implementation and support of media education (UNESCO's conference in Grunwald, 1982, Toulouse, 1990; Paris 1997; Vienna, 1999; Sevilla, 2002) [8]. UNESCO's 2002 recommendations highlight that “media education is part of the fundamental right of every citizen of any country to freedom of expression and information, it promotes democracy. Recognizing the differences in approaches and the development of media education in different countries, it is recommended that it be introduced everywhere, where possible within the framework of national curricula, as well as in the framework of additional, non-formal education and self-education throughout human life” [9].

The problem of media education is investigated by Ukrainian scholars such as V. Bakirov, M. Vatkovska, N. Habor, S. Honcharenko, V. Ivanov, T. Ivanov, A. Lytvyn, h. Onkovych, B. Potiatynyk, H. Pocheptsov, V. Syniov, O. Yanyshyn, etc.

The relevance of the article is caused by the directivity of the modern pedagogical approaches to the implementation of media education in the process of teaching.

The objective of this article is to analyse the peculiarities of media education as learning technologies of teaching.

According to the Oxford Encyclopedia media education is “a media study that differs from learning through media. Media education (media education) is associated with the knowledge of how media texts are created and distributed, as well as the development of analytical abilities for the interpretation and evaluation of their content. While media studies are usually associated with practical work on creating media texts. Both media education and the study of media are aimed at achieving the goals of media literacy (media literacy)” [4, p. 9494]. Person who is media educated can be defined as one who is able to observe, critically analyze. Media literate possesses the advanced ability to perceive, analyze, assess and create media texts, understand the social or political message that is transmitted through media and the way it impacts the modern world. In the modern world, such person can also be called media literate and these skills are connected with civil liability.

The following areas can be defined in media education:

1) media education for people connected with periodicals, radio, television, movies, audio and the Internet – journalists, editors, directors, producers, actors, operators, etc.;

2) media education for future pedagogues in the purpose of improving the educational process at high schools and universities;

3) media education for pupils at school, as part of general educational process, which is very often integrated with other disciplines;

4) media education in institutions of additional education and leisure centers (cultural houses, centers of out-of-school work, aesthetic and artistic education, clubs at the place of residence, etc.);

5) distance media education for both students and adults which is carried out with periodicals, television, radio, audio, DVD, Internet, etc. In this case the role of media critics has a significant impact;

6) self media education (which is supposed to be implemented throughout the life of a person) [2].

It is known that in the era of globalization, the expectations and requirements of people about education has become more pragmatic. For

example, higher education in the context of “Global Values Orientation” is no longer served as a source of propagation of fundamental scientific values. People who enter universities primarily appreciate the accessibility and convenience of consumption of “goods”, that is, reducing efforts to obtain the desired result; People want to see the efficiency of education; interesting and functional curriculum; mobility of students/teachers; ability for further commercial realization, “Convertibility” of the received knowledge and skills [1, p. 55; 7, pp. 14–15; 5, pp. 70–72; 3].

Hence, based on these factors, the urgent need for intensive media education development seems obvious. Practice shows that the globalization trends in the media education gradually lead to the fact that the traditional “aesthetically oriented” media education positions are becoming less powerful in the world. On the other hand, some researchers and educators confuse the media education with the use of information technology in the educational process of schools and universities, with distance learning (for example, with the help of the Internet) which, once again, determines the importance of implementation of media literacy in the modern society.

Список використаних джерел

1. Pokrovskiy N. E. Tranzyt rossiyskikh tsennostei: nerealyzovannaia alternatyva, anatomya, hlobalyzatsiya / N. E. Pokrovskiy // Hlobalyzatsiya y postsovetskoe obshchestvo [red. A. Sohomonov, S. Kukhteryn]. – M.: Stovy, 2001. – S. 39–59.
2. *Medyaobrazovanye* sehodnia: sodержanye y menedzhment [otv. red. A.V.Fedorov]. – M.: Yzd-vo Hos. un-ta upravleniya, 2002. – 79 s.
3. Burbules N. C. Globalization and Education: Critical Perspectives / N. C. Burbules and C. A. Torres. – New York. – London: Routledge, 2000. – 376 p.
4. Dorr A. Media Literacy / A. Dorr // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. – 2001. – Vol. 14. – Oxford. – P. 9494–9495.
5. Gibbons M. A Commonwealth Perspective on the Globalization of Higher Education / M. Gibbons // The Globalization of Higher Education [ed. Scott P.]. – 1998. – Buckingham: The Society for Research into Higher Education and Open University Press. – P.70–87.
6. Kubey R. Obstacles to the Development of Media Education in the United States / R. Kubey // Journal of Communication (Winter). – 1998. – P. 58–69.
7. Stromquist N. Defining Globalization and Assessing Its Implications on Knowledge and Education / N. Stromquist and K. Monkman //

Globalization and Education. – 2000. – Lanham – New York: Rowman and Littlefield Publishers. – P. 3–25.

8. *Gerbner G.* The global Media Debate: Its Rise, Fall, and Renewal / G. Gerbner, H. Mowlana and K. Nordenstreng. – 1993. – Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation. – 190 p.

9. *Tornero J.* Youth Media Education: Perspectives and Strategies [Electronic resource]. – Mode of access: [http://media-diversity.org/en/additional-files/documents/b-studies-reports/Youth%20Media%20Education%20\[EN\].pdf](http://media-diversity.org/en/additional-files/documents/b-studies-reports/Youth%20Media%20Education%20[EN].pdf)

Катерина Майка

МЕДІАОСВІТА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті окреслюється поняття медіаосвіти та розглядаються її особливості як сучасної навчальної технології. В результаті проаналізованого матеріалу автор доводить важливість імплементації медіаосвіти в навчальний процес.

Ключові слова: медіаосвіта, медіа, освітній процес, мас-медіа.

УДК 373.091.12.011.3-051

Ірина Балянт

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті проаналізовані питання компетентності вчителів іноземних мов, досліджено питання компетенцій як невід'ємної складової освітнього процесу на сучасному етапі розвитку освітньої галузі.

Ключові слова: компетентність, заняттях з практики мовного спілкування, вчитель іноземної мови, освітній процес, система освіти.

Проблема вдосконалення системи освіти шляхом впровадження компетентнісного підходу активно обговорюється у педагогічній науці. Традиційні об'єкти системи освіти задовольняли запити суспільства, оскільки забезпечували випускників вузів достатнім обсягом ЗУНів практично на весь період їх подальшої професійної діяльності.

Однак в кінці ХХ – початку ХХІ ст. зростають темпи змін у всіх сферах життя людини. Прискорено руйнуються пануючі століттями системи цінностей і традицій. Виробничі підприємства стають все більш складними і наукомісткими. Знижується обсяг виконавчих елементів на тлі збільшення частки творчих елементів професійної діяльності. Головним ресурсом планети вже давно став “людський капітал”, а не гроші або природні ресурси. Науково-технічна революція плавно перейшла в інформаційну. Накопичена в світі інформація оновлюється кожні 5 років – період, який можна порівняти з часом підготовки фахівця у вищому навчальному закладі. У всьому світі стало очевидно, що підвищення якості освіти неможливо за рахунок екстенсивного зростання обсягу інформації, що підлягає засвоєнню.

Колишній ЗУНівській принцип освіти призвів до того, що постіндустріальне (або нове інформаційне) суспільство ХХІ ст. виявилось перед проблемою дефіциту кадрів, здатних відразу після закінчення вузу компетентно працювати в нових умовах. Ситуація, коли фахівець з дипломом має кінцевий обсяг знань при відсутності умінь його використовувати і поповнювати, стає стримуючим фактором розвитку продуктивних сил суспільства.

Розв'язання окресленої проблеми започатковане у працях Дж. Равена, А. Л. Андрєєва, І. О. Зимньої, А. В. Хуторського, Г. Селевка,

О. І. Пометун, Р. Пастушенка, О. В. Овчарук та інших вітчизняних і закордонних дидактів. Проте, питання компетентності вчителя іноземної мови недостатньо вивчене.

Компетентнісний підхід в освіті означає вибір нових стратегій навчання і передбачає усвідомлення і реалізацію тісного зв'язку освітнього процесу, змісту і результату.

Компетенції в широкому сенсі відносяться до здатності, вміння, можливостей, навичок і розуміння. Компетентна людина – це людина, що володіє достатніми навичками, знаннями і можливостями в визначеній області.

Компетенція являє собою відкриту систему процедурних, ціннісно-сміслових і декларативних знань, що включає взаємодію між собою компоненти (пов'язані з пізнанням, особистісним та соціальним), які актуалізуються і збагачуються в діяльності по мірі виникнення реальних життєво важливих проблем, з якими стикається носій компетенції.

Глосарій ЮНЕСКО містить термін “освіта, заснована на компетентності”, під яким розуміється “освіта, що базується на описі, вивченні і демонструванні знань, навиків, поведінки і відносин, необхідних для будь-якої визначеної ролі, професії або кар'єри”. В основу подібної концепції освіти покладено компетентнісний підхід [4, с. 11].

Прояв компетентності оцінюється на основі сформованої у випусника вузу сукупності умінь (що відображають цю компетентність) і його поведінкових (психологічних) реакцій, що проявляються в різноманітних життєвих ситуаціях.

Компетентність фахівця з вищою освітою або професійною компетентністю – це готовність і здатність діяти відповідно до вимог справи, методично організовано і самостійно вирішувати завдання і проблеми, а також оцінювати результати своєї діяльності [1, с. 32].

Професійна компетентність є результатом професійної освіти. В якості критеріїв професійної компетентності виступають суспільна значущість результатів праці фахівця, його авторитет, соціально-трудовий статус в конкретній діяльності.

Компетентнісну комбінацію характеристик (відповідність знань і їх застосування, навичок, обов'язків і позицій) і використовуються для опису рівня або ступеня, які людина може продемонструвати. У цьому контексті компетенція або набір компетенцій означає, що людина може проявити певні здібності або навички і виконати завдання так, що це дозволить оцінити рівень досягнень. Компетентність може

демонструватися і, отже, оцінюватися, наприклад, за допомогою ключових компетенцій: професійних, особистісних і комунікативних.

Компетентнісний підхід передбачає орієнтацію на результати навчання, що означає прагнення досягти більшої точності у визначенні того, чим завершиться освітній процес для кожного студента. Подібна постановка питання переносить акцент з намірів та завдань викладача на реальні досягнення студентів. Результатами навчання є засвоєні знання і освоєння компетенцій.

Продукт освітньої діяльності – це фахівець, наділений певним рівнем компетенцій, підтверджених відповідними кваліфікаційними документами. До базових компетентностей, що формують компетенції фахівця, слід віднести комплекс універсальних знань, що включають загальнонаукові та загальнопрофесійні категорії, поняття, закони, принципи та закономірності функціонування науки, техніки і суспільства.

Процес формування компетенцій випускника вузу асоціюється з процесом навчання і передбачає комбіноване застосування різних форм навчання і оцінки:

- теоретичне навчання;
- практичне навчання (практичні та лабораторні заняття, практична діяльність в предметній області – практики всіх видів);
- наукова та дослідницька діяльність;
- самостійна робота;
- проміжна і підсумкова атестація.

Перші чотири види діяльності формують процес навчання та спрямовані на отримання учнями (студентами, аспірантами і докторантами) компетенцій, а різні види атестацій направлені на підтвердження набутих компетенцій.

Для оцінки компетенцій студентів на кожному етапі навчання використовуються ідентифікатори компетенцій і відповідні їм кваліметричні шкали. В якості ідентифікаторів компетенцій можуть виступати: знання, вміння, навички, а також особистісні характеристики (комунікабельність, здатність до роботи в команді, здатність до прийняття рішень, здатність до самостійного набуття і продукування знань і т.п.).

Зі сказаного випливає, що необхідно істотно змінювати критерії оцінки результатів навчання, ввівши в загальний критерій оцінки компетенцій перерахованих вище особистісних характеристик студента.

У процесі професійної підготовки на кожному етапі формування компетенції (для кожної дисципліни, що вивчається з навчального плану) необхідно побудувати і реалізувати наступний цикл якості:

- формування цільової установки у формі моделі компетенції;
- вхідний контроль (оцінка поточного рівня) компетенції кожного студента;
- побудова індивідуальних (групових) траєкторій навчання;
- реалізація обраних траєкторій навчання для кожного студента (навчальний процес);
- вихідний контроль (оцінка досягнутого) рівня компетенції в процесі випробувань (атестація);
- оцінка задоволеності споживачів;
- визначення необхідності та реалізація корегувальних дій щодо компетенції студента, цілей і критеріїв оцінки компетенції, а також програми і організації процесу навчання.

Ми вважаємо, що реалізація розглянутого циклу якості забезпечується системою якості вузу і орієнтована на отримання в результаті процесу навчання компетентного фахівця, який задовільняє потреби державних стандартів, кваліфікаційні вимоги в обраній предметній області і вимоги споживачів (роботодавців, самих випускників і їх батьків, держави і суспільства в цілому).

Список використаних джерел

1. *Бобрицька В. І.* Європейські виміри державної кадрової політики України у підготовці працівників для системи освіти / В. І. Бобрицька // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – Вип. 1(6). – К. : НАУ, 2015. – С. 30–35.
2. *Волкова Н. П.* Моделювання професійної діяльності у викладанні навчальних дисциплін у вишах : монографія / Н. П. Волкова, О. Б. Тарнопольський; ред.: О. Б. Тарнопольський ; Дніпропетр. ун-т ім. А. Нобеля. – Дніпропетровськ, 2013. – 226 с.
3. *Ничкало Н. Г.* Неперервна професійна освіта : філософія, педагогічні парадигми, прогноз : [монограф] / [В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало та ін.; за ред. В. Г. Кременя] ; АПН України Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К. : Наук. думка, 2003. – 852 с.
4. *Ніколаєва С. Ю.* Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 11–17.
5. *Нова українська школа : poradnik dla uczytela* / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К. : Плеяди, 2017. – 206 с.

Iryna Balian

COMPETENCE OF A FOREIGN LANGUAGE TEACHER

In the given work we have done the analysis of teacher's competence as a inalienable part of a study process. The author gives the peculiarities of formation of the foreign language teacher's competence.

The work shows the didactic value of the communicative competence of a foreign language teacher.

The author developed a methodology for the formation of professional competence of the future language teacher on lessons from the practice of linguistic communication.

Keywords: competence, lessons from the practice of linguistic communication, foreign language teacher, study process, the system of education.

УДК 373.5.061:811

Оксана Галещук**РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК В РОБОТІ З ДІТЬМИ НА УРОКАХ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Знання однієї мови дозволяє увійти в коридор життя, знання двох мов – відкриває вам усі двері у цьому коридорі.

Франк Сміт

Досліджено теоретичні питання формування комунікативної компетентності на уроках іноземної мови та обґрунтовано умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі, способи та методи формування комунікативних навичок в роботі з обдарованими дітьми.

Ключові слова: мовна компетентність, комунікативна навичка, урок, комунікативно орієнтоване навчання.

Кожен знає, що найбільших успіхів у будь-якій сфері діяльності досягають ті держави, котрі мають високий інтелектуальний та творчий потенціал нації. Майбутнє людської цивілізації залежить виключно від реалізації обдарованості людей. Саме тому однією з основних завдань системи національної освіти України є формування творчо активної та всебічно розвиненої особистості. На початку XXI ст. компетентнісний підхід стає основним методологічним, ключовим у процесі модернізації освіти в Україні. Саме тому висвітлення його основних положень у контексті удосконалення підготовки учнів є нагальною потребою часу.

Ще наприкінці XX ст. , як зазначає О. І. Пометун, почали відбуватися “докорінні зміни у парадигмі й методології освіти, передумови й окремі елементи яких склалися протягом усього століття. Колишня парадигма, що відбивала інтереси та сутністьіндустріального суспільства, детермінованого пізнання й однозначності оцінок, поступово замінюється методологією інформаційного суспільства, плюралістичного пізнання й імовірності оцінки” [11]. Необхідність зміни методології освіти зумовлена тим, що “...постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального кінця XIX – середини XX століть, значно більше зацікавлене в тому, щоб його громадяни були спроможні активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптовуватися до умов життя, що постійно змінюється” [10].

Як методологічну основу удосконалення освіти, компетентнісний підхід вивчали західноєвропейські дослідники: М. Дж. Равен, С. Маслач, М. Лейтер, Е. Шорт, Е. Тоффлер, Р. Уайт, А. Бермус, Р. Хайгерті, А. Мейхью. Проблеми компетентнісного підходу досліджувалися російськими ученими, зокрема, М. Авдєєвою, В. Байденко, В. Болотовою, Е. Бондаревскою, В. Введенським, Н. Вовновою, А. Войновою, А. Вербицьким, Г. Дмитрієвим, І. Зимньою, Д. Івановим, В. Краєвським, А. Петровим, В. Серіковим, О. Соколовою, Е. Тетюниною, А. Хуторським та ін. Компетентнісний підхід був предметом наукових досліджень вітчизняних науковців: І. Драча, Н. Бібік, Г. Гавришак, І. Гудзик, С. Ніколаєнка, О. Овчарук, Л. Пильгун, О. Пометун, І. Родигіної, С. Савченка, О. Ситника, Т. Смагіної, Н. Фоменко та ін.

Навчання іноземній мові було й залишається невід'ємною складовою процесу формування сучасного фахівця. Більш того, новітня європейська мовна політика орієнтує громадян Європи на багатомовність, без якої успішна інтеграція в сучасному світі просто неможлива.

Володіння іноземною мовою відкриває доступ до культурних і наукових цінностей інших народів, сприяє встановленню ділових і культурних зв'язків з іншими країнами [2].

Сучасні школярі мають усі умови для ефективного оволодіння іноземними мовами. Безсумнівно, кожен з них розуміє, що знання мов – це ключ до успіху в сучасному світі. Сьогодні, освічена людина має володіти трьома-чотирма європейськими мовами, причому обов'язково англійською. Висновок однозначний: іноземну мову потрібно вивчати. Вища освіта і мовна підготовка нероздільні. І це зрозуміло. Адже сучасний світ став іншим. Його інформаційна наповненість, відкритість і взаємозв'язок потребують постійного спілкування як на професійному, так і на громадському рівнях [6, 17].

Досвідчений науковець У.І. Реверс вважає, що навчальний процес з іноземної мови повинен проходити як діалог культур [12, 9]. Саме тому з перших кроків вивчення іноземної мови у гімназії, навчання цілеспрямоване на залучення дітей до нової національної культури і формування їх лінгвокраїнознавчої компетенції.

Неперервне та поглиблене вивчення іноземної мови, особливо розвиток комунікативних навичок, дає можливість учневі підвищити свій інтелектуальний та виховний рівень [6, 14].

Мова йде про формування комунікативної компетенції, тобто здатності та готовності здійснювати як безпосереднє спілкування (говоріння, розуміння на слух), так і опосередковане спілкування

(читання з розумінням іншомовних текстів, письмо). Досвід свідчить, що найбільші труднощі при іншомовному спілкуванні людина відчуває, коли сприймає мову на слух. Однак, усне спілкування, роль якого у теперішній час стала особливо значною, неможливе без розуміння мови співбесідника, оскільки у процесі мовної взаємодії кожен виступає як у ролі того, хто говорить, так і у ролі слухача.

Комунікативно орієнтоване викладання іноземної мови в школі має на меті дати не тільки практичні знання граматики та лексики даної мови, але навчити їх спілкуванню. Формальні аспекти мови (граматика, лексика, фонетика) подаються в комунікативних контекстах для того, щоб в учнів формувалося безпосереднє розуміння того, як ці форми вживаються в мовленні. Окрім того, вміння учнів в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі систематично розвиваються за допомогою широкого набору реалістичних видів навчальних завдань, які забезпечують максимум практичних можливостей для використання мови, що вивчається.

Вчителі вбачають основну мету у вихованні особистості активної, творчої, яка усвідомлює глобальні проблеми людства, готової посильно брати участь у їх вирішенні. Зараз необхідні люди, які мислять не шаблонно, які вміють шукати нові шляхи вирішення запропонованих завдань, знаходити вихід з проблемної ситуації.

Зміст роботи з обдарованими дітьми включає ряд завдань, які займають провідне місце, а саме: сприяти розвитку кожної особистості; якомога раніше виявляти обдаровання кожної дитини і максимально сприяти їхньому розвитку.

Вкрай важливо обрати цікаві і дієві методи навчання, зацікавити дітей. Саме цього принципу слід дотримуватись вчителям іноземних мов.

Одним з актуальних завдань є індивідуальний підхід і допомога кожному учневі, розвиток індивідуальних здібностей для вияву особистості кожного учня.

Учитель іноземної мови має великі можливості, щоб це зробити. Забезпечення сильних учнів додатковими завданнями красназвочної тематики є одним з ефективних способів вирішення цього завдання. Досягнення комунікативної компетенції неможливе без оволодіння певним обсягом культурної інформації, без ознайомлення учнів з культурою народу, мову якого вони вивчають. Щоб зробити мовленнєвий матеріал у школі комунікативно цінним, тобто таким, який би не залишав учня байдужим, а стимулював його розумово-мовленнєву діяльність, заохочував до іншомовного спілкування, потрібно до змістового компонента спілкування включати питання,

близькі школяреві (сім'я, друзі, захоплення тощо), в також пропонувати види діяльності, що відповідають його віковим інтересам (гра, розігрування сценки із казки тощо).

При роботі з обдарованими дітьми вчителі іноземних мов повинні робити акцент на формування вміння вчитися. Регулярно надавати можливість виступати в ролі вчителя. Використовувати велика кількість творчих завдань, рольових тренінгів, дискусій. Виключається тиск вчителя, на занятті - вільне спілкування.

Кожен з вчителів повинен керуватись думкою, що навчання повинно приносити дитині задоволення. Необхідно навчити дитину самостійно здобувати інформацію, поважати бажання дитини працювати самостійно. Вчителі в свою чергу мають заохочувати наполегливість та активність, не занижувати самооцінку учня. Завдання, які даються учням мають бути творчими і включати дослідження, аналіз, докази та висновки щодо досліджуваної проблеми; пропонується більше завдань зі словниками, з довідковою літературою.

Змінюється і сам вчитель, який працює з цими дітьми. При роботі з обдарованими дітьми вчитель частіше запитує думку самих дітей, менше пояснює, більше слухає. На занятті панує емоційно-безпечна атмосфера.

Удосконалити навчально-виховний процес роботи з обдарованими дітьми, дати їм ґрунтовні знання, озброїти їх практичним розумінням основ наук допомагає насамперед періодичність проведення олімпіад, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, конкурсів-знавців, інтелектуальних аукціонів, змагань, ігрових тренінгів, семінарів, інтелектуальних марафонів тощо. З метою активізації мовленнєвої діяльності проводити щомісяця для учнів старших класів пізнавальні, комп'ютерні, дидактичні ігри, турніри кмітливих, вікторини. Елементи змагання, що містяться в іграх, сприяють розвитку здібностей, творчій активності, залучають учнів до життя. Також практикувати такі нові форми економічної підготовки, як ділові ігри.

Одним із раціональних способів розвитку комунікативних навичок є робота в парах. Сильні учні за своїм власним бажанням допомагають слабшим у засвоєнні іншомовного матеріалу. Диференціація завдань для слабких і сильних учнів, максимальне навантаження сильних учнів допомагають створити доброзичливий психологічний клімат між учнями, уникнути зарозумілості сильних, учнів, а слабким учням позбутися страху висловлюватись перед класом.

Особливою популярністю серед обдарованих дітей користуються дискусійні форми (симпозіуми, дебати). Круглі столи, невеликі сесії,

ділові бесіди ту формі інтерв'ю, шкільні лекції, семінарські заняття. Ці форми дають можливість розвинути власні риторичні здібності, опанувати методику дискусії, удосконалювати вміння висловлюватися та спілкуватися.

Не тільки на уроках, але й у позаурочний час учні знайомляться з історією, культурою, традиціями англomовних країн.

Нестандартні форми проведення позакласної роботи надихають учнів на самовдосконалення: пошук даних для заповнення, інформаційної прогалини, поглиблення набутих знань, розвиток мовленнєвої компетенції.

Індивідуальна позакласна робота проводиться з окремими учнями, які готують повідомлення або доповідь про країну, мова якої вивчається, про визначні дати та події, видатних людей, розучують вірші, пісні, уривки з літературних творів іноземною мовою, виготовляють наочні посібники, оформляють стінгазети, альбоми, стенди.

Групова форма позакласної роботи повинна мати чітку організаційну структуру і відносно постійний склад учасників, об'єднаних спільними інтересами. Шкільний англomовний клуб є ефективною формою позакласної роботи з іноземних мов, тому що він об'єднує учнів різного віку і різних інтересів, створює широкий простір для спілкування, діє на засадах самоврядування, дає змогу реалізувати свій творчий потенціал.

Навчання учнів англійської мови рекомендовано здійснювати на основі комплексу аутентичних підручників та навчально-методичних комплектів (аудіо та відеоматеріали, текстові завдання).

Досить ефективно впроваджуються в практику викладання іноземної мови електронні засоби, які урізноманітнюють навчальний процес, відкривають нові шляхи диференціації та індивідуалізації навчання: телевізор, комп'ютер, мультимедійний проектор, диски, сканер, ксерокс, навчально-методична та довідкова література підручники, робочі зошити, аудіо та відео додатки, методичні посібники з методики викладання предмета, журнали, газети, збірники дидактичних матеріалів, картки роздаткового матеріалу, різноманітні завдання, література для позакласної роботи, збірники вправ, диктантів, тестів.

Застосування технології інтерактивного навчання мають багато переваг і створюють комфортні умови навчання, за яких потім учень відчуває свою комфортність, успішність, інтелектуальність, спроможність. А найголовніше – навчальний процес відбувається за

умови постійної, активної, позитивної взаємодії, співробітництва, що дає вчителеві можливість стати справжнім лідером.

Використання дидактичних і рольових ігор, модельованих життєвих ситуацій, організації кооперативного навчання – все це формує комунікативні навички учнів [13].

Така діяльність дає плідні результати. Адже, успіх приходить до тих, хто в постійному пошуку нового досліджує, впорядковує і розвиває ті напрями знань, уподобань і професій, які обрав у своєму житті. Сьогодні ми повинні виховувати професійно зорієнтованих, озброєних відповідним науковим, дослідницьким інструментарієм молодих людей, які вже у школі знають своє призначення, спрямування, наукове покликання і йдуть до вищих навчальних закладів, чітко розуміючи, в якій науковій галузі вони хочуть працювати.

Обґрунтування компетентнісного підходу ще далеке до завершення. На сьогоднішній день залишаються нез'ясованими форми навчально-виховного процесу, які б повною мірою забезпечили формування різного типу компетентностей. Відсутні також розробки оцінювання набутих компетентностей. Розв'язання зазначених проблем сприятиме успішному втіленню компетентнісного підходу в освітню практику. І ми, педагоги, ставимо нові питання перед собою в підходах, методиці щодо викладання іноземної мови, а найголовніше – у кінцевому нашому разом з учнями результаті після закінчення школи: здатність правильно використовувати мову в різноманітних соціально – обумовлених ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Бех П.О., Биркун Л. В. Концепція викладання іноземних мов в Україні // Іноземні мови. – 1996. – №2. – С. 3–8.
2. Вишневський О. І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови. – К.: Радян. школа, 1989. – 223 с.
3. Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К.: Наука. – 2005. – 102 с.
4. Державна національна програма “Освіта”. Україна XXI століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
5. Закон України “Про освіту”. – К., 1996.
6. Ковтун В. Знання іноземної мови – одна з умов гармонійного розвитку особистості // Освіта. – 2003. – № 33. – С. 15.
7. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір. // Освіта. – 2005 – №3–3. – С. 2–3.

8. *Методика* викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. І перероб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2-2. – 328 с.
9. *Методика* навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах// Сост. Ніколаєва С.Ю., Бігич О.Б., Бражник Н.О. та ін. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
10. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования* : учеб. пособие для студ. пед. вузов / под ред. Е.С. Полат. – М. : Академия, 2003. – 272 с.
11. *Пометун О. І.* Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 16 – 25.
12. *Reference Guide for the Teacher of English.* Довідник вчителя англійської мови / Упоряд. Т. Михайленко, І. Берегова. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с. – (Б-ка “Шк. світу”).
13. *Шевцова О. І.* Реалізація комунікативного підходу в процесі викладання англійської мови // Англійська мова і література. – Вид. група: Основа. – 2008. – №11. – С. 2–6.
14. *Щербань О. М.* До уваги вчителів іноземних мов // Освіта. – 1997. – № 82–83. – С. 9.

Oksana Haleshchuk

THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN WORK WITH PUPILS AT SCHOOL ON THE LESSON OF ENGLISH

The theoretical aspects of formation of communicative competence on foreign language lessons and the conditions for the implementation of a competent approach in the educational process, effective methods and methods for forming communicative skills in work with children were investigated.

Keywords: linguistic competence, communicative skills, lesson, communicative learning.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111 (73).091

Мар'яна Пінчук

АНТИУТОПІЯ У РОМАНІ “ДИВЕРГЕНТ” ВЕРОНІКИ РОТ

Стаття присвячена розкриттю модифікації сучасної антиутопії в романі В. Рот “Дивергент”, вміння автора показати не зовсім ідеальне суспільство де панує взаємодопомога, а також вплив головних героїв на розвиток подій.

Ключові слова: антиутопія, жанрова модифікація, прогресуючий індивідуалізм, протиставлення, саморефлексія.

Твір-антиутопія – жанрова форма, народжена дійсністю ХХ ст. Такий твір є попередженням, в якому майбутнє зображується як небажане, як те, чого слід уникнути. Це становить основну відмінну рису від утопії, яка передбачає художнє втілення ідеалу і з його позиції засуджує сучасність. Антиутопіє являє собою художню перевірку політичних або наукових концепцій з метою виявлення їх хибності. Нині учених цікавить жанр антиутопії літературі ХІХ–ХХ ст. Зазначений період пам'ятний багатьма трагедіями: війни, революції, теракти, екологічні катастрофи. Ці актуальні проблеми тогочасного суспільства відобразилися у літературі. Розквіт антиутопії займає ХХ ст. Пов'язано це із розквітом у перші десятиріччя ХХ ст. утопічної свідомості, також із приведенням в рух тих соціальних механізмів, завдяки яким масове духовне поневолення з урахуванням сучасних наукових досягнень стало реальністю. Вероніка Рот – американська письменниця-фантастка, відома своїми науково-фантастичними і зокрема антиутопічними творами, внесла вагомий внесок у світову літературу завдяки своєму роману “Дивергент”.

Метою статті – є проаналізувати модифікацію сучасної антиутопії в романі В. Рот “Дивергент” та її вплив на суспільство.

Антиутопія (грец. *anti* – проти і *utopia* – місце, якого не існує) – 1) фантастичне зображення у художній літературі суспільства, сформованого на основі спотворених, ілюзорних гуманістичних соціальних ідеалів; 2) критичний альтернативний опис суспільства утопічного типу. Антиутопія виокремлює найнебезпечніші, з точки

зору авторів, суспільні тенденції (в аналогічному сенсі вживаються також поняття “дистонія”, тобто “перекручена, перевернена” утопія, і “какотопія”, тобто “країна зла”). Антиутопія є своєрідною саморефлексією жанру соціальної утопії, що істотно змінює ракурс зображення ідеального соціуму: піддається сумніву сама можливість позитивного втілення будь-якого перетворювального інтелектуального проекту. У жанрі традиційної утопії автори, як правило, зображують минуле чи сьогодення, а у стилістиці антиутопії домінує спрямованість у майбутнє. Конституювання антиутопії як окремого інтелектуального жанру збіглося у часі (XX ст.) зі встановленням загальноприйнятих дисциплінарних меж у сфері гуманітарного знання, тому антиутопія майже цілком є літературним явищем. Історично антиутопія походить від сатиричної традиції Дж. Свіфта, М. Салтикова-Щедріна, Г. Честерстона та ін., а також від жанру романів-застережень, до якого зверталися Однією з найяскравіших ознак сучасної романної прози є жанрова розмитість: чітко визначити їх приналежність твору до конкретного жанру неможливо. Це стосується зокрема й антиутопії (класична антиутопія вважається елітарним жанром) та традиційних масово-літературних (детектив, пригодницький роман, науково – фантастичний роман та ін.).

У XX ст. деякі проекти утопічних суспільств із різним ступенем самоадекватності реалізувалися. Розчарування в прогресі, криза ідеалів європоцентризму, негативні ефекти функціональної диференціації суспільства актуалізували жанр антиутопії. За твердженням Дж. Орвелла, антиутопія стає можливою лише після того, як “утопія була дискредитована”. Абстрактний інтерес щодо проектів перетворення суспільства змінили побоювання, пов’язані з перспективою їх втілення в життя. Головними темами антиутопії є проблеми неможливості безпосереднього міжіндивідуального спілкування одночасно з втратою особистістю духовного світу (Є. Замятін), абсолютизовані негативні тенденції сучасного суспільства: споживання, що нівелює людей (О. Хакслі), тотальний контроль державної влади (Орвелл), прогресуючий індивідуалізм (Р. Шеклі) [8].

Яскраво процес розмивання жанрових меж, утворення дифузних між жанрових чи міжвидових текстів спостерігається в таких творах, як “Голодні ігри” С. Коллінз, “Той, що біжить у лабіринті” Дж. Дешнера, “Вибір” К. Касс, “Час Великої Гри. Фантоми 2079 року” Ю. Щербака та ін. У творчості молодого американської письменниці Вероніки Рот спостерігаємо таку ж ситуацію.

Ознаки антиутопії:

1. змалювання певного суспільства або держави, їх політичної структури;
2. зображення дії в далекому майбутньому (передбачається майбутнє);
3. у поданий світ із середини, через бачення його окремими мешканцями, що відчують на собі його закони і представлені в якості ближніх;
4. показ негативних явищ у житті соціалістичного суспільства, класової моралі, нівелювання особистості;
5. ведення розповіді від імені героїв, у формі щоденника, нотаток;
6. відсутність опису домашнього житла і родини, як місця, де панують свої принципи і духовна атмосфера;
7. мешканцям антиутопічних міст притаманні такі риси, як раціоналізм і запрограмованість.

Якщо взяти за основу класифікації своєрідність фантастики, яка стала основним засобом, заперечуючим утопічну мрію, абсурдну дійсність і домінують поезики антиутопії, то можна умовно виділити такі різновиди жанру:

1. соціально-фантастична антиутопія (Є. Замятин “Ми”, М. Булгаков “Майстер і Маргарита”, А. Платонов “Котлован”);
2. науково-фантастична антиутопія (М. Булгаков “Рокові яйця”);
3. антиутопія-алегорія (М. Булгаков “Собаче серце”, Ф. Іскандер “Кролики і удави”);
4. історико-фантастична антиутопія (В. Аксьонов “Острів Крим”, А. Гладілін “Репетиція в п'ятницю”);
5. антиутопія-пародія (В. Войнович “Москва 2042”, Лао Ше “Нотатки про кошаке місто”);
6. роман-попередження (П. Буль “Планета Мавп”, Г. Уеллс “Війна в повітрі”) [9].

Особливості поєднання жанрових ознак антиутопії з іншими літературними жанрами описала С. Безчотнікова: “антиутопія в художній літературі постмодерної доби щонайчастіше виявляє себе як домінуючий поліжанровий тип структури” [1]. Дослідниця, перш за все, тісно пов'язує жанр антиутопії з науково – фантастичними романами. До проблеми жанрових модифікацій антиутопії в контексті іншої проблематики звертається Л. Лавринович [5].

На основі праць таких дослідників, як А. Соловйова [2], І. Пархоменко [3], Б. Ланін [6], В. Кучер [4], можна систематизувати та узагальнити головні риси жанру антиутопії: зображення у творі замкненого “неідеального ідеального” суспільного устрою –

найчастіше тоталітарного; наявність у такого суспільства зовнішнього ворога; система маніпуляцій, на основі яких тримається ієрархічна структура держави; сюжет будується на конфлікті між головним героєм та системою; трагічний фінал (головний герой програє системі). Роман В. Рот “Дивергент” в універсальній онлайн - енциклопедії визначається як антиутопія [7]. Проте, виходячи з перелічених ознак, можна впевнено вважати цей твір “чистою” антиутопією.

У романі спостерігаємо й ознаки науково – фантастичного пригодницького роману: тема науково – технічних досягнень; заплутана інтрига – головні герої переслідуються фракцією Ерудитів; мотив таємничості, загадковості – із кожним розділом роману відкриваються все нові секрети головних героїв; наявність перешкод, які головний герой повинен подолати тощо.

У романі зображено нібито ідеальне суспільство, в якому всі живуть дружно і де панує взаємодопомога. Працюючи разом, ці п'ять фракцій живуть у світі вже багато років, і кожна з них робить внесок у свій сектор суспільства. Альтруїзм задовольняє нашу потребу в самовідданій владі; Правдолюбство надає суспільству надійних та чесних юристів; Ерудитія забезпечує нас освіченими вчителями та дослідниками ; Дружелюбність надає розуміючих вихователів та доглядальниць; Безстрашність гарантує захист від внутрішньої та зовнішньої небезпеки. Проте вплив кожної з фракцій не обмежується цими сферами. Ми даємо один одному набагато більше, ніж можна описати словами. Кожен у своїй фракції шукає свою мету і бачить в ній своє життя. Головні герої роману прагнуть зламати систему і протистояти владі Ерудитів. Вони створюють сироватки аби добитися свого.

Таким чином, В. Рот відходить від традиційного жанру антиутопії, поєднуючи у своєму романі ознаки різних жанрів: науково-фантастичного пригодницького роману, екшену, постапокаліпсису . Така модифікація є звичною в епоху постмодернізму. Таке своєрідне поєднання на перший погляд різних літературних жанрів робить твори цікавішими та збільшує читацьку аудиторію.

Список використаних джерел

1. Безчотнікова С. В. Російська літературна антиутопія межі XX–XXI століть: динаміка розвитку, вектори модифікацій, типологія: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.02 / Світлана Володимирівна Безчотнікова. – Київ: Б. в., 2008 . – 40 с. – На укр. яз.
2. Соловійова А. Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації / А. С. Соловійова// Наукові праці

[Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. – 2011. – Т.162, Вип. 150. – С. 57–63.

3. *Пархоменко І. І.* Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 963. Сер. : Філологія. – Вип. 62. – С. 217–222.

4. *Кучер В.* Сюжетно-образні константи романів - антиутопій / В. Кучер // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство / за ред. М. Ткачука. – Тернопіль, 2010. – Вип. 30. – С. 193–200.

5. *Лавринович Л. Б.* Время в антиутопическом дискурсе (на материале украинской и русской прозы конца XX – начала XXI веков) / Л. Б. Лавринович // Литературоведение насовременном этапе: Теория. История литературы. Творческие индивидуальности. Вып. 2 : К 130-летию со дня рождения Е. И. Замятина. По материалам международного конгресса литературоведов 1–4 октября 2014 г. : в 2-х кн. Кн. 2 / сост. Н. Н. Комлик. Елец: Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина, 2014. – 471 с.

6. *Ланин Б.* Анатомия литературной антиутопии / Б. Ланин // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С.154–163.

7. *Дивергент* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Обрана_\(роман\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Обрана_(роман))

8. <https://gorodenok.com/%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%83%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%8F-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%83%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%8F/>

9. https://pidruchniki.com/16850303/literatura/osnovni_risi_tematika_problematika_romanu-antiutopiyi

Mariana Pinchuk

DYSTOPIA IN THE NOVEL “DIVERGENT” BY VERONICA ROTH

The article is devoted to the disclosure of the modification of modern dystopia in the novel “Divergent” by Veronica Roth, the author's ability to show a not perfect society where mutual assistance prevails, as well as the influence of the main heroes on the development of events.

Keywords: dystopia, genre modification, progressive individualism, opposition, self-reflection.

- academia.in.ua -

УДК 821.111 (73).09

Олеся Уляк

**ПОНЯТТЯ “АМЕРИКАНСЬКОЇ МРІЇ”
ЯК СТВОРЕННЯ ПРОТИСТАВЛЕНЬ
У РОМАНІ “ВЕЛИКИЙ ГЕТСБІ” Ф. С. ФІЦДЖЕРАЛЬДА**

Стаття присвячена проблемі розкриття концепту “американської мрії” через протиставлення внутрішніх переконань, моральних цінностей, світогляду та подвійного бачення героїв роману “Великий Гетсбі” Ф. С. Фіцджеральда.

Ключові слова: “американська мрія”, протиставлення, подвійне бачення, роман таємниць.

Американська література першої половини 20 ст. уособлює модернізм у всіх його проявах: іронія, символи, важкі для інтерпретації образи і репрезентує низку митців “втраченого покоління”, які глибоко розчарувалися в ідеалах суспільного життя та були психологічно травмовані Першою світовою війною. Тому в творах того часу з’являється феномен “американської мрії”, що стає своєрідною панацеєю для письменників, адже дає змогу втілити їхні нездійсненні бажання за допомогою пера та у реалістичній манері зобразити ідеальне життя героїв в утопічному світі. Найяскравішим представником такого явища у тогочасній літературі є Ф. С. Фіцджеральд. Поняття “американської мрії” хоча і є загальним постулатом для всіх героїв його творів, проте, водночас, воно зображене у манері протиставлення за допомогою різних персонажів, з їхніми цінностями та життєвим кредо.

Мета статті полягає у тлумаченні “американської мрії” через призму цінностей героїв роману “Великий Гетсбі” та їх сприйняття реальності.

Концепт “американської мрії” (**American dream**) почав масово застосовуватися в американській літературі початку 20 століття. Хоча це явище спочатку було характерним лише для літературних творів, згодом воно перенеслося у реальне життя та трансформувалося у певну ідеологію, зі своїми засадами. Цей феномен залишається актуальним і для сучасного суспільства, адже людству завжди була і буде необхідна віра у щасливе майбутнє, надія на краще життя. Саме ж поняття “американської мрії”, як вважає професор Лоуренс Рід, бере витоки з першої половини 17 століття, коли “новий материк, де люди можуть бути вільними та де їх не переслідує влада, почав привертати

увагу європейців. В перших хроніках Америку описують як Ельдорадо, як рай не землі”. [1, р. 5]

Перше ж визначення “американської мрії” сформулював Джеймс Адамс у 1931 році в своєму історичному трактаті “Епос Америки”: “Американська мрія” - мрія про землю, де життя буде краще, багатше і наповненіше для кожної людини, з можливостями для кожного, відповідно до його вмінь та досягнень” [5, с. 214-215]. З того часу, як було сформульовано визначення, в лихоліття Великої Депресії, американська ідея набула чіткої форми, на яку можна було покластися.

Згідно із зарубіжними дослідниками, Бреггом і Дрейтоном, поняття “американської мрії” охоплює:

- віру в сталий розвиток індивідуальних, колективних, соціальних умов існування, віру в прогрес;

- переконаність, що кожен може реалізувати свої амбіції власними зусиллями;

- впевненість в тому, що Америка – обрана Богом країна, чие призначення - закликати весь світ до американського стилю демократії;

- усвідомлення того, що американська форма влади “для людей” – єдина гарантія свободи та рівності;

- ідею, пов'язану з представниками різних культур: люди можуть жити мирно, приймаючи особливості і культуру інших людей. Це віра в багатонаціональність, в культурний і етнічний плюралізм [2, р. 4–5].

Узагальнюючи наведені дані, можна виділити три основні плани концепту “американська мрія”: релігійний, етичний і політичний.

Протягом всієї історії американської літератури письменників цікавила тема “американської мрії” і, розкриваючи її, автори по-різному оцінювали це явище. Феномен знайшов своє відображення в наступних творах: “Імператор Джонс” (1920) Юджина О'Ніла, “Американська трагедія” (1925) Т. Драйзера, “Великий Гетсбі” (1925) Ф. С. Фіцджеральда, “Американська земля” (1931) Е. Колдуелла, “Син Америки” (1940) Р. Райта, “Американська мрія” (1960) Е. Олбі, “Американська мрія” (1965) Н. Мейлера, “Страх і відраза в Лас-Вегасі: Дика подорож в серце американської мрії” (1971) Х. Томпсона, “Реквієм за мрією” (1978) Х. Селбі, “Форрест Гамп” (1986) Вінстона Грума.

Одним із яскравих прикладів інтерпретації “американської мрії” є творчість Френсіса Скотта Фіцджеральда. Він викриває духовну порожнечу американського буржуазного суспільства в цілому та показує моральний занепад особистості зокрема, що блискуче зображено у творі “Великий Гетсбі”. Сам митець зазначає: “мій роман

- про те, як витрачаються ілюзії, які надають світові таку барвистість, що, випробувавши цю магію, людина стає байдужою до поняття про істинне і хибне” [4, с. 16].

Аналізуючи даний твір варто зазначити, що окрім концепції “американської мрії”, автор ілюструє явище **протиставлення**. “Великий Гетсбі” – це приклад **“подвійного бачення”**, яке сам автор визначає як здатність “одночасно утримувати в свідомості дві прямо протилежні ідеї”, що вступають одна з одною в конфліктні відносини, тим самим створюючи драматичний рух сюжету і розвиток характерів. Роман насичений метафорами, образами та своїм контрастом, а також, двоїстістю, яка надає йому трагічного колориту, підкреслюючи подвійне значення подій, що відбуваються: карнавал в маєтку Гетсбі - звалище відходів по сусідству з його будинком; “зелений вогник” щастя - мертві очі, що дивляться з гігантського рекламного щита; тендітна поезія “століття джазу” – і його зворотна сторона: розгул тваринних інстинктів тощо [6].

Окрім того, протиставлення в романі проявляється не лише через образи та символи, а й безпосередньо, за допомогою характеристики персонажів, їхнього стилю життя та моральних переконань. Відтак казково багатий, впливовий, успішний та привабливий Джей Гетсбі, який є ідеалом для наслідування та у якого, здавалося б, є все про що тільки можна мріяти, не може досягнути бажаного, втілити свою особисту “американську мрію” – заволодіти серцем коханої жінки. Тому Дейзі для нього залишається лише ілюзією, тим недосяжним “зеленим вогником”, світло якого він намагається впіймати. В свою чергу, Дейзі Бьюкенен – зразкова дружина та мати, втілення жіночності, грації та краси – виявляється “фальшивкою”, гарненькою обкладинкою для оточуючих, адже зраджує свій “американській мрії” - щирому кохання – через жагу до розкішного, заможного життя та боязнь осуду суспільства.

Проте найбільша суперечність ідей все ж належить головному герою, завдяки чому роман набуває таємничості, романтичної інтриги та стає схожим на **“роман таємниць”**, якому притаманні детективне розслідування та загадка загибелі. Про те ж пише і А. Зверев: “Роман, побудований як історія злочину за побутових мотивів, яке переростає в філософське оповідання, що стосується болючої проблематики, поєднаної з деформаціями американського морального і деалу особистості, що проявляє себе в боротьбі за щастя і цією метою виправдовує власний індивідуалізм” [3, с. 517].

Все ж найважливішим протиставленням твору є внутрішня боротьба добра і зла, моральних цінностей та жадоби грошей і

розпусти. В душі Гетсбі розгортається конфлікт двох начал: чистоти наївного серця, мрійливості, безкорисності та поклоніння багатству, успіху, можливостям, іншими словами, шануванню тих самих фетишів, які самому ж Джею так ненависні в Томі Бьюкенені і людях його кола.

Герої роману, що будували свою долю за законами навколишнього суспільства, до кінця не змогли зрозуміти, в чому полягала їхня помилка, тому що не помітили, що в гонитві за “американською мрією”, вони забули про духовний розвиток особистості, що суперечить загальнолюдським моральним нормам і веде до душевної деградації. Людина або повністю залежить від середовища, або не може знайти своє місце в суспільстві, або піддається його впливу і деградує. Сильні особистості зазнають морального краху, ті ж, хто не зумів адаптуватися до нової дійсності, потерпають від самотності та відчуження.

Узагальнюючи вище сказане, “американська мрія” – це не лише ідеалізоване життя з усіма його перевагами та можливостями, а й вічна боротьба протилежностей, моральних переконань та духовних цінностей особистості, те чим готова пожертвувати людина для досягнення бажаного, що й є яскраво зображено у романі Ф. С. Фіцджеральда “Великий Гетсбі”.

Список використаних джерел

1. Bragg J., Drayton M. The American Dream. – London.: Longman, 2004. – 64 p.
2. Lawrence R. Striking the Root: Essays on Liberty. New York: Vintage Books, 1995. – 110 p.
3. Зверев А. Фіцджеральд. Письменники США.- М.: Радуга, 1990. – 520 с.
4. Издательство “ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир” Великий Гэтсби; Ночь нежна; Последний магнат; Рассказы / Пер. с англ. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005 – 608 с.
5. Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты Перевод с английского / Сост.: Лафитский В.И.; Под ред. и со вступ. ст.: Жидков О. А. – М.: Прогресс - Универс, – 766 с.
6. Американская мечта в романе Ф. С. Фитцджеральда “Великий Гэтсби” – Режим доступа: <http://fitzgerald.narod.ru/critics-rus/refer-gatsby.html>

Olesia Uliak

**THE NOTION OF “AMERICAN DREAM” AS THE
CREATION OF A CONTRAST IN A NOVEL “GREAT
GATSBY” F. S. FITZGERALD**

The article is devoted to the problem of the disclosure of the concept of “American dream” through contrasting internal beliefs, moral values, worldview and dual vision of the characters of the novel “Great Gatsby” F. S. Fitzgerald.

Keywords: “American dream”, contrasting, dual vision, novel of mysteries.

УДК 821.111(73).09'373.21

Олена Шлюсар

ХУДОЖНЯ ТОПОНІМІКА РОМАНУ ДЖ. МАРТИНА “ГРА ПРЕСТОЛІВ”

Стаття присвячена проблемі класифікації топонімів та розкриття змісту власних назв у епічному романі – фентезі Д. Мартіна “Гра Престолів”. Основна частина власних імен є алюзивною і побудована на основі імен історичних осіб минулого Британських островів.

Ключові слова: топоніми, види топонімів, власні назви, роман-фентезі, символіка.

Жанр фентезі стрімко розвивається та стає все більш цікавим для масового читача у наш час. Надзвичайною популярністю серед читацької аудиторії користується цикл романів сучасного американського письменника-фантаста Джорджа Реймонда Річарда Мартіна “Пісня льоду і полум'я”. Топоніми складають ядро ономастичного простору віртуального світу творів фентезі, оскільки саме вони концентрують культурно-історичну, етнічну, лінгво-культурологічну інформацію. У жанрі фентезі топоніми активно досліджуються з метою визначення їх специфічних особливостей, семантичної мотивування і внутрішньої форми, критеріїв класифікації, історичної та етимологічним складової, функцій і ролі при моделюванні географічного простору вторинного світу, перекладацьких прийомів при передачі на іншу мову, членування топонімічного простору на топонімічні моделі і т.д. Незважаючи на високий лінгвістичний інтерес до топонімів у фентезі-сазі “Пісня льоду і полум'я”, деякі явища в дослідженнях роману потребують уточнення. Так, наприклад, до цих пір практично не вивчені структурні особливості авторських топонімів, їх морфологічний склад і словотворча структура.

Мета статті полягає у тлумаченні авторських топонімів та власних назв у романі – фентезі Д.Мартіна “Гра престолів”.

Важливе місце в вивченні географічних назв займає топоніміка. Топоніміка включає в себе велику кількість галузей, які є невід'ємною частиною наук, а саме: культурологія, географія, мовознавство, історична наука та етнографія, лінгвістика та фонетика. В процесі вивчення англійської мови основний інтерес для нас становить, насамперед, англійська топоніміка. Дослідження топоніміки Британії і,

зокрема, Англії дає уявлення про багату історію народів та культур, що існували на території сучасної Великобританії, і нерозривно пов'язане із дослідженням історії англійської мови взагалі.

Часто в літературі географічну назву змінюють грецьким словом топонім (топос - місце, місцевість; онома - ім'я). [1, с. 175]

Топонім - власна назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва [3, с. 11] Творцем топоніміки був звичайно народ, географи-мандрівники, першовідкривачі, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування і т.д. Тому цілком зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, починаючи від невідомих мандрівників і до таких вчених як О. Степанів, О. Гумбольдт, В. Семенов-Тянь-Шанський, Л. Берг, П. Тутковский тощо.[3, с. 13] Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М. Ломоносов, О. Потебня, І. Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження.

Розглядаючи жанр фентезі, можемо сказати, що він був присутній в літературі з моменту її зародження, однак, таким, яким ми його знаємо зараз, цей жанр став близько 200 років тому. Цей жанр став популярним в 1950 і 1960-х, коли Дж. Р.Р. Толкін "Хоббіт, Володар Кілець", К. С. Льюїс "Хроніки Нарнії" і Урсула К. Ле Гуїн "Земномор'я" опублікували свої романи. Ці автори допомогли фентезі зайняти своє місце серед жанрів літератури. Популярність жанру навіть збільшилася в XXI столітті, з одного боку, завдяки фентезійним адаптаціям, таким як трилогія Пітера Джексона "Володар кілець" і фільми про Гаррі Поттера, а з іншого боку – завдяки Дж. Р. Р. Мартіна і його циклу книг "Пісня льоду і полум'я", які досі є бестселерами. У своєму романі Дж. Мартін використав аглютивний жанр, з'єднавши різні слова та використавши героїчне та темне фентезі, яке упродовж всього роману бореться одне про одного. [3, с. 91]

Жанр фентезі допомагає людині розвинути свою уяву та зрозуміти автора, який через свій роман намагається передати нам своє бачення та думки впродовж всього твору. Романі Д. Мартіна, виокремлюється вже тим, що система номінацій не просто є похідною від загально існуючих власних імен, а значною мірою є побудованою на історичному підґрунті, які широко використовуються у романах - фентезі.

Важливе місце у епічному романі – фентезі Д. Мартіна займають власні назви. Користуючись класифікацією власних назв В.Виноградова, складемо таблицю на прикладі роману Гра престолів.

Класифікація власних назв В. Виноградова:

- a) антропоніми - імена людей;
- b) топоніми - географічні назви;
- c) теоніми - назви божеств;
- d) зооніми - клички тварин;
- e) хрононіми (“квазівласні імена”) - назви відрізків часу, пов'язані з історичними подіями;
- f) ергоніми - назви об'єднань людей: товариства, організації тощо;
- g) гідроніми - назви водоймищ (річки, озера, моря, болота);
- h) етноніми - назви народів, етнічних груп.

a) Антропоніми – “Eddard of the House Stark, Lord of Winterfell” – Еддард з дому Старків, лорд Вінтерфеллу. Також Мартін часто використовує немотивовані власні назви: Grenn (Гренн), Рупар (Пайпар), Quent (Квент); імена, утворені зі словникових англійських власних імен: Stiv (Стів), Куга (Кіпа), Joseth (Йозеф); прізвиська Littlefinger (Мізинець), Toad (Жаба), Stone Head (Кам'яна Голова). [2, с. 82]

b) Топоніми - в романі Дж. Мартіна чітко протиставляють географію двох континентів – континенту Westeros (Вестерос), на якому розташовані the Seven Kingdoms (Сім Королівств), і континенту Essos (Ессос) з екзотичними країнами. Практично всі топоніми Вестероса мотивовані: міста King's Landing, Oldtown, а топоніми Ессоса оригінальні: країни Jogos Nhai, Valyria, Yi Ti.[2, с. 82]

c) Теоніми - Віра в Сімох - основна релігія Семи Королівств. На півдні держави вона домінує. На Півночі залишилося ще багато тих, хто поклоняється Старим Богам, на Залізних островах вірять у Потонулого Бога. Це монотеїстична релігія. На чолі церкви (Будівлі якої називаються септами стоїть Верховний Септон, а центром релігії є Велика септа Бейлора у Королівській Гавані.

d) Зооніми - у Старків Lady (вовк тендітної і ввічливої Санси), Ghost (супутник Джона Сноу), Shaggydog (тварина наймолодшого сина Старків), Summer (лютововк Брана, якого називали літнім дитям), що відображають не стільки характер самого лютововка, скільки натуру їхніх господарів. Також імена драконів: Drogon, Rhaegal, Viserion, які були названі на честь братів Дейенеріз. [7,с. 134]

е) Хрононіми - пори року у романі представлені лише двома сезонами – зимою та літом, що тривають роками, і ніхто не знає, коли скінчиться наступна зима чи триватиме останнє літо. Літо асоціюється з життям, зима із темрявою та смертю, представленою White Walkers – живими мерцями Білими Ходаками. [7, с. 134]

ф) Ергоніми - у місті Браавос, з'являється Велика Септа Бейлора у Королівській Гавані, величезна септа, колишній центр віри в Сімох і місце проживання верховного Септона. [7, 133]

г) Гідроніми - Довге озеро (англ. Long Lake) – величезне озеро на Півночі, знаходиться на північний схід від Вінтерфелла. Поряд з одним з берегів озера проходить Королівський тракт. Землі на північний захід від озера контролюють Старкі, на південний схід – Болтони, а на північ і північний схід – Амбері. [6, с. 253]

х) Етноніми – у Грі Престолів Д.Мартін вигадав велику кількість народів, а саме: Білі хоки, Андали, Віхти, Гіганти, Дотракійці, Діти лісу, Іббени, Лхазаріани, Залізнародженні. [6, с. 254]

Ця класифікація дає нам найточніше розкриття імен людей, назв народів релігії та культури. Саме топонім є головним засобом формування простору, що існує не власне, а в нашій свідомості. Топоніми художніх творів складають систему орієнтирів, за допомогою якої герої і читач визначають своє місце і призначення серед оточуючих просторових феноменів, але на авторський топонім романів епічної фентезі лягає підвищене навантаження, так як інших засобів конструювання географії вторинного світу письменник не має зважаючи на специфіку вторинних світів він не може повторювати географію реального простору. Топонім стає набором унікальних міток певного авторського світу.

Список використаних джерел

1. Ажінюк Б. Українські Власні назви (антропонімі и топонімі) в англійському написанні / Ажінюк Б. – М. 1993. – 273 с.
2. Борисова О. В. Особливості Перекладу Власних Назв (на матеріалі роману Дж. Мартіна “Гра престолів” та його перекладів українською мовою) / Борисова О. В. – 2014. – 80 – 84 ст.
3. Воробьева И. А. “Язык Земли” / Воробьева И. А. – Новосибирск: Западно-Сибирское книжное издательство, – 1973. – 151 с.
4. Жучкевич В.А. Загальна топоніміка / Жучкевич В. А. – Мінськ: Вища школа, 1980. – 287 с.

5. Курдакова Д. О. Авторские неологизмы в игре престолов Джорджа Р. Р. Мартина Форум Молодых Ученых / Курдакова Д. О. №5(21) 90–93 с.
6. Старостенко Т. М. Рослинно-Астральний Символізм У Романі Дж. Р. Р. Мартіна “Гра Престолів” За Циклом “Пісня Льоду І Полум’я” Філологічні науки. / Старостенко Т. М. – 2015. – 253– 255 ст.
7. Старостенко Т. М. Феномен імені у романі Дж.Р.Р. Мартіна “Гра Престолів” За Циклом “Пісня Льоду І Полум’я” Наукові Записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. / Старостенко Т. М. – 2014. 128–136 с.

Olena Shliusar

**ARTISTIC TOPONYMIC OF THE NOVEL
J. R. R. MARTIN “GAME OF THRONES”**

The article is devoted to the problem of classification of toponyms and disclosure of the content of their names in an epic fantasy novel by D. Martin “Game of Thrones” The major part of proper names is allusive and built on the basis of the names of historical figures of the past of the British Isles.

Keywords: toponyms, types of toponyms, proper names, fantasy novel, symbolism.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО

УДК 94 (529): 328.36

Віталій Гавур

ЗВОДИ ЗАКОНІВ “БУКЕ СЬОХАТТО” ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ ЗА ВИЩОЮ ВОЄННОЮ АРИСТОКРАТІЄЮ У ЯПОНІЇ ДОБИ СЬОГУНАТУ ТОКУГАВА

У статті автор аналізує низку законодавчих положень “Буке сьохатто”, спрямованих на встановлення контролю центральної влади сьогунату Токугава щодо даймьо. Характеризується серія документів від 1615 до 1710 рр, а також аналізуються зміни у правах та обов'язках вищої воєнної аристократії. Автор намагається висвітлити роль подібних законодавчих ініціатив безпосередньо для збереження політичної системи, встановленої кланом Токугава.

Ключові слова: сьогунат Токугава, Буке сьохатто, бакуфу, даймьо, сьогун.

У 1603 р. постав сьогунат Токугава. Виник із попелу доби роздроблення та регіональних міжусобиць, яка мала назву сенгоку дзідай, або “Епоха воюючих провінцій”. Звісно, нова політична система виникла не на пустому місці, їй передував період поступової централізації країни, відомий як доба Адзуті-Момояма (1568–1598). Назва, у першу чергу, апелює до імен тих полководців, яким воєнні таланти, вдала політична діяльність та подекуди збіги обставин дозволили відіграти чи не ключову роль у тогочасних подіях. Мова, звісно ж, про Оду Нобунага та Тойотомі Хідейосі. Хоча, безперечно, процесу централізації сприяло територіальне зростання низки інших даймьо. Хідейосі, вже після смерті Нобунага, вдалось у певній мірі підкорити або нав'язати їм свою волю, але протиріччя від того не зникли. Останній акт у справі об'єднання країни випав на долю Токугави Ієясу, який, безперечно, з допомогою васальних полководців зміг поставити крапку у протистоянні. У 1600 р. його військо здобуло перемогу при Секігахарі, розбивши ворожу коаліцію, а в 1615 р. дім Токугава позбувся останнього на той момент небезпечного супротивника в уособленні сина Хідейосі – Хідейорі.

Збереження політичної системи, яка поступово вибудовувалась, потребувало від правителів дому Токугава унеможливлення тенденцій, які мали місце у минулому. Фінансові незгоди і нездатність їх подолати, регіональний сепаратизм, політична та воєнна слабкість довели попередній сьогунат (Асікага) до системного колапсу. Саме це

спонукало диктаторів нового політичного режиму законодавчо оформити систему контролю над суспільними станами. Ієясу та його нащадкам пощастило більше, ніж сьогунам часів Муроматі – домен Токугава контролював колосальні як для тогочасної Японії фінансові, й, відповідно, військові ресурси, мав значну кількість вірних васалів. І головне, режим не демонстрував слабкі сторони, як це, наприклад, відбулось ще на початку становлення сьогунату Асікага. А отже, міг підкріпити закон реальним примусом. Хоч, безумовно, справа йшла не лише до утисків, але й до означення станових привілеїв, які Токугава, вочевидь, вважали за належне офіційно затвердити.

Звернімось до зводів законів, які були спрямовані на означення статусу, прав та обов'язків найвпливовіших представників військового стану, а саме – даймьо. Мова йде про “Буке сьохатто”, або “Закони для воєнних домів”. Звід мав як перший варіант, опублікований у 1615 р., так і доповнені чи модифіковані пізніше, що й буде розглянуто. Також варто сказати про те, що ще перед видання цього документу клан Токугава, а саме Ієясу домігся клятви вірності від даймьо, що додало легітимності режиму та рішенням, які могли бути прийняті правлячим домом [1].

Щодо першого варіанту кодексу, виданого 1615 р. ще за життя Токугави Ієясу, то він містив найбільш засадничі пункти, які в подальшому майже завжди зберігались у інших версіях. Необхідно вказати на те, що не всі пункти кодексів будуть враховані, а тільки ті, які проливають світло на предмет дослідження.

Так, атрибутами бусі (перелічені в пункті 1) були вивчення письма, користування зброєю, стрільба з лука та верхова їзда. З одного боку, це – елементи професійного ремесла, а з іншого – символічні заняття, які в комплексі вирізняли воїнів серед інших станів. Тут же (в контексті символізму) – наявне вказування на виокремлення даймьо за одягом (пункт 10), а також один із привілеїв, таких як їзда в паланкіні (пункт 11). Елітаризм воєнного стану також мав підкреслювати пункт 15, згідно із яким закликалось призначати на найвищі посади за здібностями та знаннями, а отже, хоча б формально, ставився акцент на меритократичний устрій. Пункт 3 містить нагадування про закон, як основу всього устрою, що, безперечно, не применшувало владу воєнного диктатора як основного джерела даного закону. А пункт 4, про здачу винних у злочинах воїнів, апелює до фактичної дії цього закону, також пориває (!) з основами того ладу, що панували в попередній епосі, де роль першої скрипки грала воєнна сила [2].

Також, як бачимо з пункту 6, на даймьо ставиться заборона щодо побудови нових замків. Тут же присутня цілком прозора аргументація:

нові замки – це доповнення воєнного потенціалу, а отже, могли стати причиною повстання якогось амбітного даймьо. З цим, певною мірою, суголосні духом пункти 5 та 6: у першому з них вказується заборона зав'язування відносин із населенням інших володінь; в останньому – необхідність даймьо доносити в Едо інформацію про стан справ у сусідніх князівствах. У тій же логіці – пункт 9 про регулювання (а фактично – обмеження) кількості вершників при приїзді даймьо (підкреслимо – із доходом у річні 100–200 тис. коку рису) в столицю. У пункті 8 акцентується увага на забороні створення політичних угруповань між даймьо, базованих на шлюбних зв'язках між сім'ями [2]. Яка особливість тут проглядається? В першу чергу, бакуфу за всяку ціну прагнуло уникнути попередніх потрясінь. Таким чином, воно:

а) намагалось зменшити воєнний потенціал можливих бунтівників режиму (у першу чергу, сумнів викликали тодзама-даймьо);

б) свідомо проводило політику регіональної атомізації, за якої бачило шлях до унеможливлення місцевих альянсів з кількох князівств (ще одна поширена практика часів сенгоку дзідай);

в) намагалось володіти необхідною інформацією, аби, в разі нагальної потреби, діяти на випередження проти того чи іншого князівства;

г) старалось уникнути ймовірних формасжорів.

Загалом, подібний механізм працював доволі ефективно. Понад те, як побачимо далі, не всі його елементи будуть необхідними для сьогунату в майбутньому.

У часи правління наступних сьогунів (не всіх), “Буке сьохатто” підлягало частковим редакціям та доповненням. Так, для прикладу, у роки правління Токугави Іеміцу (1623–1651) варіантів цього тексту було два. У 1629 р. вийшов перший. Найбільша увага тут припадає на редакцію пунктів 5 та 9. У першому з них скасовувалась заборона перебувати в інших князівствах. А у випадку пункту 9, скасовувалось регулювання кількості слуг при відвідуванні даймьо міста Едо [3]. Цілком можливо, перегляд цих положень відбувся через їх, на думку Іеміцу, недоречність. Адже політичний лад продовжував функціонувати надзвичайно стабільно, а надмірний контроль міг додати надто сильно антипатії з боку даймьо до правлячого дому. Тут, ймовірно, можна навіть помітити певний розрив поколінь: якщо Іеясу, створюючи новий лад, все ще багато в чому дивився на світ у логіці доби сенгоку, то Іеміцу уже дещо змістив акценти до єдності країни.

Наступна редакція з'явилась через шість років. Тут змін було уже незрівнянно більше. Насамперед, слід сказати, що десь відбулось

послаблення регулювання відносин та життя даймьо, а десь – навпаки посилення. Наприклад, за пунктом 2 остаточно оформилась система санкін котай (яка проіснувала до 1862 р.). У даному випадку, даймьо зобов'язувався перебувати в столиці тільки чотири – шість місяців (замість року – як було прийнято ще від часів Ієясу). Це суттєво полегшувало життя князів, адже до цього їм доводилось:

а) довший час перебувати в столиці, а отже – під контролем бакуфу;

б) витратити колосальні кошти на проживання в столиці що, потенційно, зменшувало господарський потенціал князівств.

Зредаговано і пункт про зведення укріплень: заборонялось навіть відбудовувати постраждалі, за виключенням житлових замків. Для цього необхідно було звернутись із запитом до Бугьосьо – міського управління в Едо. Пункти 7 та 8 забороняли як конфлікти між даймьо, так і формування між ними політичних угруповань. Додалась деталізація щодо влаштування шлюбів між самураями із доходом більше 10 тис. коку: тепер необхідно було звернутись за дозволом до сьогуну. Останній забезпечував собі можливість маніпуляції сімейними зв'язками даймьо, аби не допустити формування тих же угруповань. Важливо вказати, що даймьо із подібними прибутками була немала кількість, а тому, із врахуванням подібних ресурсів, могла представляти собою значну загрозу [4].

Також у цьому акті сьогунат затверджував заборону для даймьо щодо отримання будь-яким шляхом храмових земель І, безперечно, новим пунктом (але в дусі тренду тих десятиліть) була сувора заборона на сповідування християнського вчення. І (уже в дусі легітимація себе, як відповідальної влади), встановлювалась сувора необхідність ведення судового процесу над правопорушниками з числа даймьо.

Князівський кодекс варіанту 1663 р. був виголошений у часи правління Токугави Ієтсуна (1651–1680). Він теж зазнав деяких змін. Зокрема, контроль поширювався над сьомьо (даймьо, що в провінційній ієрархії підпорядковувались кокусю – володарям провінцій, тобто великим даймьо): вони теж були зобов'язані кожного року нести службу в Едо. Також з'явилося регулювання можливих шлюбних відносин між нащадками з домів даймьо та куге: за пунктом 8 обидві сторони повинні були подати запит в бугьосьо, аби цей управлінський орган вирішив проблему. І один із найцікавіших моментів – заборона дзюнсї. Говорячи про останнє, маємо на увазі один із видів ритуального самогубства сеппуку, а саме – слідування васала за сеньйором (після смерті останнього) [5]. Подібна заборона цілком логічна: кількість даймьо, серед яких могли бути й вельми

талановиті, а отже, необхідні для управління державою, могла різко зменшитись.

Під час обіймання титулу сьогуну п'ятим очільником роду – Цунайосі (1680–1709), у світ з'явився ще один варіант “Буке сьохатто”, датований під 1683 роком. Зокрема, у ньому говорилось про заборону встановлення приватних тарифів між провінціями. Також, у випадку надзвичайної ситуації в конкретній провінції чи столиці, даймьо з інших провінцій не мали права вирушати туди, а, натомість, повинні очікувати на розпорядження з м. Едо (таким чином, сьогунат, ймовірно, хотів усунути ще одну потенційну можливість для повстання). За пунктом 7, у випадку конфлікту даймьо, у ситуацію мав втрутитись представник сьогуну. Якщо ж вирішити ситуацію не вдавалось, слід було подати запит в Хьодзьосьо. Також з'явився пункт, який регулював встановлення спадкоємності серед даймьо, де, у випадку відсутності відповідного затвердження всередині дому, даймьо теж міг втручатись (аби надати затвердження запиту) [6].

У 1710 р. була створена та оприлюднена шоста – і остання версія кодексу. Відбулось це в часи правління 6-о сьогуну, Іенобу (1709–1712). Тут уже з'являється наказ про жорстку заборону щодо здійснення корупційних дій. І це не дивно, враховуючи те, що синхронно кількість цінних металів, зокрема срібла в Японії зменшувалась – через його експорт китайцями та Нідерландською Ост-Індською компанією в Китай, а також фактичного досягнення максимальних показників населення країни у цю епоху (близько 26 млн). Також вказувалось не зловживати чиновницькими повноваженнями та не замовчувати про скарги, подані до розгляду (аби усунути, таким чином, замовчування щодо наявних проблем системи). Знову ж з'явився пункт про визначення кількості свити: вказувалось, що її чисельність має відповідати соціальному статусу лорда [7]. Це теж можна розглядати як вияв політичної символіки, що цілком суголосне з конфуціанською доктриною.

Варто під кінець додати, що цей документ не був оприлюднений наступним, 7-м сьогуном Ієцугу, який не дожив до повноліття, адже саме з цього віку можна було видавати закони. Після нього наступні 7 сьогунів оприлюднювали варіант 1683 р. (за виключенням законів останніх двох, в часи правління яких були здійснені незначні поправки) [7].

Таким чином, бачимо, що регулювання становища даймьо відбувалось на майже усіх рівнях суспільного існування. Загалом, помітна тенденція до зростання контролю, хоча, безперечно, порушень, навіть після оголошення кодексів не могло не траплятись –

засобів контролю (не дивлячись на їх широкий арсенал) було все ж недостатньо у якісному плані.

Отже, постав режим військової диктатури, яку очолювали представники клану Токугава, потребувала налагодження регулювання суспільними відносинами в межах країни. Немало уваги та зусиль бакуфу присвятило означенню становища вищої військової аристократії даймьо, котрі могли становити потенційну загрозу існуванню системи. Одним із діючих механізмів слугували зводи законів “Буке сьохатто”, які встановлювали та конкретизували повноваження й обов’язки цієї групи осіб. А домінування клану Токугава у системі суспільних відносин фактично забезпечувало дотримання встановлених порядків з боку даймьо.

Список використаних джерел

1. *Oath of Fealty*, 1611. База даних: Google books/ Japan: A Documentary History. URL: https://books.google.com.ua/books?id=2Ya3DQAAQBAJ&pg=PT223&lpg=PT223&dq=oath+of+fealty+tokugawa+1611&source=bl&ots=JnG5ImLmTP&sig=gtvvNu4wFkLMGwXNdnLTlmyvWBs&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjSqfKLgc_eAhXolYsKHQOeCCAQ6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=oath%20of%20fealty%20tokugawa%201611&f=false (дата звернення: 12. 11. 2018).
2. *[BUKE SHOHATTO 1615]. THE LAWS FOR THE MILITARY HOUSES (“BUKE,” I. E. THE DAIMYOS)* // База даних Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071027103105/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1615.html (дата звернення: 12. 11. 2018).
3. *[BUKE SHOHATTO 1629]* // База даних “Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071027104634/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1629.html (дата звернення: 12. 11. 2018).
4. *[BUKE SHOHATTO 1635]* // База даних “Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071027104513/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1635.html (дата звернення: 12. 11. 2018).
5. *[BUKE SHOHATTO 1663]* // База даних “Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071226211435/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1663.html (дата звернення: 12. 11. 2018).
6. *[BUKE SHOHATTO 1683]* // База даних “Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071027104620/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1683.html (дата звернення: 12. 11. 2018).

erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1683.html (дата звернення: 12. 11. 2018).

7. [BUKE SHOHATTO 1710] // База даних “Internet archive “Wayback Machine”. URL: https://web.archive.org/web/20071027104754/http://www.uni-erfurt.de/ostasiatische_geschichte/texte/japan/dokumente/17/tokugawa_legislation/index_files/buke_shohatto_1710.html (дата звернення: 12. 11. 2018)

Vitaliy Havur

**CORPUSES OF LAWS “BUKE SHOHATTO” AS A TOOL
OF CONTROL FOR THE HIGHER MILITARY
ARISTOCRACY IN JAPAN OF THE TOKUGAWA
SHOGUNATE**

In the article the author analyzes a number of legislative provisions “Buke shohatto”, aimed for the establishing control of the central authority of Tokugawa shogunate over the daymio. A series of documents from 1615 to 1710 years is characterized, and the changes in rights and duties of the higher military aristocracy are analyzed. The author tries to highlight the role of such legislative initiatives for the preserving of the political system established by Tokugawa clan.

Keywords: Tokugawa shogunate, Buke shohatto, bakufu, daymio, shogun.

УДК 94(477.83./.86): 338.43.02

Валентин Терещенко

ВПЛИВ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ГАЛИЧИНИ (1919–1939)

Стаття присвячена впливу державної аграрної політики на становище сільського господарства Галичини у міжвоєнний період.

Ключові слова: аграрна реформа, парцеляція, комасація, осадники, колонізація, сервітут.

Традиційно велика роль сільського господарства в Східній Європі зумовлювала гостроту так званого “земельного питання” в регіоні у першій половині ХХ століття. Існування величезних, але не завжди продуктивних поміщицьких маєтків спричиняло земельних голод і, відповідно, низьку агрокультуру селянських господарств. Уряди різних країн вирішували цю проблему різними шляхами.

Актуальність теми зумовлена науковою потребою вивчення досвіду аграрних перетворень міжвоєнного періоду для вироблення рекомендацій щодо можливих шляхів реформування сучасного вітчизняного агропромислового комплексу. Адже проблема пошуку оптимальних форм господарювання для різних регіонів не втрачає свого значення і сьогодні.

Об’єктом дослідження є економічні заходи урядів II Речі Посполитої у аграрній сфері. Предметом статті є вплив аграрних реформ на соціально-економічне становище західноукраїнського села.

Мета статті – дослідити вплив парцеляції, комасації та осадництва на соціально-економічні процеси на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

Завдання: виявити причини проведення аграрної реформи на західноукраїнських землях, з’ясувати співвідношення соціально-економічних та етно-політичних мотивів урядової політики в цій сфері; дослідити наслідки аграрної політики польського уряду для сільськогосподарського виробництва; вивчити вплив реформи на землеволодіння та соціальну структуру західноукраїнського села.

В радянській історіографії різні аспекти аграрної політики польського уряду висвітлено передусім в працях І. Васюти [1–2] та Ю. Сливки [3–4]. Аналіз окремих напрямків аграрного реформування здійснили сучасні вітчизняні дослідники В. Виздрик [5], З. Баран [6], Шабала Я. [7–8], В. Смолей [9], Н. Коростіль [10].

Аграрна реформа була одним з найважливіших напрямків урядової економічної політики. З перших днів існування II Річ Посполита зіткнулась з давньою і гострою східноєвропейською проблемою – з земельним питанням. Для його вже в 1919 р. розпочалася аграрна реформа. Реформування повинно було досягнути одночасно декілька цілей в соціально-економічній сфері. По-перше, потрібно було здійснити хоча б частковий перерозподіл земельної власності на користь селянства для послаблення земельного голоду. Збільшення селянського землеволодіння повинно було створити передумови для розвитку агрокультури селянських господарств. Для цієї мети потрібно було подолати основні недоліки землеволодіння та землекористування – ліквідувати черезсмужжя, дальнотемелля та сервітути, провести меліораційні роботи. Від успішної реалізації цих робіт залежали темпи розвитку сільськогосподарського виробництва.

Аграрна реформа також була покликана зменшити соціальну напругу в суспільстві, а також зміцнити соціальну базу уряду в східних регіонах. Міністр аграрних реформ Польщі В. Станевич підкреслював, що “заможне, задоволене селянство на сході буде найліпшим оборонним валом, що захищає Польщу, а разом з нею і всю Західну Європу від гасел, проголошених на Сході” [5, с. 20].

Одночасно аграрне реформування мало етно-політичні мотиви. Польський уряд не довіряв українським селянам Галичини і Волині. Це посилювало національну мотивацію реформи на західноукраїнських землях. З цього приводу прем’єр-міністр Польщі В.Вітос заявляв: “Земельну реформу ми розглядаємо не тільки як соціально-економічну, але й як державну і національну проблему, полегшення якої розширить кордони нашої Вітчизни” [12, с. 226]. Представник організації заможного селянства – Польської народної партії “Піаст” Я. Домбський у виступі на засіданні сейму 7 липня 1919 р. наголосив, що “власне на кресах велика власність повинна бути якнайшвидше розпарцельована між польськими селянами... Якщо сьогодні маємо Україну і т. п., причина цього в тому, що сьогодні деякі не розуміють національного значення сільськогосподарської реформи” [6, с.147].

До середини 1920-х рр. реформа просувалася повільними темпами. Основним каталізатором у процесі реформування аграрного сектора став новий закон про аграрну реформу, який набрав чинності з 28 грудня 1925 р. й отримав назву “Про виконання аграрної реформи”. Основні положення закону передбачали обмеження максимальної норми землеволодіння. Для приміських та промислових районів найбільша норма землеволодіння становила 60 га, для сільськогосподарських – 80 га. Для західноукраїнських земель ця

норма збільшена до 300 га., що було поступкою місцевим поміщикам. Земельні володіння понад норму, церковні, державні землі, нерентабельні господарства підлягали парцеляції. [11, с., 12] Під поняттям парцеляції польське земельне законодавство розуміло викуп землі у приватних власників понад встановлену законом земельну норму і подальший її продаж ділянками (парцелями) дрібним власникам [5, с. 20]. Землевласник мав право визначити, які ґрунти з його володіння вилучались, а які залишались. За вилучені землі держава встановлювала певну плату. [7, с. 79–80].

Парцеляція в такому вигляді була спробою компромісного вирішення гострого земельного питання. З одного боку у селян з'являлась можливість для збільшення землеволодіння, з іншого – поміщики зберегали достатньої земель для ведення великотоварного господарства.

Залежно від того, хто проводив парцеляцію, офіційна статистика розрізняла три її види: державна, банківська і приватна. Якщо проаналізувати співвідношення трьох видів парцеляції, то виявляється, що від 1919 р. до 1935 р. у Галичині розпарцельовано землі державою 835 га, сільськогосподарським банком – 1046 га і приватними особами – 313 685 га. Звідси випливає, що основну частку землі продавали способом приватної парцеляції самі землевласники [5, с. 20].

Парцеляцію проводили також відповідні спілки та банки під наглядом земельних управлінь. Продажем і парцеляцією займалися товариство “Земля”, Галицький поміщицький кредитний банк (створив у Львові “Відділ парцеляційний”), Аграрно-осадницьке товариство, Польське бюро парцеляційне, Дисконтний банк, товариство “Польска Глеба”, спілка “Парцеля”, акційне товариство в Ланцуті з філіями, Народна парцеляційна спілка, Бюро обробітку землі й інші. [9 с. 32]

З 1923 р. загальне керівництво й контроль за здійсненням земельної політики покладалися на Міністерство аграрної реформи, на місцях – на окружні, повітові земельні управління та комісії [10, с. 64]. Кредитуванням земельної реформи займався створений в 1919 р. Державний сільськогосподарський банк, через який переказувалися спеціальні кошти, відпущені урядом. [10, с. 63].

Сучасні вітчизняні дослідники звертають увагу на недоліки проведення парцеляції. Головною проблемою для селянства був зв'язок парцеляції з колонізаторською політикою, коли осадники мали перевагу при купівлі парцельованої землі. Про дискримінаційний підхід щодо українських селян свідчить пересічний розмір набутих ділянок. У середньому земельна площа одного польського колоніста дорівнювала 2,59 га, тоді як пересічний український селянин спромігся

придбати у власність лише 1,19 га. Найбільші ділянки придбали покупці єврейської національності - в середньому по 5 га землі на двір. [5, с. 23]. У цей час спостерігалися гарячкова спекуляція землею і хабарництво під прикриттям парцеляційних товариств, керівників політичних партій, представників влади, депутатів сейму. Великі землевласники парцелювали найгірші землі з тим, щоб отримати прибутки для налагодження роботи у своїх фільварках [10, с. 66]. Відповідно загальні результати парцеляції були неоднозначними.

Найвищий пік парцеляції в Галичині за весь міжвоєнний період спостерігався в 1923 р., коли було розпарцельовано 53287 га землі, в 1927 р., відповідно, – 24 тисячі га, 1932 р. – 17316 га, 1935 р. – 7840 га [9, с. 32–33]. У результаті проведення “парцеляції” різко підвищилися ціни на землю в Галичині. Купити землю могли люди середнього достатку або поляки, які отримували державний кредит зі значними знижками [10, с. 64–65].

На Волині протягом 1921–1939 рр. було розпарцельовано 332884 га землі: 208077 га використано для створення самостійних господарств (в т.ч. й осадницьких) та 117852 га – на зміцнення малоземельних господарств” [8, с. 9]

Проведення парцеляції започаткувало процес перерозподілу земельної власності між різними категоріями господарств. На Волині велике поміщицьке землеволодіння зменшилося більш ніж удвічі. З розпарцельованих поміщицьких земель за цей період утворено 20 000 ділянок для окремих господарств і 56 000 додаткових наділів для доповнення різних категорій селянських господарств [7, с.80]. Проте темпи парцеляції відставали від потреб малоземельних та безземельних селян. Ціни на землю були високими і проблема земельного дефіциту в 20-30-х рр. залишалась невирішеною [8, с. 9].

Іншим важливим напрямом реформи була реорганізація землекористування. Основним її компонентом була комасація – об’єднання роздроблених земельних ділянок в один наділ і створення на ньому самостійного селянського господарства. Передбачалося, що при комасації будуть проводитися й інші роботи з врегулювання земельного устрою: ліквідація сервітутів, поділ общинних земель, випростання кордонів адміністративних одиниць, виділення місць на цілі громадського використання, меліорація тощо [7, с. 80].

Традиційне черезсмузжя, коли селянське господарство складалось з дрібних віддалених один від одного клаптиків ріллі, робило неможливим запровадження нових агротехнологій.

Згідно із законодавством, комасація проводилась тоді, коли ґрунти були роздроблені або коли їх довжина перевищувала більше як у 15

разів ширину. Комасування наділів поклато початок процесу ліквідації черезсмуужжя та вузькосмуужжя [8, с. 9]

До 1938 р. включно на Волині було скомасовано 779 832 га землі в 149 198 господарствах, що становило 1/7 частину всіх скомасованих земель Польщі й половину того, що було заплановано взагалі на теренах Волинського воєводства. На цей час сервітутні права на пасовиська і збирання паливного матеріалу було скасовано в 402 об'єктах. Завдяки меліорації понад 100 000 га землі було залучено до господарського використання, що позитивно вплинуло на загальну продуктивність сільськогосподарського виробництва краю. Ліквідація черезсмуужжя та сервітутів, меліорація створювали умови для більш раціонального та ефективного ведення господарства, сприяли загальному піднесенню продуктивності сільськогосподарського виробництва. [7, с. 80].

За допомогою аграрної реформи польський уряд намагався впливати на національні структуру регіону. Тому з самого початку парцеляція тісно пов'язувалась з колонізаційними заходами. В особах осадників уряд намагався створити соціальну та політичну опору польської влади на селі Західної України [8, с. 9–10].

Польська держава прагнула шляхом колонізації західноукраїнських земель усунення місцевого населення від участі в аграрній реформі вирішити земельне питання польського селянства. Акцент робився на першочерговій колонізації стратегічно важливих земель – прикордонних смуг, приміських зон, придорожніх територій, уздовж залізничних колій, вузлових станцій. [10, с. 82]. Крім економічних мотивів, подальше зміцнення осадників на цих територіях мало б паралізувати розвиток національно-визвольного руху на західноукраїнських землях [5, с. 22]. Осадники мали сприяти ополяченню українців й у разі потреби виконувати каральні функції. [13, с. 237]. Також польські осадники мали посилити оборону східних кордонів II Речі Посполитої, стати соціальною та політичною опорою польської влади на західноукраїнських землях [8, с. 8].

При аналізі колонізаційної політики потрібно розрізняти військове і цивільне осадництво. Військові колоністи перебували в найпривілейованішому стані. Крім безкоштовних земельних наділів, вони мали право на отримання безповоротної позики від держави, а також користувалися пільговими короткотерміновими й довготерміновими кредитами [10, с. 65]. Відставні офіцери і унтер-офіцери направлялись з метою колонізації етнографічно непольських земель і виконання поліцейських функцій. Вони отримували безкоштовно або за невеликою ціною земельні ділянки по 15–45 га і на

пільгових умовах довготривалі кредити на обзаведення господарством, за державний рахунок будували житлові приміщення [14, с. 60]. До кінця 1922 р. у східних воєводствах було виділено 111,8 тис. га земельної площі для 8732 військових осадників, які отримали найкращі землі під невеликі державні субсидії та дешеві кредити. За даними Центрального союзу військових осадників на початок 1923 р. вони також отримали безкоштовну державну допомогу в розмірі 2022 тис. доларів для створення фермерських господарств. У звітах Міністерства сільського господарства за 1933 р. відзначалося, що на західноукраїнських землях налічувалося 7828 дворів військових осадників. На відміну від інших східних воєводств, на Західній Волині військові поселенці забезпечувалися землею найкраще, кожен із них отримав у середньому по 31,5 га. [5, с. 21].

Крім військових осадників, упродовж усього міжвоєнного періоду систематично проводилася **сільська цивільна** колонізація. Цивільні осадники вербувалися з польських селян і набували землі на загальних підставах, тим самим загострюючи земельну проблему українських селян, особливо в південно-східних воєводствах. На відміну від воєнних осадників, яких землею забезпечувала держава, цивільні колоністи купували земельні ділянки за ринковими цінами. За даними Малопольського сільськогосподарського товариства, на 1926 р. у 37 повітах Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств було створено 10 037 господарств польських цивільних осадників, що прибули сюди з Центральної Польщі. Кожен з них у середньому придбав 7,6 га орної землі, пасовищ, лісів [5, с. 21].

Унаслідок інтенсивного проведення сільської й міської колонізації на західноукраїнських землях зросла кількість населення католицького віросповідання. Так, частка католиків на 1931 р. у Станіславському воєводстві становила 16,6 %, у Львівському і Тернопільському - 43 % загальної кількості населення краю. Однак такі темпи приросту польського населення не задовольняли державних чиновників. [5, с. 22].

Збільшення кількості польського населення у воєводствах Східної Галичини щонайбільше на 5 % (Тернопільщина з 31,3 % в 1921 р. до 36,6 % в 1931 р.) не могло мати суттєвого значення для зміцнення оборони країни, не беручи до уваги економічні фактори – значні кошти на їх систематичну підтримку. [10, с. 82].

Заходи керівництва Польщі в аграрному секторі істотно не вплинули на зміну соціальної структури східногалицького села. Якщо в 1921 р. група господарств із володіннями до 2-х га становила 48,7 %, то в 1931 – 37,3 %, до 5 га – відповідно 32,8 % та 39,5 %, до 10 га –

14 % та 18,2 %, до 20 га – 3,8 % та 4 %, а до 50 га – 0,7 % та 0,6 %. Але власне остання група господарств займала в 1931 р. 52,6 % всіх сільськогосподарських угідь [12, с. 227]. Урядова політика в Галичині не вирішила одвічної проблеми аграрного перенаселення і, головним чином, була спрямована на створення міцної опори влади через проведення осадницької колонізації, що спричинило загострення міжнародних відносин. [10, с. 381–382]. Разом з тим парцеляція і комасація закладали умови певної для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, особливо це помітно на Волині. Підвищення загальної продуктивності сільськогосподарського виробництва, розвиток кооперації сприяли збільшенню кількості промислових підприємств, що орієнтувалися на переробку сільськогосподарської продукції. [7, с.81–82].

Отже, результати реформи виявились суперечливими. Польський уряд намагався знайти компроміс між інтересами поміщиків і селянства. Парцеляція започаткувала процес перерозподілу земельної власності на користь селянства. Разом з тим вона стимулювала підняття цін. Комасація в більшості випадків знаходила схвалення громадськості, її потребу у тій чи іншій мірі визнавали опозиційний кола. Головною проблемою комасації були повільні темпи робіт і недоліки її реалізації на місцях. Реформування відбувалось поступово, протягом усього міжвоєнного періоду. Можна стверджувати що реформа не була остаточно завершена у наслідок початку Другої світової війни.

Оцінюючи аграрну політику потрібно чітко розрізняти її економічну та національно-політичну складову. Економічну потребу проведення парцеляції та комасації важко заперечити. Одночасно соціально-економічна доцільність осадництва є доволі сумнівною. Колонізація послаблювала земельний голод в центральних і західних районах Польщі, але посилювала його в Галичині і на Волині. Це дозволяє зробити висновок про переважання національно-політичних мотивів урядової підтримки осадництва. Мова йде про намагання збільшити частку польського населення на західноукраїнських землях, з метою зміцнити тут урядову соціальну базу і послабити український національно-визвольний рух. Ця суперечливість завдань реформування неминуче послабила її загальну ефективність.

Список використаних джерел

1. *Васюта І.* Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / Васюта І. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1971. – 222 с.

2. *Васюта І.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1919–1939). / Васюта І. – Львів: Видавництво Львівського університету 1978. – 157 с.
3. *Сливка Ю. Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Сливка Ю. Ю. – К.: Наукова думка, 1985. – 271 с.
4. *Сливка Ю. Ю.* Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення / Сливка Ю. Ю. – К.: Наукова думка, 1973. – 255 с.
5. *Виздрик В. С.* Аграрна політика Польщі на західноукраїнських землях у міжвоєнний період / Виздрик В. С. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ І. Історія України, 2012. – № 10. – С. 19–23
6. *Баран З.* До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України / Баран З. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львівський державний університет ім. І. Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 146–153.
7. *Шабала Я.* Вплив аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Волинського воєводства в 1920–1930-х рр. / Шабала Я.// Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – Вип. 1. – С.78-83
8. *Шабала Я. М.* Аграрна політика Польщі на Волині у 1921-1939 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича / Шабала Ярослав Миколайович. - Львів, 1997. -16с.
9. *Смолей В.* Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.)/ Смолей В. -Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. - 112 с.
10. *Коростіль Наталія Жоржівна.* Економічна та соціокультурна сфера українського села у Східній Галичині (1919-1939 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького/ Коростіль Наталія Жоржівна. – Черкаси, 2007. – 208 с.
11. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – Warszawa, 1926. – 1714 s.
12. *Історія українського селянства:* Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) – К.: Наук. думка, 2006. - Т.2 - 653 с.
13. *Савченко О.* Регіональна політика польської влади стосовно західноукраїнських земель у 20-30-х рр. XX ст. та її наслідки для соціально-економічного становища краю / Савченко О. // Південний

архів. Історичні науки. – Видавництво ХДУ 2010. – Випуск XXXI-XXXII . – С. 236 - 242.

14. *Щеблюк С.Г.* Соціально–економічне становище Волині у 1919–1939 рр - передумова формування профспілкового руху/ Щеблюк С.Г.// ”Гілея: науковий вісник“: Збірник наукових праць.- К., 2012. Випуск 56 (1) – С. 54-62

Valentyn Tereshchenko

**THE IMPACT OF AGRICULTURAL POLICY ON THE
DEVELOPMENT OF FARMS GALICIA (1919-1939)**

The article is devoted to the influence of the state agricultural policy on the situation of agriculture in Galicia in the interwar period.

Key words: agrarian reform, parceling, Land consolidation, osadniks, colonization, servitude.

УДК 94 (477): 27 – 337: 342.8

Андрій Кліш

ХРИСТІЯНСЬКІ СУСПІЛЬНИКИ ТА ВИБОРЧА РЕФОРМА 1907 Р.

Висвітлюється ставлення українських християнських суспільників щодо проведення реформи виборчого законодавства до Віденського парламенту у 1907 р. Розкрито їх роль у боротьбі українців за свої національні й політичні права і свободи у Австро-Угорській монархії.

Ключові слова: християнські суспільники, вибори, реформа, парламент, депутат.

Однією із найважливіших питань для українців на початку ХХ ст. стало проведення нової виборчої реформи і запровадження справедливого, загального виборчого права.

26 вересня 1905 р. молодочехи, соціал-демократи та інші прихильники повної демократизації виборчого права внесли на розгляд парламенту чотири пропозиції з вимогою введення загального виборчого права. Таку ж пропозицію внесли й українські депутати, яку підписали Ю. Романчук, О. Барвінський, Є. Пігуляк, А. Гладисовський, В. Яворський, А. Кос, М. Король, М. Василько, один чеський та шість польських депутатів. У ній зазначалося, що діючі виборчі правила не відповідали умовам часу, а парламент “не може вважатися за дійсний вираз загальної волі народу” [2, с. 132]. Проте, 6 жовтня 1905 р. зазначені пропозиції відхилено на засіданні парламенту.

На думку Франца Йосифа I, поширення загального виборчого права призведе до зміцнення конфесійних та соціальних масових партій, послабить націоналістичні групи та пом’якшить міжнаціональні конфлікти, що перешкоджали нормальній роботі парламенту [2, с. 133].

Упродовж 1906 р. тривали складні переговори щодо виборчої реформи, в ході яких урядовий законопроект здобув запевнення щодо підтримки більшості депутатів.

Згідно, із законопроектом, до складу парламенту входило 516 депутатів, у т. ч. 109 – представляло Галичину та 14 – Буковину.

Активним виборчим правом наділялися чоловіки, які досягли 24 років, були громадянами Австро-Угорщини, мали не менше річний ценз осілості. Натомість пасивним виборчим правом наділялися

чоловіки, які досягли 30 років та були щонайменше 3 роки австрійськими громадянами.

У виборчих округах обирали, як правило, одного депутата, лише в Галичині утворено 34 округи одномандатних (міста) та 36 двомандатних округів (містечка та села). У цих округах для обрання першого депутата потрібно отримати 50 % від усіх голосуючих плюс один голос, а для другого – лише 25 %.

Українські депутати засудили цей законопроект.

У листопаді 1906 р. зазначений законопроект внесено на розгляд парламенту [18, с. 36].

Упродовж кінця 1906 – початку 1907 рр. цей законопроект схвалено обома палатами парламенту та затверджено цісарем [2, с. 135].

Слід зазначити, що християнські суспільники, як і решта українських партій, підтримали впровадження загального виборчого права, вбачаючи у цьому можливість для збільшення українського парламентського представництва [14; 19]. На шпальтах їх часопису неодгразово з'являлися публікації щодо подій, пов'язаних із впровадженням реформи. Зокрема, значну увагу приділено ставленню поляків щодо виборчої реформи. О. Барвінський зазначав, що Польське коло було основним опонентом суспільних змін у Австро-Угорській монархії, намагаючись не допустити розширення національно-політичних прав українців [3].

Взагалі християнські суспільники зазначали на доволі шовіністичних поглядах більшості польських політиків, які на український народ дивилися як на “меншевартний” [6].

Польське коло виступало за те, щоб із розширенням виборчих прав паралельно зміцнювалося місцеве самоврядування та збільшувалися повноваження Галицького сейму. Натомість, О. Барвінський зазначав, що таке зміцнення автономії неможливе до тих пір, поки у Галицький сейм “не стане на становищі повної рівноправності і признання національних і мовних прав руского народу” [15].

У часописі “Руслан” О. Барвінський проаналізував ставлення до виборчої реформи та українсько-польських взаємин гр. К. Шептицького та В. Козловського. Зокрема, очільник християнських суспільників зазначив, що гр. К. Шептицький, вказуючи на українсько-польське порозуміння, т.зв. *Modus vivendi**, не наводить шляхів його досягнення. Автор допису відмітив, що поляки не розуміли та не

* *Modus vivendi* (від лат. *modus* – спосіб і лат. *vivendi* – жити) – латинська фраза, що означає згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди.

визнавали того, що галицькі українці вимагають рівноправності та національно-культурного поступу. Натомість, польські політики вважали, що заснуванням кількох гімназій чи інших інституцій можна “раз на все вдоволити потребам руского народу” [16, с. 2].

У відповідь В. Козловському, О. Барвінський зазначав, що офіційної домовленості між поляками та українцями ніколи не існувало, а т.зв. “нова ера” була ініційована Віднем [16, с. 2].

О. Барвінський зазначав, що новим виборчим законом австрійська влада намагалася послабити міжнаціональні суперечки, зосередившись на соціально-економічних питаннях. Натомість, це спровокувало розквіт націоналізму, нетерпимості та ненависті між народами і політичними партіями. Поляки, як зазначав О. Барвінський, “змагалися до відокремлення Галичини та повної верховлади над українським народом. Загорілість і нетерпимість усього українського вважалася у Поляків основою патріотизму” [12, арк. 9]. Натомість українці витрачали усі на взаємне оборювання поляків.

Попри те, християнські суспільники застерігали від зловживань на виборах щодо неграмотних громадян. Вони закликали “Просвіту” та РПТ у найстисліші терміни зорганізувати роботу щодо розяснення правил поведінки на виборчих діяльницях для такої верстви населення [9].

Християнські суспільники звертали увагу на пасивність українських депутатів щодо відстоювання власних вимог у справі виборчої реформи. У той час коли німецькі, польські, чеські представники проводили переговори у Відні, щодо кількості та поділу виборчих округів, українці обмежувалися лише маніфестаціями на користь загального, безпосереднього, рівного та таємного голосування [4].

Окрім того, християнські суспільники критикували українських депутатів, які не зверталися зі своїми пропозиціями щодо виборчої реформи до галицького намісника, знаючи, що “Відень опирає ся головню на предлогах краєвих начальників” [17]. Окрім того, О. Барвінський дорікав українським депутатам нездатністю шукати союзників у стінах парламенту для вирішення нагальних проблем власного народу, в т.ч. внесення змін до виборчого законодавства [8].

О. Барвінський мав намір балотуватися у виборчому окрузі, що охоплював Бродівщину, Радехівщину, Сокальщину та Зборівщину. Традиційно він намагався залучитися підтримкою духовенства, однак безуспішно. Окрім того, частина священників, котра підтримувала О. Барвінського, вважала запізнілим висунення його кандидатури, у

зв'язку із тим, що перед цим висунено кандидатуру представника НДП Є. Петрушевича.

Напередодні виборів О. Барвінський відмітив деструктивну роль москвофілів та радикалів в українському політичному русі. Зокрема, він відзначав, що москвофіли висували кандидатів, не здатних до парламентської роботи, з однією метою – щоб мандат не отримав представник НДП. Натомість, радикали без погодження з “Народним комітетом” виставляли кандидатами, за висловом О. Барвінського, “пусто мельників і ревунів” [12, арк. 11].

Такі дії москвофілів та радикалів викликали осуд у середовищі націонал-демократів. Напередодні виборів один з очільників НДП Ю. Романчук на шпальтах часопису “Діло” виступив із заявою, які завдання стоять перед новообраними депутатами та які задатки повинен мати народний обранець. Також він зазначав, що з колишніх депутатів Д. Кулачковський та О. Барвінський “були б добрим набутком у новій раді” [12, арк. 13].

Християнські суспільники позитивно сприйняли таку заяву. Зокрема, О. Барвінський робив висновок, що лідери НДП Ю. Романчук та Т. Окуневський зрозуміли, що “не демагогічними окликами, бундучністю, якою визначалися о.посол Яворський з Самбірщини, котрий думав, що простаковатістю, або редактор “Гайдамаків” Мих. Петрицький, що пустомельством і лепетанням язиків, зуміємо осягнути якісь успіх, але поважною роботою в комісіях, до чого треба позитивного досвіду і знання, можемо довести до поправи нашого народного положення” [12, арк. 14].

Внаслідок виборів 1907 р. до австрійського парламенту галицькі українці здобули 27 мандатів. Зокрема, депутатами стали націонал-демократи Ю. Романчук, Є. Олесницький, К. Левицький, Т. Окуневський, Г. Цеглинський, Є. Петрушевич, О. Колесса, С. Дністрянський, В. Охримович, Є. Левицький, Т. Войнаровський, Д. Стахура, С. Онишкевич, В. Будзиновський, Й. Фолис, М. Петрицький, Т. Старух, радикали К. Трильовський, Л. Бачинський, М. Лагодинський, москвофіли М. Король, В. Давидяк, В. Курилович, Д. Марков, М. Глібовицький соціал-демократи С. Вітик і Я. Остапчук. Окрім того, було обрано ще п'ятьох українців з Буковини – М. Василько, Є. Пігуляк, І. Семака, А. Лукасевич та М. Спину [1, с. 4–5].

Аналізуючи результати виборів, О. Барвінський констатував факт, що значна частина новообраних депутатів не була здатна до парламентської діяльності [12, арк. 14]. У тому, що нова виборча реформа не принесла для українців значних здобутків, він покладав

вину, насамперед, на “вузькоглядну” політику “Руського парламентського клубу” [11, арк. 976].

Найкращим зразком ставлення і християнських суспільників і їх лідера до падіння професійного рівня української політики є “Допис з Брідицини” в часописі “Руслан” під час виборчої кампанії до Державної ради в 1907 р. Ці вибори вперше відбувались згідно засади загального, рівного і прямого голосування, що лише збільшувало роль сучасних методів здобуття популярності. Автор допису зазначав, що: “Деякі... закидують п. Барвіньському, що не робить за собою жадних кроків, не журить ся про вибори і навіть не покаже ся в свій округ. Та на се я відповідаю тим панам, що п. Барвіньский тому сорок літ робив тоту саму роботу, що они тепер, “розрухував нарід”, ба але далеко краще, бо не горлав за власним мандатом по вічах, але закладав читальні, їздив з вітчитами і рефератами по цілій Тернопільщині, а навіть заглядав і в брідский повіт. Нехай наші кандидати хоть половину сего часу, хоть яких двацять рочків “порухають” нарід, то справді будуть могли мати оправдані претенсії до мандату. Колиб такі піоніри нашої народної справи, як пп. Романчук або Барвіньский... мусіли еще товчи ся по селах та місточках, по страшних, розмоклих дорогах, серед стужі і вохкості промовляти до зборів, нарушуючи своє здоровле та виставляючи часто свої сиві голови на очайдушні атаки і поругане молоденькими агітаторами... то було би соромом не тільки для них, але і для нас, виборців, що ми еще потребуємо агітації, щоби нас осьвідомити: хто є Барвіньский або Романчук” [7].

Таким чином, християнські суспільники позитивно поставилися до впровадження загального виборчого права, що безумовно сприяло формуванню українського громадянського суспільства в Галичині. Але вони виявилися неготовими до масовості політики і не змогли пристосуватися до нових політичних реалій.

Список використаних джерел

1. *Баран А. В.* Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р. : перебіг та результати // Часопис Академії адвокатури України. № 16. 2012. С. 1–6.
2. *Баран А. В.* Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 pp.): історико-правове дослідження : дис ... кандидата юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет “Львівська політехніка”. Львів, 2013. 229 с.
3. *Виборча реформа а польське коло* // Руслан. 1905. Ч. 257.
4. *Виборча реформа а русини* // Руслан. 1905. Ч. 251.
5. *Виборча реформа т. зв. демократів польських* // Руслан. 1905. Ч. 231.

6. Відгомін заяви бар. Гавча про виборчу реформу // Руслан. 1905. Ч. 259.
7. Допись. З Брідщини // Руслан. 5 (18) квітня 1907. Ч. 78.
8. Друге читанє закона про виборчу реформу // Руслан. 1906. Ч. 236.
9. Загальне право виборче а неграмотність між руским народом // Руслан. 1906. Ч. 30.
10. Кліш А. Б. Між політикою та релігією: суспільно-християнський рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 458 с.
11. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 135. Од. зб. 51.
12. Там само. Од.зб. 52.
13. Нові змагання противників виборчої реформи // Руслан. 1906. Ч. 251.
14. О виборчу реформу в Австрії // Руслан. 28 жовтня (10 листопада) 1905. Ч. 242.
15. Парляментарна сесия для виборчої реформи // Руслан. 1906. Ч. 17.
16. Польські послы більшої власности про виборчу реформу і про руску справу // Руслан. 1906. Ч. 77.
17. Розправа над виборчою реформою // Руслан. 1906. Ч. 42.
18. Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907) // Український історик. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. 1980. Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. С. 23–44.
19. Що дальше робити? // Руслан. 26 листопада (9 грудня) 1906. Ч. 261.

Andriy Klish

CHRISTIAN SOCIALS AND ELECTORAL REFORM OF 1907

The article highlights of Ukrainian Christian socials towards the conduct of electoral legislation reform to the Viennese Parliament in 1907. Revealed their role in the struggle of Ukrainians for their national and political rights and freedoms in the Austro-Hungarian monarchy.

Keywords: Christian socials, elections, reform, parliament, deputy.

УДК 94(477.8)“1944/1950”

Андрій Киданюк**КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕНТАЛІТЕТУ ЖИТЕЛІВ КРАЮ (1944–1950 РР.)**

У статті досліджено вплив менталітету західноукраїнського селянства на колективізацію краю.

Ключові слова: колективізація, радянська, менталітет, західноукраїнське село

Успішна економічна політика є запорукою зростання добробуту та зміцнення держави. Виходячи з потреби прогнозування галузевого розвитку, можливих кризових явищ і пошуку шляхів їх подолання, набувають актуальності наукові дослідження соціально-економічних процесів у їх історичному зрізі. Обґрунтування потенційних нововведень у господарстві посилює значення наукових студій на міжпредметному рівні, зокрема, з урахуванням світогляду, ціннісних орієнтирів та ментальності населення. Тому, ми поставили за мету проаналізувати входження західноукраїнських земель у нову соціально-економічну модель господарювання в 1944–1950 рр. крізь призму особливостей менталітету селян краю.

Історіографія проблематики акумулює різносторонність методологічних підходів. В умовах марксистсько-ленінської ідеології науковці акцентували увагу на позитивах колективізації села. У науковому доробку радянської історичної школи виділяються дослідження М. Івасюти [2], В. Масловського [6], Й. Черниша [10] та ін. Спробу об'єктивної оцінки колективного господарювання у західних областях України на основі нового бачення історичного процесу зробили сучасні науковці, серед яких П. Когут [3], О. Малярчук [5], М. Сеньків [8] та ін. На початку XXI ст. в українській історіографії поглиблюється процес переосмислення уявлень про радянське суспільство та механізми його функціонування, про місце людини в ньому. Такий підхід не обмежується пізнавальними або оціночними категоріями, а враховує широкі культурні параметри, що включають ідеологічні, економічні, соціальні та індивідуальні фактори поведінки, а також мову, колективну пам'ять та менталітет.

Західна Україна зазнала колосальних матеріальних, фізичних та духовних втрат у ході Другої світової війни. Новоприбула радянська влада, усвідомлюючи кризові явища, розробила цілий комплекс заходів для якнайшвидшого входження краю у колгоспну систему господарювання. Впродовж 1944–1946 рр. було прийнято ряд постанов

Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У, що мали не меті відновити і зміцнити органи влади й створити соціально-економічні передумови здійснення колективізації. Відкидаючи менталітет селянства як специфічного соціуму, більшовицький режим робив акцент на колективній власності, вбачаючи в ній основу соціально-економічного зростання продуктивності праці. Зауважимо, що проголошення суспільної власності носило декларативний характер, оскільки держава повністю контролювала усі сфери діяльності колективних господарств. Такий підхід суперечив індивідуалізму селянства краю, що зумовило на неприйняття принципів нової моделі сільськогосподарської політики.

Наділення безземельних селян землею, сприяння створенню супрягів, механізація сільського господарства, введення земельних громад, як особливої форми виробничої кооперації не викликали у селян бажання вступати до колгоспів. Процес утворення колективних господарств відбувався повільно. Згідно статистичних даних, до кінця 1944 р. було створено лише 24 колгоспи, станом на 20 квітня 1945 р. – 98, а в березні 1946 р. – 158 [5, с. 237]. Закладені на підсвідомому рівні повага до власності та консерватизм у методах ведення господарства вплинули й на кількісний склад утворених колгоспів. Так, в 1946 р. у колгоспі с. Трибухівці Бучацького району Тернопільської області було 34 члени [1, арк. 30], а в колгоспі с. Вікторівка Козівського району Тернопільської області всього 20 [1, арк. 49].

Низький рівень зацікавленості у колективній системі господарювання зумовлювався різними факторами, зокрема й невідповідністю форм та методів колективізації способу мислення західноукраїнського селянства. На думку фахівців, у повоєнний період були визначальними для менталітету населення краю такі риси як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм до обумовлених часом змін національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів, патріотизму і релігійності [9]. Несучи у собі відбиток логічно неосмислених історичних традицій, успадкованих від попередніх поколінь, стилів та типів поведінки, рис національного характеру, світогляду, менталітет західноукраїнського селянства не сприймав соціалістичних цінностей радянської влади. З думками про працю на власних наділах західноукраїнські селяни пов'язували надії на покращення економічного становища, тому були проти змін, що загрожували усталеному способу життєдіяльності, передусім звичним формам господарювання та традиційним соціально-економічним зв'язкам.

Одним з наслідків впливу менталітету селян Західної України на процес колективізації було зростання опору та активізація діяльності формувань ОУН і УПА. Високий рівень національної свідомості, з одного боку, та посилення тиску під час організації колгоспів і пов'язані з цим зловживання та беззаконня – з іншого, підштовхували частину селян до вступу в лави повстанців. Впродовж 1946–1947 рр. останніми було проведено близько 4 тис. заходів спрямованих проти соціалістичних перетворень в західноукраїнському селі [7, с. 375]. Це, безперечно, стримувало проведення примусової колективізації, проте завдавало страждань багатьом людям, котрі ставали жертвами протидії.

Негативізм по відношенню до колективізації посилювався й у зв'язку з наступом тоталітаризму на Українську греко-католицьку церкву, адже вона була домінуючою в регіоні, мала значний вплив на населення, яке відзначалося високою релігійністю, та стояла на позиціях української державності. Партійне керівництво не могло миритися з таким впливом і розцінювало діяльність УГКЦ як “антирадянську пропаганду буржуазно-націоналістичної і католицької ідеології” [11, с. 212]. Це стало серйозним поштовхом до обмеження діяльності УГКЦ та створення ініціативної групи по “возз’єднанню” з Російською православною церквою, що зрештою призвело до ліквідації УГКЦ у 1946 р. [12, арк. 13–14]. Ліквідація УГКЦ була складовою частиною плану радянізації західноукраїнських земель. Цим заходом нова влада намагалась підірвати ще й духовну опору збройної боротьби ОУН, УПА.

Радянська влада не могла на прикладі продемонструвати переваги колгоспного ладу. Західноукраїнські селяни від близьких родичів, друзів та знайомих вже чули про колгоспну систему, яка вже довгий час існувала в інших областях України, методи колективізації українського села 20–30-х рр. XX ст., сумні наслідки Голодомору 1932–1933 рр. та голоду, що розпочався в центральних та південних районах країни у 1946 р. Внаслідок голоду надзвичайно багато мешканців східних областей їхали до Західної України з надією купити або обміняти речі на хліб, крупи, картоплю тощо. Тамтешні колгоспники наймалися на тимчасову роботу або осідали назавжди. Тільки весною 1946 р. до Львівської області приїхало 3672 особи. Переселенці розповідали про голод, жахливий матеріальний стан селян, нестачу житла тощо [13, с. 342], ставши наочним прикладом “переваг” колгоспного життя. Натомість, уряд використав широкий спектр репресивно-каральних заходів, що стали підтвердженням

насиленницького вирішення суспільних проблем і нівелювання особистості в радянському соціумі [14, арк. 7, 15].

Незважаючи на протидію з боку населення, радянська влада до закінчення четвертої п'ятирічки колективізувала більше 90 % усіх селянських господарств досліджуваного регіону. Запропонована система колективного господарювання, безперечно мала певні позитиви, проте сама її суть, а також насильницькі способи її впровадження, суперечили менталітету сільських жителів краю. Недоліки, що мали місце у діяльності колгоспів, не можна виправдовувати тільки післявоєнною розрухою в усіх сферах життя. Економічна модель запроваджених колективних господарств дає підстави говорити про те, що відсутність чіткої мотивації праці стало однією з основних причин несприйняття селянами краю колективної форми господарювання. Це стало однією з причин того, що до кінця четвертої п'ятирічки не вдалося досягнути довоєнних показників урожайності зернових культур, не було повністю відновлено поголів'я корів, свиней, коней, овець, відставало від довоєнного рівня виробництво основних продуктів тваринництва, не виконувалися повністю плани хлібоздачі, посіву, наявність сільськогосподарських машин не забезпечувала зростаючих потреб колгоспів в техніці.

Таким чином, одним з важливих факторів впливу на процес колективізації у Західній Україні у 1944–1950 рр. був менталітет сільського населення краю. Працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм цінностей, висока національна свідомість та релігійність зумовлювали негативізм у відношенні до радянської влади та неприйняття насаджуваних нею форм і методів господарювання. Наслідком цього стали повільні темпи утворення колгоспів, низька активність селян при вступі до таких господарств, різні форми протестів проти колективної власності. Апогеєм невдоволення західноукраїнського селянства став перехід в українське підпілля та поповнення збройних формувань ОУН, УПА.

Список використаних джерел

1. ДАТО. – Ф. 2. Тернопольское областное управление сельского хозяйства – Оп. 2. – Спр. 52. Материалы областного совещания специалистов сельского хозяйства в 1946 году. – 139 арк.
2. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР / Івасюта Михайло Кирилович. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.
3. Козут П. До питання про запровадження компартійної основи суспільних відносин у західноукраїнському селі (1944–1947 рр.) /

- Когут Петро Володимирович ; Львів. філ. УАДУ при Президентові України // Актуальні проблеми державного управління : [зб. наук. праць / за заг. ред. Чемериса А. О., Ліпенцева А. В.]. – Львів : ЛФ УАДУ, 1999. – Вип.1. – С. 202–214.
4. *Когут П. В.* Колективізація в західноукраїнському селі / Когут Петро Володимирович ; Львів. філ. УАДУ при Президентові України. – Л. : Логос, 2000. – 80 с.
5. *Малярчук О. М.* Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Малярчук Олег Михайлович ; Терноп. акад. народного госп-ва. – Тернопіль, 2005. – 247 с.
6. *Масловский В. И.* В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950. / Масловский Виталий Иванович. – Львов : Изд-во при Львов. ун-те, 1984. – 188 с.
7. *Сеньків М.* Опір ОУН і УПА колективізації західноукраїнського села, 1944–1952 рр. / Михайло Сеньків ; Ін-т історії НАН України // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки [міжвід. зб. наук. праць]. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 371–379.
8. *Сеньків М.В.* Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. / Сеньків Михайло Васильович – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 292 с.
9. *Смітюх Г. Є., Стрілецький В. В.* Україна сакральна. Український менталітет / Смітюх Г. Є., Стрілецький В. В. // <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/smitstr/06.html>
10. *Черниш Й. Д.* Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939–1958 рр.) / Черниш Й. Д. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 267 с.
11. *Когут П.* Протистояння української державницької та радянської тоталітарної ідей у західноукраїнському селі в перші післявоєнні роки / Петро Когут // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Львівського філіалу Української академії державного управління при Президентові України. – 1999. – Вип. 2. – С. 208–213.
12. *ДАЛО.* – Ф. Р-1332. Уполномоченный совета по делам религии при СМ СССР по Львовской области. – Оп. 1. – Спр. 3. Дело об объединении униатской церкви с православной. – 38 арк.
13. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії* (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. – 351 с.

14. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет комуністичної партії України. – Оп. 23. – Спр. 3645. Огляд справ про порушення радянської законності військовослужбовцями військ МВС в західних областях УРСР. – 24 арк.

Andriy Kydanyuk

**COLLECTIVIZATION OF THE WESTERN UKRAINIAN
VILLAGE THROUGH THE PRISM OF THE MENTALITY OF
THE INHABITANTS OF THE REGION (1944-1950)**

In the article investigated the influence of the mentality of the Western Ukrainian peasantry on the collectivization of the region

Keywords: collectivization, sovietization, mentality, the Western Ukrainian village.

УДК 2: 001.8

Михайло Ревуцький**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЄЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

В статті розглядаються окремі аспекти та підходи до наукового вивчення релігії, еволюцію релігійних поглядів та можливості нових тлумачень об'єкту релігієзнавства.

Ключові слова: методологія релігієзнавчих досліджень, наукове вивчення релігії, сучасна еволюція релігії, класичний етап релігієзнавства, посткласичне релігієзнавство.

Розглядаючи еволюцію релігієзнавства важливо в першу чергу враховувати еволюцію самої релігії як об'єктивного історичного процесу.

Еволюція релігії в сучасному світі обумовлена низкою характерних причин. Це в першу чергу інтенсивна динаміка зміни світоглядних позицій сучасної людини та свобода дискусій і суперечок стосовно вибору певної світоглядної точки зору. Не менш актуальною є можливість поєднання наукового і теологічного підходів у вивченні світогляду як сукупності різних методів осягнення світу та людини, а також місця і ролі людини в сучасному світі.

Припущення багатьох дослідників XIX – пер. пол. XX ст. про історичний характер релігії досягненнями сучасної науки перетворено в незаперечний факт. Доведено, що релігія має свій початок, вона виникла на певному етапі історії суспільства, її виникнення тісно пов'язане з розвитком людської свідомості. [1, с.17]

Таким чином, релігієзнавство на своєму історичному шляху конспективно повторює загальну логіку розвитку науки.

На цьому етапі класичного періоду пояснювальним еталоном вважалася однозначна причинно-наслідкова залежність. Перспективи релігії могли бути прораховані через знання її витоків та елементарних форм. Визначальною характеристикою класичного періоду стало встановлення чіткої опозиції суб'єкта і об'єкта. Таким суб'єктом у сукупності стали академічні та освітні інституції та професійні асоціації (філософів, істориків, психологів, соціологів релігії). Був закріплений загальнонауковий канон організації досліджень – постановка проблеми, вивчення історії питання, розгляд аргументів за і проти, обґрунтування підходів до вирішення. [2.]

З середини XX століття ситуація дещо змінилася. Не відкидаючи класику, з'являються теми якими раніше релігієзнавство не займалося і виникають ситуації в яких раніше релігієзнавці не опинялися.

Перш за все це стосується відношення до секуляризації. Виявилось, що в секуляризаційному процесі відсутня лінійність чи незворотність. Релігієзнавці змушені корегувати свої позиції та знаходити аргументацію в новій присутності релігії в публічному просторі сучасного суспільства.

В таких умовах традиційна понятійна термінологія все менше підходить для опису об'єкту релігієзнавства. Лексикон сучасного посткласичного релігієзнавства насичений такими конструкціями як: "віра без приналежності", "приналежність без сповіді", "деструктивні культи", "тоталітарні секти" тощо. [3]

Широкий доступ до джерел інформації дає можливість релігієзнавцям проводити оперативний порівняльний аналіз основних тенденцій в розвитку традиційних форм релігії та особливостей змін релігійних поглядів в різних регіонів світу, що зумовлені культурною еволюцією. А еволюція в сфері культури, в свою чергу, впливає на зміни в способі життя.

Науково-технічний процес активним чином впливає на еволюцію релігії. Наука і релігія часто були причиною конфліктів і можливістю діалогу. Тенденція до абстрагування Бога в християнській філософії стала однією з передумов погляду на світ без Бога. В свою чергу вплив науково-технічного прогресу на соціально-політичні процеси і сферу релігії обумовили релігійну критику на поширення технічних і наукових нововведень, (яскравий приклад солідарної критики різних церков методу клонування живих організмів).

Релігійна тенденція до сакралізації догм і обрядів викликала протилежну реакцію – секуляризацію як розчарування в релігійних межах і визначеннях, що набула широкого соціокультурного процесу з ослабленням впливу і авторитету традиційних форм релігії.

Значний вплив на еволюцію релігії має вплив церковно-державних відносин. В Україні, зокрема, три православні християнські церкви (деномінації) мають офіційний статус, і конфлікт між ними чи суперечки не можуть не відображатися на державно-політичних процесах. Для України, яка посідає 11 місце за релігійністю населення серед 34 країн Європи [4] такий конфлікт є досить відчутним. Разом з тим, законодавство України, міжнародні правозахисні організації забезпечують права людини і особистості безвідносно до релігійної приналежності.

Новими викликами для традиційних релігійних поглядів стали модернізм, екуменізм і сучасний релігійний фундаменталізм. Еволюція релігієзнавства дає можливість відповідно реагувати на ці зміни.

Модернізм з сучасною глобальною проблемою існування світу як проблемою синтезу культури на основі єдиного погляду на світ з єдиною етикою. Чи Ісус Христос як учасник соціокультурних процесів створення “Царства Божого на Землі” згідно п’яти культурологічних концепцій християнської філософії (Рейнхольд Нібур, Річард Нібур, Джон Дьюї) [5].

Не менш важливим є значення екуменізму і Всесвітньої Ради Церков (Женева) як координатора екуменічного руху у вирішенні проблемних питань і конфліктів в соціально-політичних ситуаціях.

В останні роки гостро постало питання релігійного фундаменталізму (ісламського зокрема), з його неоднозначною оцінкою процесів демократизації і проповідей істини священної війни.

Еволюція релігієзнавчих поглядів дає можливість виявляти та аналізувати причини етнічних і релігійних конфліктів в сучасному світі, формувати професійне бачення еволюційних процесів в сфері релігії і культури в цілому.

Список використаних джерел

1. Чорненький Я. Я. Релігієзнавство: теоретико-практичний курс. / Я. Я. Чорненький – Київ: “Професіонал”, 2005. – 544 с.
2. М. Ю.Смирнов, О. А. Бокова Методология религиоведения как проблема. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-religiovedeniya-kak-problema>.
3. Косиченко А. Г. Развитие методологии религиоведческих исследований. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://articlekz.com/article/15145>
4. Соціологи: Україна посідає 11 місце за релігійністю серед країн Європи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/41968-sociologi-ukrayina-posidaye-11-e-misce-za-religijnistyu-sered-krayin-yevropi.html>
5. Красников А. Н. Методология западного религиоведения второй половины XIX–XX веков. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dslib.net/religio-vedenie/metodologija-zapadnogo-religiovedeniya-vtoroj-poloviny-xix-xx-vekov.html>

Mykhailo Revutskyi

**METHODOLOGICAL ASPECTS OF RELIGIOUS
RESEARCHES**

In the article separate aspects and going are examined nearthe scientific study of religion, evolution of religious looks andpossibility of new interpretations of object of religious studies.

Keywords: methodology of religious researches, scientific study of religion, moden evolution of religion, classic stage of religious studies, postclassic religious studies.

УДК 94 (477.82): 005.5: 336.2

Микола Бармак**ПОДАТКОВІ ПЛАТЕЖІ ДО БЮДЖЕТІВ МІСТ
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)**

Охарактеризовано систему прибутків органів міського громадського управління міст Волинської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., яка базувалася на податках від нерухомості, прибутків від оренди міської землі та різних зборах. Відзначено, що постійний брак коштів у міських скарбницях був важливим наслідком недосконалості муніципального законодавства і спонукала думи постійно збільшувати розміри платежів та водити нові збори.

Ключові слова: Волинська губернія, місто, урбанізаційний процес, оціночний збір, податки, міське господарство.

У 60-ті рр. ХІХ ст. звичайні прибутки формувалися із грошових зборів, які отримувалися міською владою з оголошених коштів купців і промислових свідоцтв, трактирів, постійних дворів, клеймування ваг, а також непрямих податків, якими оподатковувалися міські жителі за оформлення контрактів, договорів, векселів тощо [30, с. 170].

Податок з нерухомості завжди відігравав істотну роль у поповненні міської скарбниці. “Міське положення” стійким джерелом наповнення міського бюджету визначало податок з нерухомого майна – оціночний збір з нерухомого майна містян з вартості або прибутковості садиб. Податок на майно – це податок, яким обкладається нерухома власність – земля та будинки та був основним джерелом наповнення бюджету муніципальної влади. Оціночний збір розглядався як місцевий тому, що суб’єктом податків визначався лише власник нерухомості і кошти надходили переважно від приватних господарств. Його розмір встановлювався міською думою у розмірі не більше 10 % чистого прибутку від нерухомого майна або 1 % від вартості нерухомості [17 с. 452].

Оціночний збір зобов’язувалися сплачувати усі особи, у власності яких перебували земельні ділянки та будівлі у межах міського поселення. Звільнялися від сплати цього податку урядові установи, майно навчальних та благодійних закладів, будинки, призначені для потреб військових та чиновників, майно, яке належало церкві. Крім того, дума з дозволу губернатора могла звільняти від сплати цього податку власників нерухомості з незначним прибутком [16, с. 433; 15, с. 826].

Для організації роботи із визначення цього збору міські думи утворювали оціночні комісії, до складу яких входили особи, які отримали право голосу на виборах, тобто особи, які володіли відповідним майновим цензом. На чолі цього виконавчого органу стояв один з членів міської управи. Зазвичай, склад комісії обирався на чотири роки. Основою оцінки нерухомого майна у більшості випадків слугував чистий прибуток, який отримували власники. Для його визначення необхідно було дізнатися загальний прибуток та витрати на утримання певної нерухомості упродовж кількох останніх років. У разі неможливості визначення чистого прибутку нерухоме майно оцінювалося в залежності від його вартості [34, с. 22].

Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. прибутки, отримані державними містами Волинської губернії від нерухомого майна зростали. Так, якщо у 1861 р. в Луцьку збір з міського майна приносив прибуток на суму 384 крб., то в 1911 р. він обраховувався сумою 8212 крб., тобто в грошовому виразі він виріс у 21 раз. А в Ковелі за цей же проміжок часу аналогічний показник зріс у 19,3 рази [33, с. 52].

Як слушно зазначає дослідниця волинських міст О. Прищепа [31, с. 96], у формуванні прибуткової частини бюджетів приватних міст оціночний збір з нерухомого майна міст Волині мав вищу питому вагу. Так, оціночний збір з нерухомого майна в 1910 р. становив у Луцьку 20,5 % усіх прибутків міста (8760 крб.), а у приватному Дубно – 44 % (15310 крб.) [6, арк. 24; 14, арк. 140]. За підрахунками, ця стаття прибутків середньо становила 42 % загальної суми міських прибутків у приватних містах, а в інших – 24,9 % [6, арк. 61 зв., 62]

Саме через оціночний збір приватні міста намагалися компенсувати обмежені можливості у зборі прибутку з міського майна. Навіть на початку XX ст., коли спрощені міські громадські управління приватних міст вже користувалися деяким міським майном, отримувані від нього прибутки були незначними. Наприклад, якщо у Луцьку прибуток з міського майна становив 22 % всіх міських прибутків (9447 крб.), то у Дубно він не перевищував 8,5 % (2959 крб.) [6, арк. 24; 14, арк. 143]. Тому уповноважені Дубенського міського спрощеного громадського управління на своєму засіданні від 2 вересня 1904 р. констатували, що сума оціночного збору з нерухомого майна “для жителів приватного м. Дубно, що сплачують окрім державного податку ще й чинш за земельні ділянки, ... дійсно непомірно велика, але оскільки місто не має ні власного майна, ні якихось оброчних статей, які давали б прибуток, то для покриття всіх витрат прийшлося збільшити оціночний збір до такої великої суми” [13, арк. 17; 31, с. 96]

Окремі домовласники, аби сплатити усі податки, пов'язані із нерухомістю, змушені були витратити на це весь свій прибуток, який отримували від квартиронаймачів. У таких випадках міська влада просила зменшити бодай суму державного податку на нерухомість, як, скажімо, Дубенське міське спрощене громадське управління у 1901 р. [12, арк. 17].

Вагомим джерелом надходжень, особливо для бюджетів волинських міст, стало отримання органами громадського управління плати за оренду міських земель. Інформацію щодо розміру земельних ділянок, що перебувають у власності міст Волинської губернії станом на 1864 р., наводимо в таблиці 16. Зокрема, міська влада губерньського центру Житомира мала в своєму розпорядженні ділянки, які приносили орендні кошти для міського бюджету. Так, на 1906 р. місто мало 552 дес. землі. Житомирська міська дума здавала її окремими наділами в оренду приватним особам. Переважна більшість (біля 480 дес.) перебувала в тимчасовому володінні терміном від 1 – до 12 років. Більше 65 дес. знаходилися у спадковому утриманні з правом переоформлення договорів через кожні 10 років та біля 6 дес. належали приватним особам з правом спадковості без укладання нових угод. Орендатори мали право зводити на цих землях житлові та господарські приміщення. Плата за землю при цьому складала від 2 – до 50 коп. за квадратний сажень. Дорожче оцінювалася оренда земель, які використовувалися торговельними і промисловими закладами – ціна коливалася від 1 – до 37 крб. на рік за квадратний сажень. Сінокосні й орні землі оцінювалися, в залежності від якості землі, від 5 – до 48 крб. за дес. [3, арк. 137 зв.]. Такі ціни були порівняно невисокими для того часу.

В окремих випадках можливість розпоряджатися власною нерухомістю дозволяла містам ліквідувати дефіцит міського бюджету. Так, зокрема, у Ковелі в 1886 р. дефіцит бюджету в сумі 4446 крб. міська дума планувала перекрити коштами від продажу земельних ділянок міста, а також грошовими надходженнями від експлуатації кіннозалізної дороги [7, арк. 40 зв., 41].

У складному становищі перебували приватні міста, такі, як Дубно, Острог, Рівне, Старокостянтинів та Заслав [31, с. 96]. Вони не могли розпоряджатися землею, яка належала власнику населеного пункту. Крім цього, відсутність юридично затверджених договорів сприяла ухиленню орендаторів від регулярної сплати боргів. Зокрема, це було характерним для Житомира початку ХХ ст. Незважаючи на це, управа й далі укладала угоди з такими боржниками [3, арк. 138]. Мали місце й випадки хабарів посадовим особам для вигідніших умов оренди землі.

Підкуп посадових осіб органів самоврядування провінційних міст, спрямований на покращення умов оренди муніципальної землі, був регулярним явищем.

Окрему статтю прибутків муніципальним органам приносили ліси, що перебували в міській власності. Так, Житомирське міське управління за видачу дозволів на рубку деревини щорічно отримувало більше 12 тис. крб. [3, арк. 147 зв.]. А самоврядування Новограда-Волинського у 1899 р. внаслідок продажу кількох тисяч дубів на зруб отримало більше 150 тис. крб. Щоправда, більша частина цих коштів пішла на розрахунки з кредиторами, а не безпосередньо на міське господарство. Ліс охороняли лісники, які отримували платню від міської управи. Зокрема, для охорони житомирського лісу працювало 5 лісників [28, арк. 24].

Крім землі, органи муніципального управління мали право здавати в орендне утримання міські крамниці та місця для торгівлі продуктами та товарами. У 1909 р. оренда магазинів приносила житомирському самоврядуванню щорічно близько 2 тис. крб. [3, арк. 138 зв.].

Поповнювали місцеві бюджети органи міського самоврядування і від здачі в оренду міських будинків, які перебували у власності міста, під квартири жителям міста. У даному випадку міське управління виступало в ролі домовласника і управа отримувала плату за житло [32, с. 84].

Муніципальні управління також могли встановлювати плату за відвідання міських садів. Так, Луцька міська дума в березні 1913 р. видала постанову, згідно з якою сезонний квиток для сім'ї коштував 1 крб., а ціна разового проходу – 5 коп. [27, с. 250].

Наступним джерелом міських прибутків був податок з торгівлі та за підприємницьку діяльність. Міська дума за видачу різноманітних дозволів на зайняття торгівельною діяльністю, промислових свідоцтв та патентів отримувала стабільні грошові надходження. Це були постійно зростаючі джерела прибутків. Слід зазначити, що згідно з “Міським положенням” 1870 р. до муніципальних скарбниць надходила плата за патенти зі всього повіту [15, с. 833]. Однак, вже за наступним міським положенням 1892 р. містам обмежили це право збору лише з документів для діяльності в містах [16, с. 450].

Наступний вид збору згідно з муніципальним законодавством стягувався з трактирного промислу. Його сплачували заклади, які надавали тимчасове житло, або зберігали та продавали спиртні напої. Так, у Новограді-Волинському цей податок стягувався з трьох буфетів, чотирьох трактирних закладів, двадцяти шести пивних крамниць, десяти готелів, семи нічліжних будинків та трьох їдалень [4,

арк.190 зв.]. Трактирний збір давав суттєвіші прибутки у містах із більшою кількістю населення, оскільки у них, відповідно, було більше закладів, які мали його сплачувати [19, с. 309]. Проте цей податок також не перевищував 2 % всіх міських прибутків, крім цього, став приносити менше прибутків порівняно з попереднім часом. Держава встановила казенну монополію на продаж спиртних напоїв, відповідно міста втратили можливість стягувати податок за їх продаж у крамницях. Таким чином, міста не мали змоги використовувати повністю економічний потенціал цього джерела прибутків [36, с. 143].

Іншу статтю прибутків до міської скарбниці складали грошові збори з візницького промислу. Стабільні надходження приносив візницький збір. Крім візників, стягувалися податки з коней та екіпажів, які були у приватній власності. Так, у Луцьку розмір збору обмежувався 3 крб. з кожного коня та 4 крб. з кожного екіпажу щорічно [17, с. 969].

Наступним спеціальним податком, який поповнював місцеві бюджети, був збір з вантажів, які привозилися до волинських міст, де була розташована залізниця. Він призначався виключно на забрукування доріг, які слугували під'їзними шляхами до місцевих залізничних станцій. Розмір збору визначався у 0,25 коп. з 1 пуду вантажів, але деякі з них звільнялися від оподаткування на користь міста. До таких належали військові й арештантські вантажі, пасажирський багаж, поштове майно, кам'яне вугілля, торф тощо [17, с. 946]. Такий податок був суттєвою допомогою для покращення благоустрою міст і приносив чималі прибутки залізничним центрам, таким, як Житомир, Новоград-Волинський, Дубно, Луцьк, Ковель, Здолбунів.

На початку XX ст. у волинських містах поширюється створення муніципальних підприємств у такій формі, де одночасно взаємно приймали участь як приватний капітал, так і міський у вигляді акціонерного чи пайового товариства [26, с. 162]. Так, вступ до рівненського товариства споживачів електроенергії на правах асоційованого члена дозволив Рівненській міській думі зберегти право контролю над даним підприємством, а витрати на його спорудження розподілити між усіма пайовиками. Рівненська міська дума придбала 400 паїв на суму 12 тис. крб., що дозволяло їй використовувати упродовж року 400 ламп по 50 ват кожна на освітлення власного приміщення, а також для експлуатації 160 вуличних ліхтарів [11, арк. 223].

Однією з найбільш прибуткових статей міського громадського управління могли бути комунальні підприємства – водогони,

електростанції, електричний громадський транспорт тощо. Однак переважна більшість міст Волинської губернії не мали достатньої кількості коштів для реалізації масштабних проєктів на зразок побудови водогону. Внаслідок цього, лише найзаможніші міста могли займатися організацією водогонів та електростанцій. Та й не всі з них отримували прибутки від експлуатації. У Житомирі трамвай та електричне освітлення були організовані концесіонерами й давали мізерний прибуток місту. Прибутки приносили лише підприємства, які належали безпосередньо місту. Так, водогін у Житомирі, який експлуатувався безпосередньо громадським управлінням, у 1914 р. приносив чистого прибутку 11 % від своєї початкової вартості – близько 15 тис. крб., що було гарним показником [9, арк. 16].

Серед підприємств, які приносили прибутки місцевому самоврядуванню, були міські бійні для великої рогатої худоби та свиней. Створення таких підприємств було викликано потребою дотримання елементарних санітарно-гігієнічних правил та проведення ветеринарно-санітарної експертизи м'яса. З відкриттям міських скотобоєнь не дозволявся посадибний забій тварин. Бійні підпорядковувалися міській управі й утримувалися містом господарським способом, або здавалися в оренду приватним особам. Зокрема, так було в Житомирі. Місцева бійня для великої рогатої худоби щорічно приносила чистого прибутку біля 10 тис. крб. [3, арк. 142].

Таким чином, система прибутків органів міського громадського управління на Волині в досліджуваний період базувалася на основі податків та зборів від нерухомого майна, яке перебувало у власності міста, прибутків від оренди міської землі. Хоча прибутки волинських міст від нерухомого майна були значно меншими ніж прибутки великих міст, проте вони були суттєвою фінансовою підтримкою для міських бюджетів. У гіршому становищі перебували приватні міста Волині із спрощеним управлінням, де органи міського самоврядування не могли в повному обсязі самостійно контролювати міські збори.

Список використаних джерел

1. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАУ, м. Київ. – Ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр. – Оп. 627. – Спр. 65. Про заснування товариства портланд-цементного заводу у Здолбунові 1897–1907 рр., 38 арк.*
2. *ЦДІАУ, м. Київ. – Ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр. – Оп. 657. – Спр. 66.*

Справа про благоустрій міст, містечок та сіл Південно-західного краю в будівельному та санітарному відношеннях. 1904–1912 рр. – 136 арк.

3. ЦДІАУ, м. Київ. – Ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр. – Оп. 662. – Спр. 310. Справа про ревізію ст. рад. О. П. Криловим житомирського міського громадського управління. – 240 арк.

4. ЦДІАУ, м. Київ. – Ф. 442 Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр. – Оп. 666. – Спр. 140. Справа з кошторисами прибутків та видатків всіх міст Волинської губернії на 1913 рік. – 719 арк.

5. ДАВО. – Ф. 3. Луцька міська управа. – Оп. 1. – Спр. 160. Листування з волинським губернатором про будівництво водопроводу в м. Луцьку і проект договору про водопостачання, 1896 р., 140 арк.

6. ДАВО. – Ф. 3. Луцька міська управа. – Оп. 1. – Спр. 869. Постанови Луцької міської думи про бюджет м. Луцька, кошторис доходів і витрат по м. Луцьку і звіт про їх використання, 1909–1910 рр., 534 арк.

7. ДАВО. – Ф. 499. Ковельська міська управа. – Оп. 1. – Спр. 3. Бюджетний кошторис 1886 р., 168 арк.

8. Державний архів Житомирської області, м. Житомир (далі ДАЖО). – Ф. 62. Житомирська міська управа. – Оп. 1. – Спр. 1120. Справа про формування прибутково-видаткового кошторису на 1913 р., 64 арк.

9. ДАЖО. – Ф. 62. Житомирська міська управа. – Оп. 2. – Спр. 134. Справа про складне фінансове становище м. Житомира та про заходи для впорядкування міського господарства, 153 арк.

10. Державний архів Рівненської області, м. Рівне (далі ДАРО). – Ф. 165. Рівненська міська управа. – Оп. 1. – Спр. 24. Статистичні дані про стан товариств у м. Рівному, 1913–1914 рр., 84 арк.

11. ДАРО. – Ф. 165. Рівненська міська управа. – Оп. 1. – Спр. 23. Листування Рівненської міської управи з фірмами та особами стосовно складання проекту кошторису на будівництво електростанції і водопроводу в м. Рівне, 1911–1912 рр., 82 арк.

12. ДАРО. – Ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління. – Оп. 1. – Спр. 3. Журнали засідань зборів уповноважених м. Дубно за 1901 р., 522 арк.

13. ДАРО. – Ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління.

Оп. 1. – Спр. 6. Журнали засідань зборів уповноважених м. Дубно за 1904 р., 418 арк.

14. ДАРО. – Ф. 359. Дубенське міське спрощене громадське управління.

Оп. 1. – Спр. 10. Журнали засідань зборів уповноважених м. Дубно за 1910 р., 580 арк.

15. *Высочайше* утвержденные Городовое положение. 16 июня 1870 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 2-е. – СПб., 1874. – Т. 45. – Отд. первое. – № 48498. – С. 821–839.

16. *Высочайше* утвержденные Городовое положение. 11 июня 1892 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – Т. 12. – СПб., 1895. – Отд. первое. – № 8708. – С. 430–457.

17. *Городовое* положение 11 июня 1892 г. с относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. Изд. шестое. Исправленное и значительно дополненное / Составитель Мыш М. И. – СПб.: Тип. А. Бенке, 1908. – 1106 с.

18. *По* вопросу порядка выборов в гласные городских дум лиц нехристианского вероисповедания. 5 марта 1885 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собрание 3-е. – СПб., 1887. – Т. 6. – Отд. первое. – № 2794а. – С. 88–89.

19. *Ерошкин* Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.

20. *Памятная* книжка Волынской губернии за 1886 год. – Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1885. – 78 с.

21. *Памятная* книжка Волынской губернии на 1907 год: Изд. губерnsk. статист. ком., 1906. – 183 с.

22. *Памятная* книжка Волынской губернии на 1911 год. – Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1910. – 620 с.

23. *Памятная* книжка Волынской губернии на 1912 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1911. – 591 с.

24. *Памятная* книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1913. – 548 с.

25. *Бармак* М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII–XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль, 2016. – 392 с.

26. *Велихов* Л. А. Основы городского хозяйства. Общее учение о городе, его управлении, финансах и методах хозяйства / Л. А. Велихов. – М.: Наука, 1996. – 480 с.

27. *Денисюк* В. Т. Луцьку – 920 років: [історико-красьзнавчі нариси] / В. Т. Денисюк. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 256 с., 6 арк. фотоіл.: фотоіл.

28. *Лаверычев* В. Я. Крупная буржуазия в пореформенной России 1961–1900 / В. Я. Лаверычев. – М.: Мысль, 1974. – 252 с.

29. Мельничук Г. І. Дубнівське міське спрощене громадське управління та його діяльність /Г. І. Мельничук //Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тези міжнародної науково-практичної конференції (7–9 квітня 1993 р., Рівне). – Рівне: б. в., 1993. – С. 48 – 50.
30. Прищепа О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. /О. П. Прищепа. – Рівне, ПП ДМ, 2010. – 286 с.
31. Прищепа О. П. Порівняльні характеристики формування бюджетів державних і приватновласницьких міст Волинської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) /О. П. Прищепа //Наукові записки Університету Острозька Академія: Іст. науки. – Острог: Ун-т “Острозька Академія”, 2000. – Вип. 1. – С. 95–101.
32. Седляр А. В. Господарська діяльність органів самоврядування міст Волині та Поділля напередодні Першої світової війни /А. В. Седляр //Часопис української історії. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 80–86.
33. Сміян П. К. Ковель /П. К. Сміян. – Львів: Каменяр, 1968. – 44 с.
34. Содовский Г. Городской оценочный сбор в России /Г. Содовский. – СПб: Экономия, 1910. – Т. 1. – 106 с.
35. Іващенко І. Я. Діяльність Київської міської думи (1917-1919 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” /І. Я. Іващенко. – К., 2012. – 16 с.
36. Седляр А. В. Соціально-економічна діяльність органів міського самоврядування на Волині та Поділлі (1892 – 1918 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” /А. В. Седляр. – Київ, 2009. – 18 с.

Mykola Barmak

TAX PAYMENTS TO BUDGETS OF THE CITY OF VOLYN GOVERNMENT (THE SECOND HALF OF THE XIXth ST.)

The system of profits of the city public authorities of cities of Volhynia province in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was characterized, which was based on taxes on real estate, profits from the lease of urban land and various meetings. It was noted that the constant shortage of funds in the city treasuries was an important consequence of the imperfection of municipal legislation and encouraged the дума to constantly increase the size of payments and lead new fees.

Keywords: Volhynian Governorate, city, urbanization process, estimation fee, taxes, urban economy.

УДК 94(477.62) "1921/1991": 323.11

Брославська Тетяна, Брославський Володимир

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА СРСР НА ДОНБАСІ

У статті досліджено трансформацію національної структури населення Донбасу внаслідок національної політики СРСР. Показано, як голодомор, радянська індустріалізація та штучне переміщення населення призвели до формування проросійського анклаву на українських землях. Саме національна політика СРСР створили передумови для міжнаціонального конфлікту на Донбасі, спровокованого російською агресією.

Ключові слова: національна політика, русифікація, голодомор, штучне переміщення населення, міжнаціональний конфлікт.

Традиційно українське суспільство сприймає більшість жителів Донбасу росіянами, нехтуючи іншими національностями та особливостями формування національного складу місцевого населення.

Адже саме національна самоідентифікація жителів регіонів визначає і особливості його розвитку. Так недостатня увага української держави до регіональних процесів дали можливість сформувати в Україні міф про біполярність національної структури населення України з переважанням проукраїнського населення – на заході України та проросійського – на сході.

Політика Російської імперії, а згодом й Радянського Союзу мала на меті асимілювати місцеве українське населення шляхом включення в структуру населення представників інших народів та через російськомовну освіту культуру, богослужіння формувати російськомовний етнос, який буде себе ототожнювати лише з Росією чи Радянським Союзом. А тому й дослідження особливостей національної структури населення регіону та динаміка її змін, вплив на структуру населення державної політики належним чином не проводилася, статистичні дані замовчувалися або використовувалися лише для реалізації державної політики.

На формування біполярного за національним складом населення східних областей України вплинув активний процес індустріалізації, що супроводжувався заснуванням промислових міст. В культурному

плані цей процес закріплювався політикою русифікації населення. Робітники, котрі працювали на заводах, були в основному російськомовними та ідентифікували себе росіянами, сільські жителі – навпаки вважали себе українцями. Окрім цього, процес русифікації українських міст відбувався за рахунок переселення сюди більшовиками інших національностей, в основному росіян. Саме так, опираючись на російськомовні міста, більшовикам вдалося завоювати Українську державу та нав'язати більшовицький уклад життя. Проте розруха та криза довіри до більшовицької системи змусила останніх на початку та в середині 1920-х рр. перейти до нової економічної політики та запровадження українізації. Ці заходи стабілізували ситуацію в країні та дали можливість більшовикам закріпити свою владу. Проте вже в другій половині 1920-х рр. більшовики побачили, що ризикують втратити владу, а їх амбітні плани на світову революцію неможливі без промисловості, яка здатна виробити достатню кількість зброї та боєприпасів. Тому комуністична партія СРСР взяла курс на модернізацію країни. Під цим терміном розумілося створення потужної промисловості та індустріалізації країни.

Індустріалізація країни, що була проголошена у кінці 1920-х рр., вимагала значних інвестицій. Так партійним керівництвом було прийнято рішення, одержати їх за рахунок експорту зерна. Разом з тим виникла проблема скорочення чисельності виробників сільськогосподарської продукції та збільшення чисельності її споживачів. Адже селяни-землероби переселялись у міста в пошуках роботи, оскільки активне будівництво підприємств потребувало нової робочої сили.

Тому для реалізації цих масштабних проектів більшовики вирішили забрати у селян “зайве” й перевести сільське виробництво на нову, так звану промислову основу, де працівник позбавлявся б права розпоряджатися результатами своєї праці. Як наслідок розорені селяни змушені були за безцінь працювати на промислових будовах. Враховуючи, що селяни були в основному українцями, то й створення промислового комплексу УРСР теж лягло на українські плечі.

Більшовики розуміли, що “викачати” ресурси із села можна лише об'єднавши селянські господарства у великі “колективні” господарства, якими будуть керувати вірні партії люди. Так і виникла ідея колективізації та створення колгоспів.

Проте селяни не бажали відмовлятися від нажитого майна та вступати в колгоспи. Станом на 1929 р. об'єднати в колгоспи вдалося майже мільйон селянських господарств із 25 млн можливих. Важливим було й те, що основи для створення колгоспів не було, а це і

приміщення, і транспортне забезпечення, і корма для тварин тощо. Та це не завадило 5 січня 1930 року опублікувати Постанову ЦК “Про темпи колективізації та заходи допомоги держави колгоспному будівництву”. Так Сталін за підтримки Молотова, Кагановича та інших членів ЦК взяв курс на форсування темпів колективізації.

Постанову ЦВК і РНК СРСР “Про заходи щодо зміцнення соціалістичного сільського господарства у районах суцільної колективізації й щодо боротьби з куркульством” було опубліковано 2 лютого 1930 року в газеті “Известия”. 4 лютого Президія ЦВК СРСР затвердила й розіслала керівництву усіх республік, крайовим і обласним виконкомам секретну інструкцію за підписом голови ЦВК М. Калініна, голови РНК А. Рикова й секретаря ЦВК Єнукідзе, яка складалася з 3-х розділів, що регламентували виконання названої вище Постанови:

1. Виселення й розселення куркулів;
2. Конфіскація майна куркульських господарств;
3. Порядок розселення куркульських господарств.

Донецький окружний виконавчий комітет за підписом голови ОкрВК Бойка і секретаря Русанова уже 3 лютого 1930 року направив головам райвиконкомів директиву № 111 і навздогін доповнення до неї за № 118. У цих документах був розписаний план дій, що спрямовувався на фізичне знищення українського селянства. За цими документами, розкуркуленню підлягало від 3 до 5 % усіх селянських господарств.

За документами, куркулів також поділяли на декілька категорій, проте для кожної з них була одна доля – виселення у північні краї СРСР на лісозаготівлі. Різниця не було ні між “багатими куркулями”, ні між “напівпоміщиками” тощо. Окрім виселення, у людей конфісковували запаси продуктів та зерна, худобу, виганяли із власних домівок.

У секретній директиві радянським керівництвом була встановлена кількість господарств, які необхідно було виселити, а також визначено число потенційних сімей на переселення. Цей документ призначався для голів райвиконкомів, котрі на місцях повинні були виконати “завдання Сталіна”.

Коли спочатку було встановлено ліквідувати 3–5 % селянських господарств, то згодом ця цифра стрімко збільшилася. Тільки з Донецької області влада виселила більше 7,5 тисяч сімей куркулів, а це майже 42 тисячі чоловік [Ошибка! Источник ссылки не найден., 20].

Виконували накази влади місцеві жителі. Таким чином, більшовики поклали на них моральну відповідальність за скоєння злочину перед

українським народом, котрий віками жив на своїй землі [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 15].

Майже половину дворів розкуркулили у кожному селі Старобільської округи Луганської області. Сіл тоді тут було близько 600, із кожного виселили від 12 до 22 сімей. Тисячі людей постраждали від підступних дій радянської влади. Та це не зупинило більшовиків взятися з новими силами за “підкуркульників”. Після закінчення весняної сівби 1931 року, їх також стали виселяти з рідних домівок [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 10].

Разом із створенням колгоспів та початком процесу колективного господарювання, у селянську свідомість насаджували думку, що село без підтримки міста існувати зовсім не зможе.

До виконання сезонних сільськогосподарських робіт залучалася робоча сила із інших районів, згодом урядом було прийняте рішення поповнювати населення сіл переселенцями з інших областей країни. Для прикладу, 44 ешелони жителів Іванівської області було переселено у Донбас [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 20].

За матеріалами листування Сталіна зі своїм найближчими поплічниками у липні-серпні 1932 р., можна простежити жахливий план щодо подальшої долі українського селянства: “Зверніть найсерйознішу увагу на Україну [...], вживайте усіх заходів для того, щоб [...] ізольовати плаксивих і гнилих дипломатів та забезпечити посправжньому більшовицькі рішення”. (3 листа Й. Сталіна Л. Кагановичу, В. Молотову, 2 липня 1932 р.). [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 13].

11 серпня 1932 р. у своєму листі до Л. Кагановича Й. Сталін пише, що “Справи по Україні зовсім погані [...] Погано по лінії ГПУ. Раденсу не по плечу керувати боротьбою із контрреволюцією у такій великій та своєрідній республіці, як Україна. [...] Ми можемо втратити Україну” [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 13].

Ці та інші дії більшовицького режиму в Україні були спрямовані на створення відповідних умов життя для мільйонів українських земель, що прирікали останніх на голодну смерть. Ці дії носили цілісний та системний характер, адже спочатку у селян конфісковували продовольство, згодом взагалі ізольовали населені пункти з метою запобігання пошуку їжі. Уже з осені 1932 році ці дії набули чітких ознак. Саме це дає підставу кваліфікувати їх як геноцид, відповідно до статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1918 року.

Серед комуністичного керівництва панувала інша думка, нібито українські селяни навмисне здійснюють саботаж хлібозаготівлі. За

словами Менделя Хатаєвича, 85–90 % колгоспників займалися приховуванням зерна. Офіційно Станлін звинуватив українців 1 січня 1933 року у своїй телеграмі селянам України, в якій говорив про "найсуворіші заходи покарання" для тих, хто приховує хліб та добровільно його не здасть. Ця телеграма дала добро на повальні обшуки та вилучення останніх запасів їжі у селян, яких звинуватили у саботажі. Телеграма Сталіна 1933 року стала тим фактом, який підтверджує штучність голоду 1932–1933 років.

На думку радянського керівництва, голодом вони придушували національний опір. А в постанові від 14 грудня 1932 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР "про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області", видно, як політика терору голодом уже набувала характеру геноциду. Особливу увагу у цьому документі виділено питанню "правильного проведення українізації", що означало, зокрема, ліквідацію українських шкіл на Кубані і масове переслідування української інтелігенції.

Пізніше більшовики пояснювали ситуацію, що складалася 1932–1933 рр. неврожаєм та посухою. Попри це радянський уряд масово продавав зерно за кордон. Спиртові заводи масово переробляли зерно та картоплю на спирт і горілку, які також експортувалися. Зараз ми бачимо, що така кількість зерна, яку експортували, могла урятувати людей від голодної смерті. Наприклад, у 1932 році з України експортували 1,72 млн т. зерна, у 1933 році – 1,68 млн т.

Італійський консул Сержіо Граденіго у своєму донесенні з Харкова від 31 травня 1933 р. назвав одну із причин голодомору в Україні: "Етнографічний матеріал" слід замінити, цинічно сказав один [...] великий начальник у місцевому ГПУ [...]. Яким би потворним і неймовірним не здавався подібний намір, все ж його варто розглядати як реальний і такий, що здійснюється повним ходом. Адже шляхом безжалюсних конфіскацій [...] московський уряд влаштував не те що голод, а повний брак будь-яких засобів до існування на українському селі...

З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу" [Ошибка! Источник ссылки не найден., 5].

Ще одним каральним методом більшовицької верхівки було запровадження "чорних дошок". Спочатку вони почали заявлятися на Кубані ще у листопаді 1932 року згідно з вказівкою Лазаря Кагановича. Згодом надзвичайна хлібозаготівельна комісія почали їх практикувати в Україні.

Репресивні заходи, що застосовувались до занесених на “чорну дошку” колгоспів і сіл:

- Блокування села;
- Зупинка постачання товарів;
- Заборона торгівлі;
- Вивіз із крамниць наявних товарів;
- Заборона перемелювати зерно на муку;
- Накладання натуральних штрафів на селян.

Отже, занесення на “чорну дошку” можемо прирівняти до підписання смертного вироку її мешканцям, адже у повній ізоляції та вилученні всього продовольства, державна влада створила умови, за яких селянину не вижити.

6 грудня 1932 року вийшла в світ постанова ЦК КП(б)У й РНК України “Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злостиво саботують хлібозаготівлю”. Секретар Донецького обкому партії І.Акулов відразу ж відреагував повідомленням про те, що в області занесено на “чорну дошку” 7 колгоспів. По діаграмі “План хлібозаготівлі по Донецькій області станом на 25.11.1932 р.” видно, в яких обсягах відбувався процес хлібозаготівлі. Також секретар ЦК КП(б)У по Донбасу відзначив, що дані хлібохаготівель не точні та сильно розходяться. (див. рис. 2.14). Причиною цьому він бачив слабкість апарату, який сильно заплутував дані обліку зданого зерна. Він ставив до відома, що в Донецькій області ще є 25 тисяч тонн зернових культур, із них - 13 тисяч тонн пшениці й жита, котрі не вивозять. Це свідчить, що у Донецькій області хліб був і можна було уникнути голоду [Ошибка! Источник ссылки не найден., 24].

Щоб приховати факт геноциду українського селянства, радянська влада всіляко замовчувала цю жахливу трагедію. Навіть вести статистичні дані дозволено було тільки органам ГПУ, згідно з директивою від 16 лютого 1933 року. Сільським радам заборонили вказувати справжню причину смерті людей. А щоб остаточно приховати статистичні дані та відомості, в 1934 році всі книги РАЦСу про реєстрацію смертей за 1932–1933 рр. вислали в спеціальні частини, де більшість із них було знищено.

Згідно з підрахунками британського дослідника Роберта Конквеста, у Донецькій області померло від голоду до 20 % населення [Ошибка! Источник ссылки не найден., 10]. Насправді ця цифра значно вища, адже вимирило лише українське село. А до міської статистики смертності додавалася смертність виснажених українських селян, які намагалися хоч якось врятуватися на підприємствах Донбасу.

Смертність сільського населення у першому півріччі 1933 р. (53907 чол.) у 5 разів перевищувала відповідний рівень 1934 р. (10484 чол.). Найбільше постраждала Старобільська округа, близько 98 % населення якої були селянами. Вона стала епіцентром голодомору в Донбасі.

Масова смертність сільських жителів вилася у дефіцит робочої сили у колгоспах та радгоспах. Тому у 1933 році на Донбас місцеві органи влади направили 64500 промислових робітників для збирання урожаю. Наприклад, в Маріупольському районі в колгоспах працювали 60 % колгоспників і 40 % робітників.

“Постишев за неповний рік змінив владу радянської системи в Україні, ідучи на величезні жертви і мільйони померлих від голоду [...] знищив загрозливий національний рух на непередбачуваний час. В Україні тим самим є вирішенням національне питання таким чином, як воно є тут зрозумілим... Україна цього року знаходилася у критичному становищі – тут був величезний голод, або, за визначенням влади, – перемога соціалістичного ладу в сільському господарстві [...] За довіреним повідомленням із офіційних джерел, втрати від голоду оцінюються майже у сім млн. осіб” – писав генеральний консул Німеччини у Харкові у своєму звіті від 26 січня 1934 року [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 5–6].

На території сучасних Луганської і Донецької областей та Чернігівської області рівень смертності у 1933 р. перевищував рівень смертності 1927 р. більш ніж у 4 рази. Це був найнижчий показник смертності під час голоду серед областей УСРР, оскільки рівень смертності 1933 р. у Житомирській, Київській, Черкаській, Полтавській, Сумській та Харківській областях у 9 разів перевищував рівень смертності 1927 р. Нижча смертність порівняно з іншими областями радянської України пояснюється наявністю на Донбасі значного російськомовного робітничого населення, яке отримувало необхідні для виживання харчі. Це ще раз підтверджує факт використання більшовицьким урядом СРСР голодомору як чинника зміни етнічного складу населення України.

Про штучність Голодомору та спеціальну антиукраїнську направленість також свідчать спогади очевидців:

1. “Хотіли Україну подушити. Такий був страшний 33-й рік. Люди падали на ходу. От підйдуть до хатини, бідні. А зерно у них повигрібали. Які вони куркулі: своя земля, своя робота, свій кінь, а уряд дав вказівку повигрібати. Вони з голодовки, хто виїхав, хто сховався, хто міг врятуватися, хто в землю закопав – все було. Але все зробила влада”. (Ірмоленко зінаїда Іванівна, 1925 р. н. с. Покровське,

Троїцький район, Луганська область [Ошибка! Источник ссылки не найден., 20].

2. Відгук Віри Миколаївни Яровець із Дагестану: “Когда у моей старшей сестры умер от недоедания ребенок, а ее мужа посадили в тюрьму – мы решили бежать с Украины. Влезли в какойто состав, следующий на Кавказ, и оказались на станции Цнори Цхали, понашему – Красный Колодец. Оттуда добрались до Тбилиси. Вышли в город – и не поверили своим глазам: рай! Лаваши, мясо жареное, горы фруктов, овощей – всего полно... Тут мы поняли, почему в Украине умирали крестьяне с голоду: чтобы тут, на родине вождя, было всего через край...” [Ошибка! Источник ссылки не найден., 469].

3. “Курская область от нашего села была за 15 километров, мы ходили туда менять свое барахло на хлеб, муку. Там голода не было. Это так поражало, что там все есть, а у нас ничего...” [Ошибка! Источник ссылки не найден., 469].

Голодомор та індустріалізація змінила не лише національний склад Донбасу але й призвели до катастрофічного зменшення чисельності населення України. Перепис населення 1937 року, який показав різке зменшення чисельності населення СРСР, визнали сфальсифікованим, а його дані недостовірними. Наступний офіційний перепис відбувся у 1939 році.

Щоб отримати кошти для проведення індустріалізації радянська влада вдалася до злочину, а саме забрала у селян не тільки хліб, але й життя. Голодомором більшовики змінили етнічний склад населення України. Змусили покинути свої домівки та прирекли на смерть тисячі сімей.

Друга світова війна знову принесла зміни у національну структуру населення Донбасу. Якщо б не було війни, то на 1945 р. в Україні проживало б 43,0–43,5 млн чоловік. Реально ж населення України на середину 1945 р. становило приблизно 33,5–34,0 млн. чоловік. Тобто прямі й непрямі втрати за п'ять воєнних років становили приблизно 10 млн. жителів. Враховуючи катастрофічні втрати населення від голодоморів 1921 р., 1932–1933 рр. та 1946 р. та радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. радянське керівництво не наважувалося проводити переписи населення до 1959 р. Якщо у всіх європейських країнах переписи населення проводилися вже через один-два роки після війни, то СРСР чекав 14 років. За цей час, як стверджує Ю. Муромцева, лише у сусідній Польщі було проведено 3 переписи населення [Ошибка! Источник ссылки не найден., 40].

Чотири повоєнні переписи в СРСР – 1959-го, 1970-го, 1979-го і 1989-го років охоплювали всю територію сучасної України. Після радянсько-німецької війни чисельність населення УРСР збільшувалася. У 1957 ро. чисельність населення України перевищила 40 млн., у 1965 –му році – 45 млн., і на 1989 р. в УРСР проживало – 50 млн. осіб [Ошибка! Источник ссылки не найден., 42].

Вирішення етнічного питання було одним із ключових завдань радянської влади. Більшовики розуміли, що для створення монолітної держави, зменшення національних виступів та збереження контролю над республіками їм потрібно подавити національні рухи та створити нову людську спільноту, яка б ототожнювала себе лише з СРСР. Для реалізації цього було вирішено створити єдиний радянський народ. Радянський народ – це не просто назва усіх “братніх народів”. Радянський народ – це інтернаціональна концепція СРСР, яка завдяки своїх потужній ідеології дозволила створити “патріотів” Радянського Союзу. Оскільки СРСР було створено в результаті завоювання більшовицькою Росією незалежних республік, які виникли внаслідок розвалу Російської імперії, базовою для створення радянського народу було обрано російську націю. Тому однією із складових формування радянського народу була домінуюча роль російської мови та росіян в цілому. Таким чином політика формування радянського народу фактично передбачала посилену русифікацію усіх національностей, які проживали на СРСР. Навіть зараз, попри те, що СРСР розпався 27 років тому, в незалежній Україні і досі залишились прихильники радянського панславізму, котрі бажають повернути Радянський Союз. Переписи населення, котрі проводила радянська влада, дозволяють нам побачити картину створення домінуючого російського етносу на історичних українських територіях.

Оголосивши курс побудови комуністичного суспільства, радянська влада взялася за процес розбавлення національностей. Щоб зменшити питому вагу українського населення, більшовики заохочували як добровільне, так і насильницьке переселення людей. Так, наприклад, в Україну після голодомору масово переселяли жителів Росії в спустілі села. Після радянсько-німецької війни на Донбас переселили частину українців з Надсяння, які змушені були пристосовуватися до нових умов життя. І якщо вони та їх діти ще самоідентифікували себе українцями, то вже значна частина онуків переселенців під тиском русифікації вже асоціювала себе як російськомовні жителі Донбасу або й просто “руські”.

Починаючи з другої половини ХХ ст. ми можемо простежити процес збільшення росіян на досліджуваній території та появу великої

кількості інших національностей, що було зумовлено внутрішньою політикою Радянського Союзу. Хоч українці все ж були домінуючою гілкою, але, наприклад, у мовному плані вже давно почала переважати російська мова та культура, що справило важливий вплив на їх подальшу національну самоідентифікацію. Це і стало передумовою початку асиміляційних процесів областей.

Зміна етнічної ситуації, що склалася на території досліджуваних областей, є результатом не тільки активних процесів заселення цих земель іншими народностями. Значний вплив на її зміну має також географічне розташування, де саме знаходиться межа розселення українського та російського етносів. Русифікація проявлялася і у заохоченні змішаних шлюбів, діти від яких ставали за національністю росіянами. Значні асиміляційні процеси призвело до того, що у свідомості населення сформувалася розмита картина національної приналежності.

Важливою рисою самоідентифікації населення краю була розбіжність етнічної приналежності з визнанням рідної мови. Згідно з даними Всесоюзних переписів, частка українців, котрі визнавали українському мову своєю рідною, суттєво зменшувалася. Перепис 1979 року показав, що 71,6 % українського населення Ворошиловградської області визнало своєю рідною мовою українську, коли за переписом 1970 р. їх було 78,3 % **[Ошибка! Источник ссылки не найден., 90–91 с.]**.

Якщо порівнювати перепис 1989 року з попередніми переписами, то можемо спостерігати, що у Ворошиловградській області (сучасна Луганська) присутній процес зменшення населення інших національностей і збільшення чисельності українського. В цифрах це виглядає так: українці – 51,9 %, росіяни – 44, 8 %, білоруси 1,2 %, татари – 0,4 %, вірмени 0,1 %. Схожий процес можемо спостерігати і у Донецькій області.

Ще одним характерним чинником русифікації та зміни структури національного складу населення регіону було культивування поділу жителів за мовою, яку вони використовували. Так, російська мова позиціонувалася як мова радянських людей, а українська – як забитого села, придатна хіба для пісень на застіллях. Тому основні зусилля в національній політиці СРСР спрямовував на створення на основі великих промислових міст потужних проросійських анклавів.

Якщо проаналізувати національний склад сільського та міського населення, наприклад Луганської області, то ми бачимо: по-перше, що більшість жителів області – це жителі міст; по-друге, росіяни, враховуючи особливості урбанізації регіону та національну політику

Росії, – це переважно жителі міст, в яких вони створюють потужне російське мовне середовище. А відповідно українські селяни, які переїжджали жити в міста, потрапляли під потужний тиск не лише цілеспрямованої русифікації через освіту, пресу, але й мовного середовища. Проживши деякий час в містах, вихідці з українських сіл самі ставали носіями російської мови і фактором подальшої русифікації краю.

Отже, національна політика СРСР на Донбасі призвела до формування специфічної національної структури населення, коли понад половину жителів регіону були за походженням українцями, але через створення тут потужного проросійського анклаву та цілеспрямовану політику русифікації, для багатьох з них рідною мовою ставала російська. Таким чином населення досліджуваного регіону після проголошення незалежності України зіштовхнулося з кризою самоідентифікації та необхідністю визначитися, ким вони є: українцями чи росіянами. Це призвело до того, що в останні роки СРСР частина жителів досліджуваного регіону, які ідентифікували себе росіянами виїхали до Росії, натомість з Росії в Україну теж повернулися ті, хто вважав себе українцями. Кризові явища 1980–1990-х рр. лише ускладнили міжнаціональні відносини в регіоні і ускладнили інтеграцію населення краю у сучасну українську політичну націю.

Опрацьовані в ході нашого дослідження матеріали та статистичні дані дають можливість нам зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Внаслідок голодомору вимерло десятки українських сіл, а тисячі українських селян змушені були перебиратися у міста, де внаслідок потужної русифікації взяли участь у формуванні населення проросійських міст, жителі яких розуміли, що лише покора радянській владі та праця на підприємствах гарантує мінімальні умови для виживання їх самих та їхніх сімей.

2. Після завершення радянсько-німецької війни СРСР взяв курс на формування радянського народу, який полягав у посиленій русифікації населення регіону та поселенні в краї якомога більшої кількості вихідців з Росії.

Сучасна внутрішньополітична ситуація, що склалася на Сході України, є результатом тривалих процесів культурної асиміляції регіону, інформаційної війни та русифікації краю, яка почала проводитися ще Російською імперією. Особливих розмахів цей процес отримав у період існування СРСР з його ідеями панславізму та створенням “радянської національності”.

Список використаних джерел

1. Безущак С. Динаміка етнічного складу населення Луганщини в кінці ХХ – на початку ХХІ століття / С. Безущак // Етнічна історія народів Європи. – 2009. – Вип. 29. – С. 89–94.
2. Муромцева Ю. І. Демографія: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.
3. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область / Михайличенко В. В., Борзенко М. О., Жигальцева В. Л. – Луганськ: Янтар. – 2008. – 918 с.
4. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Донецька область. – Частина перша / Ред. кол.: О. Л. Третяк (гол. редк.), М. І. Сливка (заст. гол. редк.), С. Ф. Блєднов (секр. редк.), В. П. Безродний, В. С. Білецький, Н. Д. Буценко, І. О. Зоц, М. М. Лісовенко, Г. П. Липницька, В. М. Нікольський, Б. Ф. Парсенюк, М. М. Пташка, Ю. І. Соловйов, М. Н. Троян; Авт. кол.: О. Л. Третяк (кер. авт. кол.), С. Ф. Блєднов, В. М. Нікольський, Б. Ф. Парсенюк, М. Н. Троян, І. М. Зайченко; Відп. ред. С. Ф. Блєднов. – Донецьк, 2008. – 784 с.
5. Яков Пасик. Еврейские земледельческие колонии Юга Украины и Крыма // http://evkol.ucoz.com/colony_ekaterinoslav.html

Tetyana Broslavska, Volodymyr Broslavskyi**THE NATIONAL POLICY OF THE SOVIET UNION ON THE DONBASS**

The transformation of the national structure of Donbass population as the result of the national policy of the Soviet Union is investigated in the article. It shows how the famine, industrialization of the Soviet Union, forced transmigration caused the formation of the pro-Russian enclave on the Ukrainian territories. This national policy of the USSR in the region created preconditions for the international conflict on the Donbass provoked by the Russian aggression.

Keywords: national policy, Russification, famine, forced transmigration, international conflict.

УДК 328.183 (477)

Степан Прийдун

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНЗИТУ УРСР В НЕЗАЛЕЖНУ УКРАЇНУ

У статті проаналізовано вплив серії неформальних компромісів між націонал-демократами та партійною номенклатурою на формування політичного режиму та державного устрою незалежної України.

Ключові слова: УРСР, Україна, націонал-демократи, суверен-комуністи, незалежність.

Прийняття Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України та інших революційних постанов, спрямованих на департизацію державного апарату, силових відомств, а відтак і початок розбудови самостійної держави, стало можливим завдяки позиції партійної номенклатури. Попри те, що склад Верховної Ради УРСР XII скликання було обрано на перших демократичних виборах радянського періоду, абсолютна більшість мандатів (373 з 442) належала комуністам, або консерваторам, які після обрання вийшли з КПУ. Саме їхня активна участь забезпечила проголошення незалежності України – за Постанову “Про проголошення незалежності України” віддано 321 голос, за Акт проголошення незалежності – 346 [1, с. 534–548].

Активна участь суверен-комуністів у процесі суверенізації УРСР та виходу Києва з-під юрисдикції союзного центру зумовлювалась загостренням економічної кризи, актуалізацією національно-державного будівництва, падінням авторитету КПРС та поразкою у холодній війні, а відтак і крахом комуністичної ідеї. Окрім того, варто зазначити, що ключову роль у проголошенні незалежності України відіграли зовнішні чинники – серпневий путч ДКНС, а не внутрішньополітичні процеси. Саме загроза згортання політичних реформ, відновлення надцентралізованої моделі державного управління, а отже, й ієрархічного підпорядкування республіканської еліти союзному центру заклали основу для політичного компромісу між суверен-комуністами та націонал-демократами. Обидві групи були ідеологічними опонентами та переслідували взаємовиключні цілі, але відсутність тактичного союзу позбавляла суверен-комуністів та націонал-демократів не лише можливості досягнути поставленої мети, але й зберегти статус кво.

Таким чином, важко не погодитись з О. Бойко, який з цього приводу зазначав: "...прийняття Акту проголошення незалежності не було свідченням перемоги опозиції та поразки консерваторів, воно, по суті, юридично закріпило компроміс, що склався...між прагматичною частиною старої партійно-державної номенклатури та лідерами націонал-демократичних сил" [2, с. 220].

Варто зазначити, що попри революційність рішень Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р., вичікувальна позиція республіканської еліти на чолі з Л. Кравчуком кардинально відрізнялась від активних дій керівництва РРФСР, спрямованих на подолання ДКНС. Не зважаючи на заклики націонал-демократів відразу засудити спробу державного перевороту, більшість парламентарів намагались дистанціюватись від подій в Москві, зафіксувати статус кво з можливістю налагодження діалогу з представниками ДКНС на рівних, звичайно, за умови їхньої перемоги.

В. Гриньов і А. Гугель в цьому контексті відстоюють дуже непопулярну тезу в українській історіографії про те, що проголошення незалежності України відбулось досить спонтанно, але не як реакція на серпневий путч, а як відповідь на його поразку. Аргументуючи свою позицію, автори акцентують увагу на питанні: чому незалежність була прийнята не на початку путчу чи в період його кульмінації, а саме тоді, коли він зазнав поразки і загроза згортання ліберально-демократичних перетворень "Перебудови" зникла? [3, с. 31–32].

Це питання залишається відкритим та дискусійними. Однак, враховуючи те, що Москва, яка уособлювала загальносоюзний центр, протягом періоду "Перебудови" паралельно залишалась і епіцентром демократичного та антикомуністичного руху, то теза вищезгаданих науковців не позбавлена долі правди.

Ю. Кузьменко підсумовуючи еволюцію позиції української партійної номенклатури, виділяє наступні причини участі комуністів у голосуваннях 24 серпня 1991 р.: необхідність позбавлення контролю союзного центру та КППС, підпорядкованість яким перестала приносити дивіденди і стала перешкодою у перерозподілі ресурсів та власності; загроза антикомуністичних, ліберально-демократичних перетворень, зумовлених зростанням авторитету Б. Єльцина та втратою політичних позицій загальносоюзного керівництва; процес суверенізації УРСР та активізація українського національного руху поставив республіканську комуністичну еліту перед вибором: "національна переорієнтація" та участь у розбудові незалежності чи остаточна втрата влади [4, с. 38–39].

Отже, непередбачуваність і радикальність Москви стали консолідуючим чинником для комуністів та націонал-демократів довкола ідеї проголошення незалежності України, оскільки становили загрозу для двох груп, хоча варто зазначити, що для кожної у свій спосіб [5, с. 31–32].

Таким чином, проголошення незалежності України стало результатом політичного компромісу суверен-комуністів та націонал-демократів, який поступово трансформувався з тактичного союзу у нестабільну, але довготривалу співпрацю, яка заклала основу національного державотворення та визначила основні пріоритети державного будівництва, в тому числі і у сфері зовнішньополітичних відносин. Але проблема полягає не у співпраці колишніх політичних опонентів, що є швидше нормою, а не винятком для демократичних держав, а у тому, що кожна зі сторін переслідувала не просто різні, але й дуже часто взаємовиключні цілі, при цьому кожна зі сторін намагалась максимально використати одну одну.

Тарас Кузьо у своїх працях називає співпрацю комуністів та націонал-демократів у контексті розбудови незалежної держави “типовим пактовим переходом” [6, с. 28–30] та аналізує початковий період незалежності з точки зору “квадратранзиту”. Варто зазначити, що такі пакти або угоди між ідеологічними опонентами є характерними, а в деяких випадках і необхідними для трансформації політичного режиму без кровопролиття. Проте, на відміну від центральноєвропейських чи латиноамериканських держав, Україна була позбавлена не лише демократії та ринкової економіки, але й паралельно повинна була вирішувати питання державного і національного будівництва [7, с. 171–174]. Оскільки : “...УРСР трансформувалась у незалежну Україну квазідержавою та квазінацією...” [8, с. 17], то це зумовило “дилему одночасності”, яка значно ускладнила не лише курс на ринкову економіку, лібералізацію суспільно-політичного життя, утвердження суб’єктності в міжнародних відносинах, але й національно-державне будівництво в цілому.

Крім того, неформальні домовленості між українськими комуністами та націонал-демократами у своїй більшості стосувались не шляхів суспільно-політичних реформ, а питань збереження влади і розподілу ресурсів та власності [9, с. 61].

В. Литвин погоджується з цією тезою: “...партноменклатура под предводительством Л. Кравчука заключала с национал-демократами своего рода паритетную сделку: мы запрещаем партию как преступную организацию, а в качестве компенсации нам гарантируются новые

должности, право на участие в разделе партийного имущества...” [10, с. 216–217].

Свою чергою сучасний український політолог Є. Магда називає першого Президента України: “...промоутером ситуативного злиття націонал-демократів і представників колишньої комуністичної еліти як номенклатури незалежної України, що заклало основи крихкого елітного компромісу і мінімізувало процес оновлення системи державного управління” [11, с. 213].

Досвідчені вчорашні комуністи виявились більш адаптованими до нових політичних умов, ніж націонал-демократи, в більшості колишні дисиденти, а відтак перші зуміли зберегти домінуюче становище та здобули більше політичних бонусів. Натомість націонал-демократи не змогли консолідуватись та стати серйозною альтернативою колишній номенклатурі, яка поступово трансформувалась у партію влади. Забезпечуючи легітимність колишніх комуністів при владі, націонал-демократи зосередились на досягненні зовнішніх атрибутів державності, питаннях розвитку мови та культури, затвердження національної символіки і т. д. [5, с. 37–39]

Аналізуючи вплив радянського минулого на державотворення періоду незалежності, приходимо до висновку, що незалежна Україна зовсім не була новою за своєю суттю, до 1996 р. чинність зберігала Конституція УРСР, а більшість державних установ, створених у період СРСР, просто трансформувались у державний апарат незалежної держави, залишаючись радянськими за своєю суттю, стилем роботи та принципами функціонування.

Найчіткіше і логічніше наслідки перебування України в складі СРСР сформулював Олександр Мотиль: “Радянська влада передала Україні лінгвістично цілісне населення, що нагадує націю, сукупність політичних діячів, що нагадують еліту, й адміністрацію, що нагадує державу” [12, р.105]

Це також стало наслідком неформального компромісу між комуністами та націонал-демократами і значно зміцнило позиції перших, які з влади так і не йшли. Більше того, саме колишні партійні та державні номенклатурники після проголошення незалежності України виявились єдиною силою, яка володіла досвідом організації та реалізації державного управління. Проте цей досвід обмежувався виконанням розпоряджень і директив, підготовкою звітів, але не готовністю до самостійних дій чи формування і реалізації стратегій розвитку, оскільки КПУ була територіальним осередком КПРС, то її повноваження обмежувались виконанням постанов Москви. [5, с. 35–36].

Яскравим свідченням відсутності реального суверенітету України в складі СРСР, а відтак і залежності української радянської еліти від союзного центру, є той факт, що напередодні розпаду СРСР Київ контролював лише 5 % свого валового внутрішнього продукту [13, р. 43].

Проте головним викликом для розбудови молодой держави став не провіденціалізм правлячої еліти, а пріоритети, які для себе визначили її представники. Питання національного і державного будівництва стали ідеологічним обґрунтуванням та допоміжним інструментарієм у боротьбі за збереження влади і перерозподілу власності та ресурсів.

Ключовою проблемою українського державотворення, а відтак і суб'єктивізації України в міжнародних відносинах, була самоідентифікація українців та низький рівень їхньої національної свідомості. Це значно ускладнювало формування української політичної нації, консолідації населення довкола спільних ціннісних орієнтирів, перетворювало передвиборчі кампанії на справжні баталії з поділом на своїх і чужих.

Справжнім тестом на громадянську і національну свідомість для українців став Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р., який повинен був легітимізувати проголошення незалежності України. За результатами референдуму, Акт проголошення незалежності України було підтримано в усіх 27 адміністративних одиницях України. Участь у голосуванні взяли 84 18 % виборців. Підтримали незалежність 90, 92%. Позитивну відповідь дало населення усіх областей, в тому числі і традиційно налаштоване населення Криму (54, 19 %) та Севастополя (57, 07%). Такий результат розпочав процес міжнародного визнання України та остаточно легітимізував новий політичний устрій, який було оголошено 24 серпня 1991 р. [14, с. 162].

Варто зазначити, що об'єктивні аналітики ніколи не ототожнювали результати грудневого референдуму з рівнем національної свідомості. Адже незалежність асоціювалась насамперед з економічним добробутом, і голосували не так за неї, як проти союзного центру. Ще одним аргументом на цю користь є результати всесоюзного референдуму, який відбувся 19 березня цього ж року, - 70 % населення УРСР підтримало збереження СРСР в оновленому форматі.

Паралельно з референдумом проводились вибори Президента України, на яких переконливу перемогу (61, 52 % голосів) здобув Голова Верховної Ради, колишній завідувач ідеологічного відділу КПУ та досвідчений партійний номенклатурник Леонід Кравчук. Націонал-демократи не змогли висунути єдиного кандидата, колишні дисиденти асоціювались з остаточним розривом з Росією та українізацією, але

більшість виборців прагнула мінімізувати радикальні перетворення, відтак В'ячеслав Чорновіл набрав трохи більше третини голосів [9, с. 88–89].

Перемога Л. Кравчука, який трансформувався з партійного функціонера у ідеолога суверенітету та прихильника незалежності, продемонструвала відсутність перспективи кардинальних змін та бажання інтегрувати старі радянські цінності до нової політичної системи [6, с. 27–28].

Навіть більше, результати обох волевиявлень українців 1 грудня стали яскравим свідченням амбівалентності орієнтації більшості українців, які з одного боку проголосували за незалежність, а з іншого прагнули врівноважити її шляхом консервації радянських елементів суспільно-політичного життя. Проголосити незалежність виявилось набагато легше, ніж подолати спадщину радянської системи [9, с. 88–89].

Отже, проукраїнські орієнтації населення були досить вираженими, аби їх врахувала еліта, але водночас вони були надто слабкими, щоб стати квінтесенцією державного будівництва у незалежній Україні та подолати, а не законсервувати радянські пережитки.

Підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати, що трансформація УРСР в незалежну Україну шляхом пактового переходу (неформальний компроміс між колишніми комуністами та націонал-демократами) значно ускладнила надалі політичний розвиток молодій держави. Неготовність еліти, яка опинилась при владі, ставити загальні інтереси вище власних призвела до імітації національно-державного будівництва та проведення реформ. Це своєю чергою стало наслідком невизначеність чітких основних пріоритетів у сфері міжнародних відносин та перетворило зовнішню політику України у заручника внутрішньополітичних процесів, які супроводжувались перманентними протистояннями та відсутністю консенсусу стосовно місця та ролі України у новій постбіполярній системі міжнародних відносин, яка формувалась.

Ендрю Вільсон називає ці неформальні компроміси націонал-демократів з комуністами “угодою з дияволом” і акцентує увагу на тому, що ця співпраця була значно тіснішою, ніж в інших посткомуністичних державах. У поєднанні з відсутністю важелів впливу на колишніх партійних функціонерів, які залишились при владі, це призвело до накопичення проблем, які не вдалось вирішити і на 27-ому році незалежності [15, с. 284–285].

Список використаних джерел

1. *Результати* поіменного голосування щодо прийняття найважливіших рішень Верховної Ради України / Української РСР. Позачергова сесія. 24 серпня 1991 року. / Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т. 1. Житомир: Рута, 2011. С. 534–548.
2. *Бойко О. Д.* Україна: від путчу до Пущі (серпень–грудень 1991 р.): Монографія. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. 224 с.
3. *Гринев В., Гугель А.* Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. К.: МАУП, 2001. 432 с.
4. *Кузьменко Ю. В.* Парти́но-радя́нська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.) // Український історичний журнал. 2013. №4. С. 26–39.
5. *Касьянов Г. В.* Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. К.: Наш час, 2008. 432 с.
6. *Kuzio T.* Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine // Hamilton D, Mangott, G. eds. / The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. 2007. P. 25–53.
7. *Kuzio T.* Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? // Politics. 2001. Vol. 21. №3. P. 168–177.
8. *Kuzio T.* Ukraine: Coming to terms with the Soviet legacy // Journal of Communist Studies and Transition Politics. 1998. Vol. 14. №4. P. 1–27.
9. *Мацієвський Ю. В.* У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
10. *Литвин В.* Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. Киев: Издательский Дом “Альтернативы”, 1997. 335 с.
11. *Магда Є.* Гібридна війна: вижити і перемогти. - Х. Віват, 2015. - 304 с.
12. *Motyl A.* The Conceptual President: Leonid Kravchuk and the Politics of Surrealism / A. Motyl, J. Timothy Colton, R. C. Tucker (eds) // Boulder Co: Westview. 1995. P. 103–121.
13. *Nordberg M.* State and Institution Building in Ukraine / M. Nordberg // In Kuzio T. (ed) Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation. Amornk, NY. London, England, 1998. P. 41–60.

14. Богатчук С. С. Історичне значення всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2012. Вип. 20. С. 159–165.
15. Вільсон Е. Українці: несподівана нація. К.: “К. І. С.”, 2004. 552 с.

Stepan Pryidun

FEATURES OF TRANSIT OF THE UKRAINIAN SSR TO THE INDEPENDENT UKRAINE

The article analyzes the influence of a series of informal compromises between national democrats and the party nomenclature on the formation of the political regime and the state system of independent Ukraine.

Keywords: Ukrainian SSR, Ukraine, national democrats, sovereign communists, independence.

УДК 93
ББК 63

Проблеми і перспективи гуманітарних наук в умовах глобалізації: матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. – 157 с.

***Друкується за поданням
Центру сучасних наукових досліджень
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка***

*У матеріалах збережено авторський стиль.
За достовірність інформації відповідальність несуть
автори.*

Здано до складання 05.12. 2018. Підписано до друку 10. 12. 2018.
Формат 60х84/16. Папір друкарський. Умов. друк. арк. – 7,06.
Обл.-видав. арк. – 25,65. Замовлення № 26. Наклад 100 прим.
Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 46027,
м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію ТР №241, від 18.11.97.